Dr. MATE TENTOR

LATINSKO
i
SLAVENSKO PISMO

Dr. MATE TENTOR

LATINSKO I SLAVENSKO PISMO

SA 100 OBRAZACA I 1 TABLOM

ZAGREB MCMXXXII

IZVANREDNO IZDANJE MATICE HRVATSKE

ŠTAMPARIJA GRAFIKA (S. KOVAČIĆ), ZAGREB, GUNDULIĆEVA 24

Predgovor

Lani sam izdao: »Pismo i postanak alfabeta«, u kojem sam djelu nastojao, da prikažem postajanje pisma uopće i razvitak naših velikih pismena, i to uglavnom od 4. predkršćanskog milenija do Kristova rođenja.

U ovome je djelu prikazan postanak malih slova i kako se je razvijalo latinsko pismo od Kristova rođenja do danas, dok je o slavenskom pismu (glagolici i ćirilici) podan tek opširniji prikaz.

Nejednaki razmjer između prikaza o latinskom i slavenskom pismu proistječe iz analogne vrijednosti latinskoga i grčkoga pisma. Dok su se u zapadnoj Evropi razvile mnogobrojne inačice latinskoga pisma, kod Bizantinaca ima samo j e d n o pismo, u kojem ima doduše vremenskih razlika, ali, uglavnom, nema l o k a l n i h: Zapad pogoduje individualizmu, a kultura istočne Evrope jednolična je i ukočena. Zato je razumljivo, da je toj kulturi nadjenuo ime j e d a n grad: Bizant. I u pismu se ogleda inferiornost bizantske kulture.

Nauka o pismu bila je sve do konca 19. vijeka dosadna disciplina, koja je bila namijenjena užem krugu specijalista, dok se nije u najnovije doba morala odreći svoje autonomije, stapajući se sve više s poviješću kulture: ona se služi i lingvistikom, i filologijom, i poviješću umjetnosti, i kulturnom poviješću.

Povijest kulture tumači nam, zašto Slaveni zapadne kulture pišu latinicom, a oni koji svoju kulturu crpu iz

Orijenta, pišu ćirilicom. Današnji Turci i mnogobrojni narodi sovjetske Rusije poprimaju latinicu, i time hoće da pokažu, kako ne će da budu orijentalci. U pismu se oponašaju zemlja i narod više kulture kao što i u jeziku, na pr. francuske riječi za luksusnu i žensku kulturu, a engleske za sport.

Kako o pismu ima u svijetu na tisuće djela (do godine 1918. Nelis je nabrojio 1463) i sva ta djela ne mogu da iscrpu sva pitanja, koja se vežu za pismo i da dadu potpunu povijest pisma, to manje može ova malena knjiga da zadovolji sve zahtjeve.

U nas se na prste jedne ruke mogu da nabroje djela o pismu; zato sam bio prisiljen da pokupim rezultate svih nauka, koje su u vezi s pismom, i da ih u j e d n o j knjizi iznesem. U takom poslu morao sam se dakle samo dotaći tih raznolikih disciplina i tek natuknuti njihove rezultate.

A kako ova knjiga nije pisana za čiste stručnjake, već za širu obrazovanu publiku, u njoj će intelektualac i prijatelj nauke naći općenitu orijentaciju i pobudu za dalje upoznavanje predmeta. Citata i drugog naučnog aparata ovdje nema, kao što toga nema u djelima ove ruke. Bibliografija predmeta navodi se niže, a njoj treba pribrojiti i kojeg auktora navedenog u »Pismu i postanku alfabeta«.

U ovoj knjizi nijesam se upuštao u detalje, na pr. u razlikovanje štampane humanističke kurzive (»Aldine«) i kancelarijske (»cancellaresca«), ni u označivanje b a s t a r d e, koja je u Italiji »fere humanistica«, a u Francuskoj knjižna gotica. Ovdje nema prikaza iluminacija, ilustracija, minijatura; nema kratica (koje bi ispunilo čitavu knjigu); nema historije pojedinih slova, a ko hoće da se stručno uputi na pr. u čitanje i klasifikaciju teksto-

va pisanih goticom, mora posegnuti za specijalnim djelima.

Ovo se djelo ne može nikako da nazove paleografijom; ono je samo uvod u nauku o pismu latinskom i slavenskom, ali ipak takav uvod, da u njemu ima više i raznoličnije građe negoli u ikojem drugom djelu o pismu.

Dodatak o praznovjerju kod slova izrađen je uglavnom prema Dornseiffu. Obrasci pisma su uvijek umanjeni.

O slavenskom pismu (glagolici i ćirilici) među Slovencima nije ništa rečeno, jer je to bio samo import emigranata iz hrvatskih zemalja.

Kod transkripcije glagolskih tekstova treba istaći, da mjesto jata stoji ě, ali kad ono označuje jotaciju (u glagolskim tekstovima hrvatske recenzije i u bosančici), onda je napisano »ĵ«. Poluglasi su transkribirani apostrofom, a stsl. »akcenti« su ispušteni. U tekstovima hrvatskim i hrvatske recenzije slovo šta = ć.

Ovom prilikom ugodna mi je dužnost izreći svoju toplu hvalu gospodi, koja su mi pomogla, da ovo djelo izađe što bolje. Hvala od srca prof. Žicu Nikoli, koji je čitao rukopis i korekture i sastavio registar, a hvala budi i sveučilišnom profesoru Dru Fancevu, Dru Alfireviću, Dru Deanoviću i Zv. Seršiću na savjetima i opaskama. Hvala i Matici Hrvatskoj, što je izdala ovo djelo ne žaleći troškova i za mnogobrojne obrasce.

U Zagrebu, dne 12. ožujka 1932.

Dr. Mate Tentor

BIBLIOGRAFIJA

Baumgartner, A.: Ueber unsere Schrift. Zürich 1928

Belić, A.: Glagolica (Stanojevićeva Enciklopedija)

Berčić Ivan: Bukvar staroslovenskoga jezika. U Zlatnom Pragu 1860

Bidlo J.: Slovanstvo, obraz jeho minulosti a přítomnosti. Praha 1912

Boguslawski, G.: K kwestyi pisma iliryjskiego, zwanego glagolica. Z powodu artykulu Leskiena: Zur glagolitischen Schrift. Warszawa 1909

Bömer, Aloys Dr.: Die Schrift u. ihre Entwicklung (Milkau Fritz, Handbuch d. Bibliothekswissenschaft. I. Bd. Leipzig 1931

Brandi, K.: Unsere Schrift. Drei Abhandlungen zur Einführung in die Geschichte der Schrift u. d. Buchdruckes. Göttingen 1911

Bretholz, B.: Lateinische Paläographie. 2. Aufl. Leipzig 1912. (Grundriss d. Geschichtswissenschaft hrsg. von Meister I. 1.)

Coellen, Ludwig: Die Stilentwicklung der Schrift im christlichen Abendlande. Worms 1922

Degering, Hermann: Die Schrift. Atlas der Schriftformen des Abendlandes. Berlin, 1929

Delitsch, H.: Geschichte der abendländischen Schreibschriftformen Leipzig, 1928

Dornseiff, Fr.: Das Alphabet in Mystik und Magie. 2. Aufl. Leipzig 1925

Durnovo, Nikolaj: Mysli i predpoloženija o proishoždenii staroslavjanskogo jazyka i slavjanskih alfavitov (Byzantinoslavica I v Praze 1929)

Durnovo, Nikolaj: Das Münchener Abecedarium (Byzantinoslavica II. Praha 1930)

Durnovo, Nikolaj: Ešče o proishoždenii staroslavjanskogo jazyka i pisma. (Byzantinoslavica III. 1. Praha 1931)

Ehmcke, F. H.: Die historische Entwicklung der abendländischen Schriftformen. München 1927

Figl, Andreas: Systeme des Chifrierens. Graz 1926

Geitler, Leopold Dr.: Die albanesischen und slavischen Schriften. Wien 1883

Gerstinger, H.: Die griechische Buchmalerei. Wien, 1926

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XX (1908) XVIII (1906)

Hrvatski spomenici sv. I., za tisak priredio Dr. Đuro Šurmin, izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb, 1898

Hüttlova, Jaromíra Dr.: Sensační nález nejstarší knihy světa (Národní Politika, br. 340, 12 prosinca 1931)

Iljinskij, G.: Gde, kogda, kam i s kakoju celju glagolica byla zamenena »kirillicej«. (Byzantinoslavica III. 1. Praha 1931)

Jagić, V.: Glagolitičeskoe pismo. St. Peterburg 1911 (Enciklopedija slav. filol. vyp. 3.)

Karinskij, N. M.: Obrascy pisma drevnějšego perioda istorii russkoj knigi. Leningrad 1925

Karinskij, N. M.: Obrascy glagolici. St. Peterburg 1908

Karskij: Očerk slavjanskoj kirillovskoj paleografii. Varšava 1901

Karskij: Slavjanskaja kirillovskaja paleografija. Leningrad 1928. Izdateljstvo Akademii Nauk SSSR

Kautzsch, R.: Wandlungen in der Schrift und in der Kunst. Leipzig 1929

Kirschmann, August Dr.: Antiqua oder Fraktur? 3. Aufl. Leipzig (Monographien des Buchgewebes, hrsg. v. Deutschen Buchgewerbeverein. 1. Bd.) s. a.

Kostić, Dragutin: Tajno pisanje u južnoslov. ćirilovskim spomenicima (Glas Srpske kralj. akademije XCII) Beograd 1913

Kuljbakin: O slav. pismu (Sbornik russ. arh. obščestva korolevstva SHS. I. 1927

Kuljbakin: Le vieux slave. Paris 1929

Lavrov, P. A.: Paleografičeskoe obozrenje kirillovskago pisma (Enciklopedija slav. filologii vyp. 4. 1. 1914. Petrograd

Lavrov, P. A.: Album snimkov s jugoslavjanskih rukopisej bolgarskago i serbskago pisma. Petrograd 1916 (Enciklopedija slavj. filologiji, vyp 4/1)

Legrün, A.: Hinweise auf das Werden der Schriftzeichen. Wien, 1928

Lehmann, P.: Lateinische Paläographie. Leipzig, 1925 (Einleitung in die Altertumswissenschaft hrsg. v. Alfred Gercke u. Eduard Norden I. 10.)

Leskien, A.: Zur glagolitischen Schrift. (Archiv f. slav. Philologie XXVII. 1905)

Lowe, E. A.: Scriptura beneventana. Oxford 1929

Löffler, E.: Ziffern u. Ziffernsysteme II. Teil. Leipzig 1919. B. G. Teubner

Margulies, O.: Zum Lautwert der Glagolica (Archiv f. slav. Philol. XLI. 1927)

Mitteilungen der Akademie zur wissenschaftlichen Erforschung und zur Pflege des Deutschtums. 16 Heft. München 1927

Nachtigal, R.: Doneski k vprašanju o postanku glagolice (Razprave I. Ljubljana 1923 izdaja znanstveno društvo za human. vede)

Nagy, Josip: Postanak i razvoj pisma (Grafička revija. Zagreb 1924)

Nagy, Josip: Nacrt latinske paleografije. Zagreb 1925. (Archivalna biblioteka drž. arkiva u Zagrebu I.)

Novak, Viktor Dr.: Scriptura beneventana, Zagreb 1920

Novak, Viktor Dr.: Najstariji primeri latinskog pisma kod Hrvata (pos. otisak iz časopisa »Reč i slika) Zemun, 1926

Nelis, Hubert: L' écriture et les scribes. Bruxelles 1918

Philipp, Lothar: Die Geheimschrift. Leipzig 1914

Philobiblon 1930 str. 343 (o antikvi u ruskih židova)

Požedajev (o glagolici) Slav. Rundschau II. (1930) str. 142

Premuda: Najstariji datirani spomenik hrvatske gotice. Nastavni Vjesnik XXXVI. Zagreb 1928

Prohaska, Dragutin Dr.: Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegovina. Zagreb 1911

Prou, Maurice: Manuel de paléographie latine et française. 5. ed. Paris 1910

Rački, Franjo: Pismo slovjensko. Zagreb 1861

Schiaparelli, Luigi: La scrittura latina nell' età romana. Como 1921

Soennecken, F.: Der Werdegang unserer Schrift. Bonn 1911

Speranskij, M. N.: Tajnopis v jugo-slavjanskih i russkih pamjatnikah pisma. Leningrad 1929 (Enciklopedija slavj. filologiji vyp. 4. 3.)

Stojanović, Ljub.: Stare srpske povelje i pisma. Knj. I. prvi deo. Sredio — (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskoga naroda prvo odeljenje knjiga XIX. Beograd—Sremski Karlovci 1929)

Steffens, Franz Dr.: Lateinische Paläographie, Zweite vermehrte Auflage. Berlin und Leipzig 1929

Statuta lingua croatica conscripta. Uredili Rački, Jagić, Zagreb 1890 (Monumenta histor.-jurid, slavorum meridionalium. Jugoslavenska kademija znanosti i umjetnosti pars I.

Strohal, R.: Kakvim su pismom pisali Hrvati (Vjesnik hrv. arh. društva XIV. 1919) Nastavni vjesnik XXV. (1918)

Ščepkin, V. N.: Učebnik russkoj paleografii. Moskva 1920

Šegvić, Kerubin: Jeronimska tradicija u djelu Hrabana Maura (Nastavni vjesnik XXXIX. Zagreb 1931)

Šufflay: (Hrvatsko pravo od 31. 8. 1929)

Thomson, A.: Beiträge zur Geschichte des Diphtonges in den slavischen Sprachen. (Zeitschrift für slav. Philologie Bd. IV. 1927)

Thomson, A.: Zur Deklination der bestimmten Adjektiva in Aksl. (Zeitschrift f. slav. Philol. VII. 1930)

Thompson, E. M.: An Introduction to Greek and latin paleography. Oxford 1912

Truhelka, Ćiro Dr.: Bosančica. Prinos bosanskoj paleografiji. Sarajevo 1889

Vaillant, A.: Les deux i de l'alphabet vieux slave et du slave commun (Revue des études slaves XI, 1931)

Vondrák: Zur Frage nach der Herkunft d. glagol. Alphabetes (Archiv f. slav. Philol. XVIII. 1896)

Wetzig, E.: Ausgewählte Druckschriften nebst einer Einführung in die geschichtliche Entwicklung der Schrift und in die ältere Buchkunst. 2. Aufl. Leipzig, 1925

SADRŽAJ

Uvod

Čitav današnji kulturni svijet služi se pismom, koje je poteklo iz jednog izvora, a to će biti pismo, kojim je Mojsije pisao na brdu Sinaju oko g. 1500. prije Krista.

Sinajsko pismo se našlo 1905., a poslije desetak godina je uglavnom i dešifrirano.

Poslije ovoga najstarijeg alfabeta u svijetu imamo feničko pismo, kojega je najstariji spomenik za 300 godina mlađi od sinajskoga.

Oba su pisma vrlo slična, te je moguće pretpostaviti razvitak feničkoga pisma od sinajskoga.

Prvi alfabet nastao je u kraju egipatske kulture, gdje je u to doba stanovao semitski narod, koji se služio egipatskim kulturnim tekovinama i primijenio ih na svoj narod, stvorivši semitski alfabet za hebrejski jezik. Tome je pismu izvor egipatsko pismo samo koliko se tiče oblika znakova, a što se tiče sustava, ono mu je samo uzor, jer egipatsko pismo nije bilo alfabetsko, već trojako: ideografsko, silabičko i alfabetsko.

Razlikujemo tri kulturne sfere, u kojima se razvilo pismo:

1) amerikansku, gdje (u Mehiku) se pismo bilo lijepo razvilo, ali je propalo poslije otkrića Amerike i evropske kolonizacije,

2) istočno-azijsku, gdje se razvilo kitajsko pismo (kasnije preudešeno za japanski i neke druge jezike), koje je radi osobitog karaktera kitajskoga jezika — gdje se riječi sastoje od jednoga sloga i gdje nema fleksije — ostalo zauvijek ideografsko (svaka riječ ima poseban znak), i

3) zapadno-azijsku sferu, u kojoj brojna pisma potječu od jednoga zajedničkog izvora.

U ovoj trećoj sferi imademo 4 grupe:

1) indijsku, gdje je najvažnije Devanagari-pismo, na kojem je pisan sanskrtski jezik, koji ima — kao mrtav jezik — analognu vrijednost latinskom jeziku u Srednjem vijeku. U Indiji ima 230 milijuna Indoevropljana, kojih se govor raspada u 25 najvažnijih jezika.

2) sirsku, odakle se razvija staroturske, uigursko, mongolsko i mandžursko pismo.

3) islamsku, gdje se razvija arapsko pismo i za nesemitske jezike.

4) evropsku (grčko-rimska kultura sa svima današnjim kršćanskim narodima).

Dok se u Indiji zbog mnoštva jezika i neograničenog individualizma iz jednog izvora razvilo mnoštvo alfabeta, u Evropi toga nije bilo, i to zbog velikoga i moćnog Rimskog carstva i kršćanstva, koje je baštinilo antiknu kulturu.

Nego ni ovdje nema posvemašnjeg jedinstva: kako je već u pogansko doba postojao grčko-rimski dualizam i Rimsko Carstvo se raspolovilo, tako se i kršćanstvo razdvojilo na istočno (grčko) i zapadno (rimsko).

Feničko je pismo došlo Grcima, koji prenose svoje pismo u Italiju, gdje se razvija u latinsko. Iz grčkog se kasnije razvijaju jermensko, georgijsko, slavensko (glagolica i ćirilica) i u 17. vijeku albansko.

Iz latinskoga se razvilo pismo većeg dijela Evrope i cijele Amerike, pa u interesu svjetske kulture i svjetskog prometa primaju to pismo u najnovije doba Turci i preko 30 naroda sovjetske republike, a i Rusi se na to spremaju, dok je filološka sekcija židovskoga (»jidiš«) naučnog instituta u Kijevu već zaključila, da hebrejski alfabet zamijeni latinskim.

Grčko pismo

U najstarijem grčkom alfabetu ima različitih nijansa slova i njihova glasa, što znači, da Grci nisu preuzeli feničko pismo na jednome mjestu.

Dok fenički alfabet nema vokala, Grci upotrijebiše neka fenička slova, za koja u grčkom jeziku glas nije postojao, za oznaku grčkih vokala: aleph za a, he za e, jod za i, ajin za o. Feničko vav je staro grčko digama, koje preudesiše i za glas u (kasnije y). Feničko het (H) dobilo je značenje dugoga e; kasnije stvoriše phi (φ), X (na istoku za oznaku glasa kh, na zapadu za »ks«), ↓ (na istoku ps, na zapadu kh). — Na istoku je feničko samekh = ks (Ξ). Najmlađe je omega.

Druga fenička slova, kojih ne treba za grčke glasove, drže se dugo u grčkom alfabetu ili kao brojka ili zato, što su se slova učila napamet izgovarajući čitav alfabet od početka do kraja; ali u klasičkom grčkom nema cade i kopa (q). Grci dakle preuzeše svih 22 feničkih slova i dodaše za svoje potrebe još 5 slova V, Φ, X (+), ↓, Ω (u, phi, khi, psi, omega).

Postanak latinskog pisma.

Grci (grad Chalkis) osnivaju koloniju Kyme u Italiji u 8. v. i tamo donose svoj alfabet, gdje ga preuzeše Etruščani i Italici (osobito Latini), i to bez omege, jer su Grci stvorili to slovo poslije svog dolaska u Italiju.

Latini odbaciše grčko san (feničko cade) i thetu, phi, chi (↓), a psi nije imao ni grad Chalkis; preuzimaju znak X za »ks«, jer je tako glasio u zapadno-grčkom alfabetu.

Stari latinski alfabet svršavao se dakle sa X (ks). Z (7. slovo fen. alfabeta) iščezlo je, jer se u 4. vijeku latinski glas »z« pretvorio u r (kao naše može — more), a na njegovo je mjesto došlo novo slovo G (dotle je C značilo k i g). Kasnije uvedoše za tuđa imena ypsilon Y, za koji se glas dotle pisalo »u« (t. j. slovo V, koje je značilo istodobno u i v).

Digama je dalo F, a H nije eta, već h (kao u Feničana).

Nekako u isto doba opet uvedoše (za transkribiranje grčkih imena) slovo Z.

Kako su slova V i Z (»Z« nove provenijencije) najmlađa, dolaze na kraj alfabeta: Z nije moglo sada da dođe na svoje staro mjesto (7. mjesto alfabeta), jer je to mjesto bilo zauzelo novo stvoreno slovo G.

Pisanje CH, TH, PH dolazi za Cicerona u pisanju grčkih riječi.

U starom alfabetu tri su slova za oznaku glasa »k«:

1) K (semitski kaf, grčki kappa)

2) Q (sem. kof, grčki koppa)

3) C (sem. gimel, grčki gamma).

Dok je kod prva dva slova izgovor »k« prilično jasan, za treće slovo (gamma) treba istaći, da se fenički ˥ (gimel), zapadno-grčki ꜍ ili <, odnosno C (označuje glas »g«) upotrebljava i za glas »k« pod utjecajem Etruščana, u kojih se ne razlikuje zvučno »g« i bezvučno »k«.

U Latina se pojavila potreba označivanja zvučnog »g«, kad su se riješili etruščanske artikulacije, i stvorili od »C« — dodavši mu malu crticu na kraju — znak G za glas »g«.

Kako su tri znaka za glas »k« nepotrebna, nestaje K, koje se ipak upotrebljava u nekoliko riječi, osobito kao

kratica: Kal(endae), K(aeso), KC (calumniae causa). Kopa (Q) se zadržalo samo za K+u.

Prema tome latinski je alfabet imao 21 slovo, odnosno još dva, specijalno grčka (Y, Z): A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z. Današnja latinica ima 25, t. j. u 17. je vijeku nadošlo konsonantsko »j« i vokalno »u«. Dotle je I označivalo samoglasno »i« i suglasno »j«, a V je stajalo za »u« i »v«. Za njemačke riječi došlo je u 11.—12. v. dvostruko v t. j. w.

Dijakritični znakovi za označivanje hrvatskih glasova uvedeni su prama češkom i poljskom (»ć«) i prihvaćeni od svih Hrvata tek za Ilirizma (č, ć, š, ž), dok je đ uveo Broz 1892. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu ima još ļ = lj, ń = nj, ǵ = dž. Gajev pravopis (ne jezik) prihvatiše Slovenci 1848.

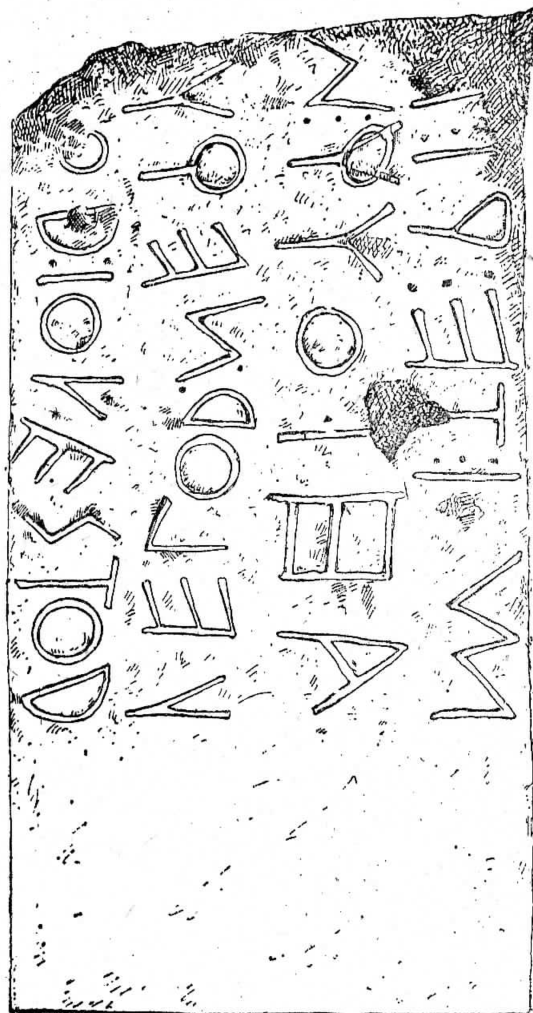
Latinsko pismo u poganskih Rimljana.

1) Lapidarno.

Sve do prvog vijeka kršćanstva sačuvano nam je latinsko pismo samo na natpisima.

Sve do najnovijega vremena držalo se, da je najprije postalo monumentalno pismo (kameni natpisi), i da se je iz njega razvila kurziva (brzopis). Nastariji primjer lapidarnog pisma bit će Crni kamen Romulov iz 6./5. vijeka prije Krista. Smjer je pismu uglavnom bustrophedon (kao što brazde kod oranja); ima slova i naglavce kao u etrušč. natpisima. Pismo je grčko, a jezik latinski. Sl. 1.

Do gornjega **se** zaključka došlo zato, što je najstarije sačuvano pismo doista monumentalno, ali to je ipak sasvim razumljivo, jer je kamen trajniji od materijala (liko, drvo, platno, vosak, papiros, pergamena), koji je služio za pisanje privatnih bilježaka i za literarna djela.

Sl. 1. Romulov crni kamen, najstariji rimski natpis 6/5. v. Samo jedan dio natpisa, bustrofedon (iz Steffensa)

m. iter (pe)
(m) quoi ha
velod nequ(oi)
(o) dion estod

Prirodno je, da su se ljudi učili pisati, i da je od toga »školskog« pisma poteklo poslovno i monumentalno pismo.

U školi se piše na drvu (tabulae, tabellae, πίνακες) trskom (calamus) ili se na vosku (tabulae ceratae, cerae) urezuje oštrim »stilom« (od kovine, kosti ili drva). Slično je još danas kod naše djece u počecima pučke škole.

Ali na vosku je pisao svatko, tko je htio da nešto žurno zabilježi (privatnik i trgovac), što odgovara današnjem bloku.

Takve se ploče s gornjom naslagom od voska upotrebljavaju kroz cijeli Srednji vijek, a u Njemačkoj ih je bilo gdjegdje sve do najnovijega doba.

2) Kurziva.

Iz takova žurnog praktičnog pisanja nastaje kurziva (brzopis), za koju treba manje truda i vremena; slova nisu jednaka, ona se vežu međusobno, ne pišu se samo između dvije crte, već prelaze gore i dolje, n. pr. »A« je veliko kao na spomenicima, ali »b« i »p« sa svojim vrhom odnosno repom zametak je današnjim malim slovima (3.—4. vijek poslije Krista).

Ali to je još uvijek uglavnom brzo pisano majuskulno pismo. Treba još tisuću godina, dok su se razvila mala slova, t. j. kad dobismo potpuni dvostruki alfabet: majuskulni i minuskulni.

Knjižno pismo.

S druge se strane razvija iz onoga normalnog (školskog) kaligrafsko pismo za natpise i literarna djela.

To je pismo stilizirano; iako je podvrgnuto promjenljivom stilu u umjetnosti, pojedini pisar minimalno unosi svoj lični duktus: on se mora prilagoditi općenitoj normi svoga vremena.

To se pismo dakle mnogo sporije mijenja nego li brzopis, ali oba se pisma u početku vrlo malo razlikuju (nije onda bilo današnjega brzog, nervoznog tempa), što nam dokazuje n. pr. sačuvano grčko kaligrafsko i poslovno pismo iz 3. vijeka prije Krista.

Pismo na kamenu: scriptura monumentalis i pismo za povelje (acta): scriptura actuaria malo se razlikuju t. j. samo toliko, što su na kamenu veća i pravilnija, a na bronci, olovu, srebru, manja i gibljivijih forma.

Slova mogu da budu velika ili mala, a oboje može da bude uspravno ili kurzivno.

Velika su slova jednake veličine: sva stoje između dvije paralelne crte, dok su mala slova dvojake veličine: neka stoje između dvije paralelne linije (a, c, e, i, m, n, itd.), a druga prekoračuju te crte prema gore ili dolje, pa se nalaze između tri odnosno četiri paralelne crte:

Pismo na vosku u Pompejima (g. 57.): neka slova pokazuju zametak minuskule. — Pismo na vosku iz Sedmogradske (g. 142.): kurziva je još razvijenija, pismena su uža, malo nagnuta na lijevo. Klaudijev papyrus (g. 41.—54.): ima poteza nad linijom i ispod nje; duktus je slobodniji negoli na vosku, gdje piše stil, a ovdje calamus.

3) Kapitala.

Najstariji latinski kameni natpis jest Crni kamen (lapis niger Romuli) iz 6.—5. vijeka prije Krista, kojega su slova istovjetna s grčkima i svojim geometrijskim oblicima pokazuju matematički smisao Grka.

Rimljani pišu sve do početka 1. vijeka prije Krista dosta nepravilno.

U doba cara Augusta slova nisu kosa, već su svojim čisto geometrijskim elementima: ravnima, pravokutnim, u okruglim jednako debelim crtama postigla savršenstvo.

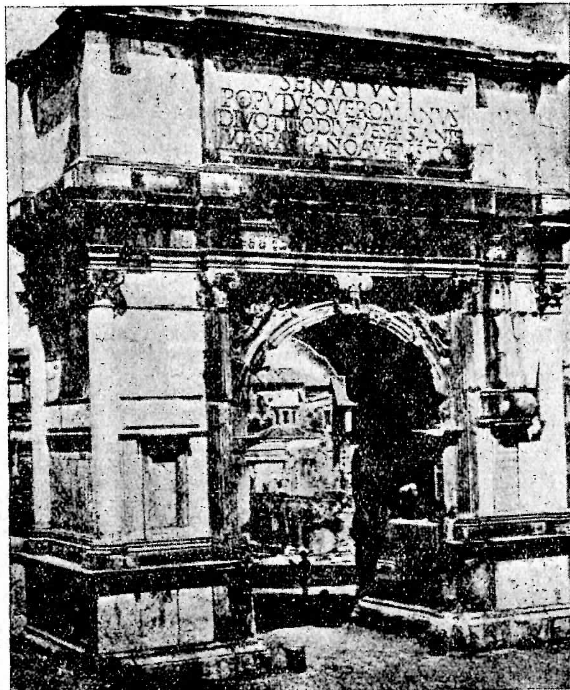
Taj princip pravilnog izmjenjivanja ravnih i okruglih crta vidimo i u veličanstvenim slavolucima rimskih careva. Sl. 2 i 3.

Sl. 2. Capitalis quadrata, 2. vijek poslije Krista (iz Ehmcke)

Kao što su stupovi hrama nalik na ličnosti, koje nose zgradu, tako su pojedina slova organski individui.

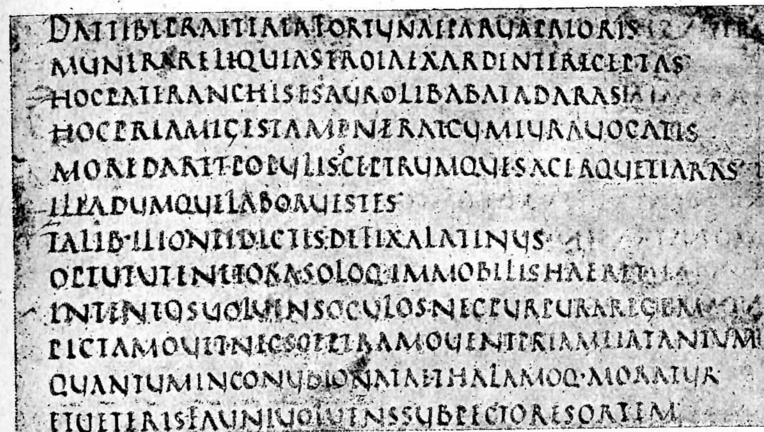
U Starom vijeku nema praznog prostora između pojedinih riječi, a pojedina slova stoje odjelito jedno od drugoga (nisu povezana).

Sl. 3. Rimski slavoluk, 1. vijek poslije Krista (iz Ehmcke)

U knjigama imademo ista slova kao na kamenu, a to se pismo danas zove capitalis quadrata (slova su isto toliko visoka koliko i široka) ili elegans. (cf. početak Sl. 2).

Pored ovoga pisma ima capitalis rustica, koje nije nikakvo nespretno, seljačko pismo, kako bi se moglo suditi po nazivu, već vitko i nježno: slova su viša nego šira, bliže jedno do drugoga, vertikalni su potezi tanki, a horizontalni debeli; duktus je lakši, slobodniji; piše se lakše i brže negoli quadratom. Sl. 4. Vergilius Vaticanus (4. vijek).

Sl. 4. Capitalis rustica. Vergilius Vaticanus, 4. vijek (Eneida 243-254)

dal tibi praeterea fortunae parva prioris
munera reliquias Troia ex ardente receptas
hoc pater Anchises auro libabat ad aras;
hoc Priami gestamen erat, cum iura vocatis
more daret populis, sceptrumque sacerque tiaras
Iliadumque labor vestes".
Talib(us) Ilionei dictis defixa Latinus
Obtutu tenet ora soloq(ue), immobilis haeret
intentos volvens oculos nec purpura regem
picta movet nec sceptra movent Priameia tantum,
quantum in conubio natae thalamoq(ue) moratur
et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.

Maretićev prijevod

Osim toga ti šalje Eneja malene dare
Od blaga negdašnjeg, što se sačuva iz trojanske vatre;
Zlatne iz posude ove lijevao Anhis je žrtvu,
Ovo je Prijamov zaklad, u kojem po navadi puku
Skupljenom krojaše pravdu, i žezlo i sveta kapa
I ruho, trojanskih žena rukotvor.
Dok je govorio to Ilijonej, sjedio kralj je
Pogleda oborena i lica nepomičan oči
Napete po tlih povlačeć. Za šareni ne mari Latin
Kraljevski grimizni plašt ni za žezlo Prijama kralja,
Već on o udaji kćerke i ložnici premišlja misli,
Staroga proroštvo Fauna u grudima prevraća sad on.

To se pismo javlja i na natpisima (osobito na kovini), a u knjigama, čini se, da se je radije upotrebljavalo negoli kvadrata.

Oba su ta pisma u upotrebi u prvim vijekovima kršćanstva, dakle za vrhunca rimske vlasti.

Rustika živi svojim životom do 7. vijeka, a kao vještačko pismo i imitaciju nalazimo je sve do 10.—11. vijeka.

Kapitala nije se nikada prestala upotrebljavati u naslovima, na početku poglavlja, na završetku knjige i uopće kao početno slovo (inicijala); ona živi još danas: naša velika slova kapitalna su slova.

Rimsko doba latinskoga pisma može se podijeliti na dva perioda:

1) od 6.—5. vijeka do 2. vijeka prije Krista poznajemo samo natpise; na njima su samo velika slova (scriptura capitalis), od kojih potječu sva latinska pisma.

Natpisa imade malo u tom periodu, a u 6. vijeku poslije Krista nema ih više nikako.

2) od 1. vijeka prije Krista do 4. vijeka poslije Krista, kad već nalazimo rustiku za akte i dokumente (na bronci), ali se obje kapitale upotrebljavaju i u knjigama, kako nam dokazuju najstariji sačuvani spomenici (doduše tek iz 4. v. poslije Krista) na papirosu i pergameni.

U tom periodu ima i kurziva, gdje se piše ugljenom ili bojadisanom zemljom s pomoću kista, a i onda, kad se upotrebljava stilus i calamus (trska).

Kurzivnih pojedinih slova ima već na kamenu; to bi bila polukurziva.

Karakteristika natpisa iz carskog doba sastoji u napuštanju kosih poteza, u sklonosti na prave kutove (a ne uglaste), na kružnice i njene dijelove (a ne nepravilne

zavoje); slova nisu uska; ona većinom stoje u četvorini, gotovo uvijek isto tako visoka kao široka. Slova su uklesana duboko i pravilno, katkada dolaze točke (bez sustava) na kraju riječi, a duguljasta su ili kvadratna: nema ligatura.

To je klasično pismo carskog doba, dok su slova 3., 2. pa čak i 1. vijeka poslije Krista nagnuta.

Slova su kasnije nekako teška, nezgrapna, nejednaka, ima ih uspravnih i kurzivnih, čak na jednom i istom natpisu, što znači, da još ne postoje dvije različite i odjelite vrste pisanja: uspravno i kurzivno.

Uz ovo ima — kako je već spomenuto — i pismo za dokumente (scriptura actuaria), gdje nisu kružnice ili dijelovi njihovi, već ovali, mjesto četvorine ima uski pravokutnik, horizontalni potez kržljavi; ima i ligatura.

4) Starija rimska kurziva.

Sasvim je naravno, da su se spomenici na kamenu ili kovini sačuvali, i da je ostali pisaći materijal propao. Ali ima povijesnih vijesti, da su Rimljani pisali ne samo na kamenu ili kovini (bronca, olovo, srebro, zlato, kositer), već da su za dnevnu potrebu (dopisivanje, računi, trgovački akti) upotrebljavali koru od drveta, drvo, platno, opeke, crepove, olovo, ploče s površinom od voska, kućne stijene, drvo, papiros i pergamenu.

Pisalo se prema različitom pisaćem materijalu i različito: dlijetom na kamenu i kovini; stilom na stijenama (graffiti), opekama, olovu i vosku; kistom u bojama, ugljenom i bojadisanom zemljom na stijenama i kućnim predmetima; napokon trskom (calamus) i tintom na opeki, drvu, papirosu i pergameni.

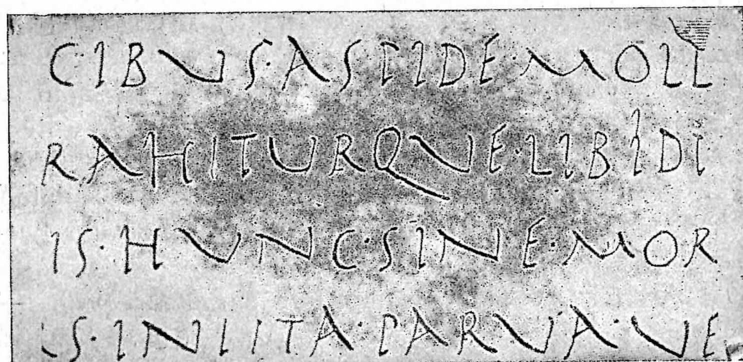
Najstariji graffiti i voštane table potječu iz zasutoga grada Pompeja (iz 1. vijeka prije i poslije Krista). Iz

Pompeja ima i spomenika pisanih kistom, a najstarije pismo pisano trskom na papirosu potječe isto tako iz kraja 2. vijeka prije Krista, dok ispisanu pergamenu imamo tek iz 3. vijeka poslije Krista.

Pismo na graffitima uglavnom je kurzivna majuskula, koja ne potječe iz knjižne kapitale, već iz stare lapidarne (monumentalne).

U toj se kurzivi vide prvi počeci uncijale i minuskule, koje nastaju zato, što brzo pisanje voli okrugle negoli uspravne crte, i što jednim potezom (zamahom) hoće da napiše dvije ili više crta jednoga istog slova. U njoj stoje slova još uvijek samostalno, nepovezano; visina im je različita, a crte se, koje nisu bitne, i ispuštaju.

Više negoli u graffitima vidimo brzi razvitak pisma u spomenicima pisanima stilom, trskom i tintom, gdje se ruka lako i brzo miče po glatkom i mekom pisaćem materijalu.

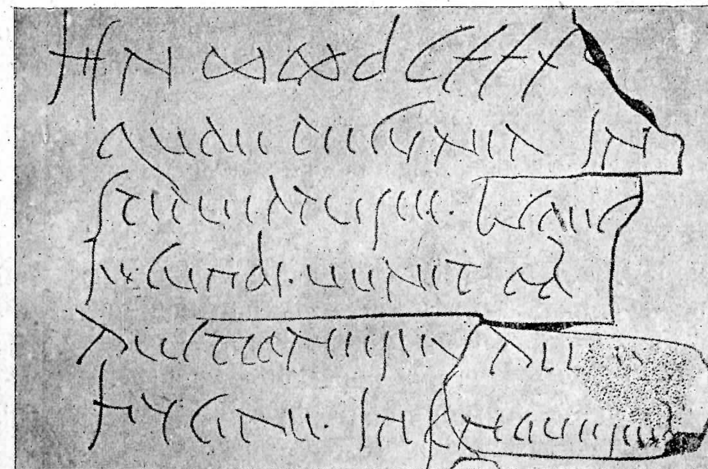
Sl. 5. Starija rimska polukurziva. De bello Actiaco g. 79. (iz Schiaparelli)

(aut pendente suis cervi) cibus aspide moll(em
(labitur in somnum t) rahiturque libidi (ne mortis)
(perculit adflatu brev) is hunc sine mor (sibus anguis)
(volnere seu tenui pa)rs inlita parva ve (neni)

I tako se pisano pismo sve više udaljuje od onoga uklesanog, urezanog ili naslikanog.

To se sve događa u prvom vijeku prije i poslije Krista, kada nalazimo kapitalnu majuskulu, u kojoj ima i po koja uncijalna i minuskulna crta.

Rimljani zovu to pismo littera epistolaris za razliku od knjižnog pisma (littera libraria ili libralis). Danas je zovu starija rimska kurziva ili majuskulna kurziva, (isp. Sl. 5. i 6.).

Sl. 6. Starija rimska kurziva. Ploča od voska u Pompejima g. 56? (iz Schiaparelli)

H S n (ummum) ∞ ∞ DCXXXV
quae pecunia in
stipulatum L. Caec (ili)
Ineundi venit ob
auctione (m) M. All(ei?)
Hyg(i)ni ln K. Novemb(res)

5) Mlađa rimska kurziva.

Malo pomalo poprima pismo u dokumentima sve više minuskulni karakter tako, da u 3.—4. vijeku poslije Krista imademo t. zv. mlađu rimsku kurzivu. Ona je nastavak stare kapitalne kurzive, ali stoji i pod utjecajem knjižnoga pisma (uncijale, a ne kapitale).

Na nju je djelovala i grčka kurziva tako, da se jedna od druge teško razlikuje. U to doba prevladava kršćanstvo, koje je znatno niveliralo razliku između Istočnog i Zapadnog rimskog carstva.

Karakteristika je te mlađe kurzive, što se sve više pojavljuju mala slova, koja nisu sva jednako velika i ne stoje samo između dvije paralelne crte. Duktus je lakši i brži, slova su zaobljena.

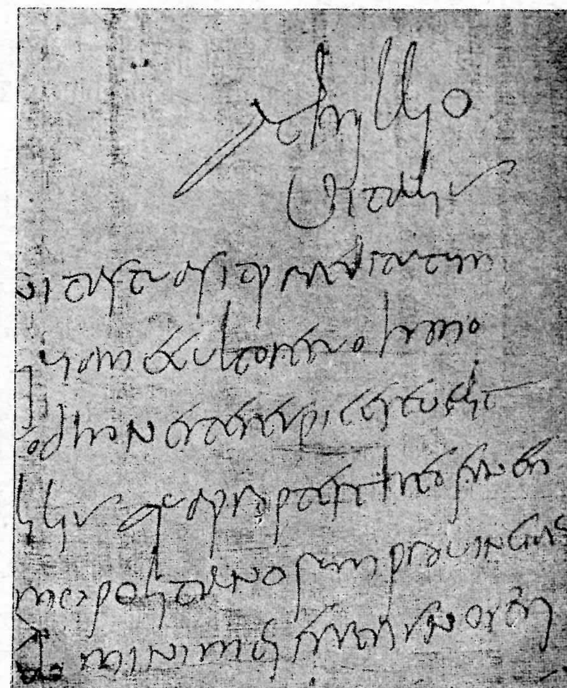
Dok u kapitali stoje sva slova između dvije linije, u staroj kurzivi i uncijali ima već tendencija, da se prekorače te linije — ima pače nekoliko slova, koja prelaze gore i dolje. U mlađoj kurzivi kratka slova (a, e) stoje između te dvije linije, a duga slova (b, g, f) sa svojom glavnom karakteristikom stoje isto tako, ali im potezi idu iznad ili ispod tih linija, iako ne uvijek do kraja.

Neki zovu tu kurzivu minuskulom, dok drugi tvrde, da se ne može još govoriti o minuskuli, jer se tu mala slova ne uvode sustavno, već slučajno.

Ima i mnoštvo ligatura, koje zahvaćaju i više od dva slova, i upravo tim se povezivanjem mijenja oblik pismena. Sl. 7. Latinsko pismo u mlađoj kurzivi (4. vijek).

Rimsko pismo poslije propasti Rimskoga carstva (kršćanstvo).

Kurziva 5. i 6. vijeka razlikuje se od kurzive 1.—3. vijeka time, što ima više minuskulnih slova, što su slova

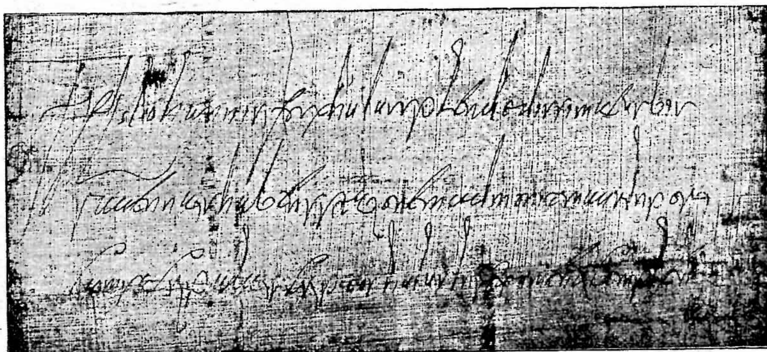

Sl. 7. Mlađa rimska kurziva, polovica 4. vijeka (iz Schiaparelli)

(Domino suo) Achillio
Vitalis
(Cum in omnibus bonis benig)nitas tua sit praedita, tum (etiam scholasticos et maxine) qui a me cultore tuo hono (rificentiae tuae traduntur, q)uod honeste respicere velit, (non dubito, domine, praedica)bilis. Quapropter Theofanem (oriundum ex civitate Her)mupolitanorum provinciae (Thebaidos, qui ex suggestione) domini mei fratris nostri (Filippi . . .)

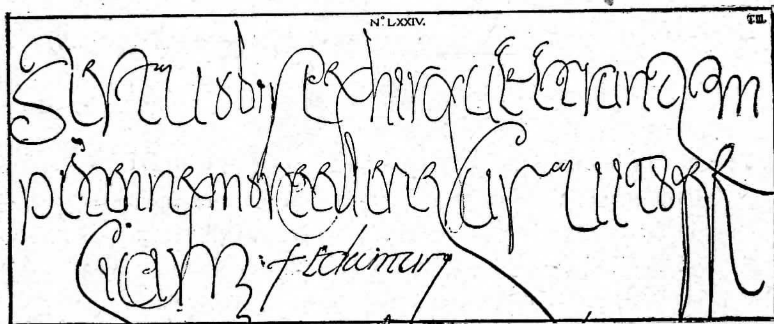
međusobno povezana, a pišu se besprekidnim potezom, ne odloživši pera.

Baš to je povezivanje — pored nadošlog guščeg pera u 4. vijeku — najviše utjecalo na promjenu oblika slova. Sl. 8. Ravenska listina na papirosu (g. 572).

Sl. 8. Ravenska kurziva, g. 572. Potpis notarov (iz Brandi)

+ Fe. Johannis for(ensis) huius spledidissimae urbis Rauennatis, habens itd.

Sl. 8a. Ravenska kurziva, g. 450 (iz Brandi)

gesta vobis ex his que acta sunt competens ex more edere curavit officium + edantur

Kurzivom se u 6. vijeku pismo dokumenata sasvim odijelilo od pisma u knjigama, gdje se kurzivom pišu u 6. do 8. vijeka samo bilješke na rubu rukopisa.

Otud se vidi, da imade još uvijek veza s knjižnim pismom; zato se nastoji, da se ta kurziva dotjera i upotrijebi za knjige (polukurziva).

Dok je kapitala propala s Rimskim carstvom, ova se kurziva upotrebljava kao pismo sve do 8.—9. vijeka.

Najdulje se je održala u južnoj Italiji, gdje ju je zbog nečitljivosti napokon zabranio Fridrik II. u 13. vijeku.

Ona je od najveće važnosti, jer su iz nje potekli kaligrafska knjižna kurziva, poluuncijala, i t. zv. nacionalna pisma, uglavnom i karolina; naša današnja mala slova potječu in ultima linea iz tog pisma.

Od ligatura u ovom pismu održala se do danas &=et, a d=ϑ u njem. i katkad u latinici.

Latinsko pismo i kršćanstvo.

Kad je Konstantin Veliki g. 313 milanskim ediktom dozvolio prijelaz na kršćanstvo, prostrujila je masama takva emocija, da je čitav život krenuo drugim putem.

To se je dogodilo i s pismom: u nekoliko godina nastalo je takovo bogatstvo oblika, kakvih nije bilo prije za 400 godina. I minuskulno pismo grčko, kako ga učimo u školama, produkt je kršćanstva; poganski Grci i Rimljani poznaju samo velika slova.

I u Rimu je kršćanstvo grčko sve do polovice 3. vijeka: natpisi su u katakombama grčki, nadgrobni natpisi rimskih građana pisani su grčki; a imade i latinskih natpisa u grčkom pismu. Sam naziv »papa« grčka je riječ.

Premda se je polovicom 4. vijeka Rimsko carstvo raspalo u dvoje, nikad nije bila kulturna uzajamnost me-

đu njima veća nego u to doba: kršćanstvo vlada tu i tamo; zato je i duktus pisma grčkoga i rimskog vrlo sličan.

Latinsko se je pismo ipak održalo i postalo pismom rimske crkve. Ironija je sudbine, da su omraženi Afrikanci (Carthago delenda est), koji su prvi kršćanski apologeti i prevodioci, učinili latinski jezik službenim jezikom zapadnog kršćanstva, i time spasili od propasti latinsko pismo (Sv. Augustin i prvi lat. prijevod biblije »Itala« potječu iz sjev. Afrike).

Afrikanci su još znali svoj punski, semitski jezik i osjećali svoju srodnost sa židovskim originalom biblije, i tako odbili grčki mediij. A Afrikanac sv. Augustin u svojim Ispovijedima analizira pitanje, zašto ne voli grčki jezik.

Kao što su kršćanski Grci preobrazili pismo poganskih Grka, tako vidimo, da se u prvim vijekovima kršćanstva natpisi poganskih Rimljana razlikuju u pismu od kršćanskih latinskih natpisa. Pa kad je velika masa Rimljana primila kršćanstvo, nastaje i ovdje preokret u povijesti pisma.

Na Istoku pobjeđuje kršćanstvo početkom 4. vijeka (a na Zapadu koncem 4. vijeka) i tada umire rimsko kapitalno pismo; sada dolazi novo pismo, koje ima tendenciju da nastane minuskula i brzopis.

Uncijala.

S pobjedom kršćanstva u 4. vijeku dolazi kao knjižno pismo t. zv. uncijala, koje ime dolazi najprije kod sv. Jeronima, ali ne u današnjem značenju te riječi.

To se pismo ističe svojim debelim crtama (što pokazuje zdravlje i snagu pobjedonosnog kršćanstva) i oblim formama; u prijašnjem su pismu ovali, a sada kružnice.

Uncijala je bliža brzom pisanju negoli kapitala; ono je dakle brže i udobnije, a ipak nije manje čitljivo i dekorativno. Obline mjesto uglova (kapitalnih) nastaju, jer se mjesto tvrdim stilom na vosku piše trskom (calamus) na papirosu ili pergameni; okruglo pismo bolje pristaje, kad se piše perom (koje zavlada u to doba) negoli uglasta kapitala. Zato uncijala postaje pismo kodeksa, dok kapitala ostaje za natpise.

Kršćani su morali pisati potajno i čuvati knjigu na nepristupačnim mjestima; zato je to pismo, obratno od kapitalnoga, prije knjižno, a onda tek epigrafsko.

Uncijala pokazuje izraz oduševljenoga pobjedonosnog kršćanstva, dok kapitala (kvadrata i rustika) zastupa poganstvo na umoru.

Uncijala se dakle kao posebna kaligrafska vrsta pisma razvila u 4. vijeku (doba Dioklecijanovo, kada latinska knjiga ojača i kršćani se umnožili na istoku i zapadu), ali pojedinih uncijalnih slova (okruglost je njihova karakteristika) ima sporadički već u 2. vijeku.

U uncijalnom alfabetu slova A, D, E, M uncijalna su u užem smislu, dok su h, l, q, minuskulna, a ostala su kapitalna.

Uncijala dakle stoji nekako između kapitale (kvadrate i rustike) i kurzivnog pisma u dokumentima; upotrebljava se kao knjižno pismo pored kapitale, koju brzo posve istisnu.

U njoj dolaze i kršćanske kratice (kontrakcije), koje se nalaze već u grčkih kršćana.

Svoju životnu snagu očuva ona sve do početka 9. vijeka, kad se (u karolinško doba) upotrebljava kao vještačko pismo u sjajno opremljenim knjigama za osobito istaknute dijelove knjige, za natpise i završetke. Sl. 9 i 10.

(Athenis annui princi)
pes consti
tuti sunt ces
santib(us) recibus
Principes ex no
bilib(us) urbis electi
Atheniensib(us) prae
fuerunt

Sl. 9. Uncijala, 5. vijek (iz Steffensa)

STABANT ETIAM
PRINCIPES SACER
DOTUM ET SCRIBAE
CONSTANTER ACCU
SANTES EUM
SPREUIT AUTEM
ILLUM HERODES
CUM EXERCITU
SUO ET INLUSIT

Sl. 10. Uncijala, 7. vijek (iz Brandi)

Zato se je sve do danas očuvala uncijala u nekim oblicima velikih slova. Uncijalni oblik maloga »a« pobijedio je u karolini, a to je današnje »a«; uncijalni oblik slova »d« dolazi i u karolini, prevladava u gotici i današnjem njemačkom pismu, a katkad se upotrebljava i u latinici (ϑ).

U uncijali uglavnom nema ligatura kao ni u kapitali, a u prvom početku se ni riječi ne dijele, dok se kasnije dijele, a rečenice se odvajaju praznim prostorom ili točkom, povećanim slovom, ili pišući novu rečenicu na posebnom retku.

Uncijala i nova kultura.

Promjena pisma u vezi je s novom duševnom orijentacijom; mjesto rimskoga poganskog individualizma dolazi kršćanska općina; pojedinac se mora podrediti kolektivizmu.

To se vidi i u umjetnosti, gdje je čovjek naslikan mehaničkim crtama, i sam za sebe ne znači ništa, već cjelina tih kolektivističkih pojedinaca ima svoje značenje. Sl. 11.

I u starokršćanskoj bazilici gusti niz stupova sa isto takvim nizom svetaca i prozora odaju taj kolektivizam. Sl. 11a.

Slova kršćanske uncijale zadržala su svoj samostalni karakter (poganske kapitale), ali su oblici pojedinih slova izjednačeni, i u tome nestaje one organske individualnosti poganske kapitale. Sva su slova obla i u toj jednoličnosti vidi se uska veza pisma (a ne pojedinog slova) sa retkom.

I sama je oblina u vezi s promjenom stila u arhitekturi, kad mjesto helenističkih ravnih građevina dolaze orijentalni lukovi i kupole u crkvama.

Pismo je sada ornamenat jednako kao i umjetnost.

Kratice i ligature — iako u čednim razmjerima — i nedijeljenje pojedinih riječi slažu se s novim stilom. Ali ima već tragova gornjim i donjim potezima (osobito u poluuncijali), a to je već udaljivanje od kolektivizma.

S kršćanstvom dolaze i druge novosti: pero i pergamena, koja zavlada nad papirosom (4. vijek), a i današnji format knjige datira iz ovog doba. Dosad su bili

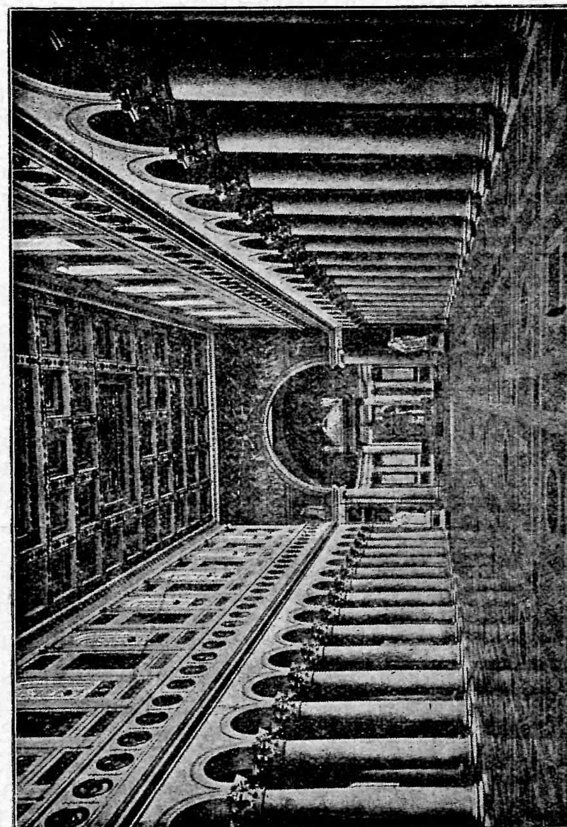
poznati kodeksi samo na pergameni, a lani je Englez Sir Frederik Keymon našao kodeks od papirosa; to je Sveto pismo, nastalo oko g. 250, kada je priređen poznati grčki prijevod t. zv. Septuaginta.

Sl. 11. Starokršćanski relief (iz Coellena)

Prije toga doba knjiga ima oblik smotka (role), što se očuvalo do danas kod Židova u službi Božjoj, a na to nas sjeća n. pr. i doktorska diploma u tuljcu.

Stari su Grci i Rimljani običavali već od najstarijih vremena da bilješke u praktičnom životu (računi, popis imena, koncept) pišu na pločama s površinom od voska. Te bi pločice vezali metalnom žicom ili vezicom, ali tada

Sl. 11a. Starokršćanska bazilika (iz Coellena)

se više i ne piše na vanjskoj strani prve i posljednje ploče, da ploče mogu služiti kao korice.

Te su se bilježnice zvale pugillarii, i prema njima nastadoše uresne ploče od slonove kosti, što su ih kon-

zuli ili visoki dostojanstvenici znali poklanjati svojim prijateljima ili rođacima prigodom nastupa službe na početku godine.

Te dragocjene diptihe (od 2 ploče), triptihe itd. upotrijebiše kasniji kršćani u crkvi, pošto su likove tih ploča malo preinačili, a i ispisivahu na njima tintom imena crkvenih dostojanstvenika.

Kasnije bi među te dvije ploče stavljali ispisane listove pergamene, da se pismo zaštiti.

U početku su takove »knjige« bile prema gospodskoj »roli« u slaboj cijeni, ali kad su se pojavili u tom formatu sjajni egzemplari Svetog Pisma, »rola« je izgubila svoje pravo na opstanak.

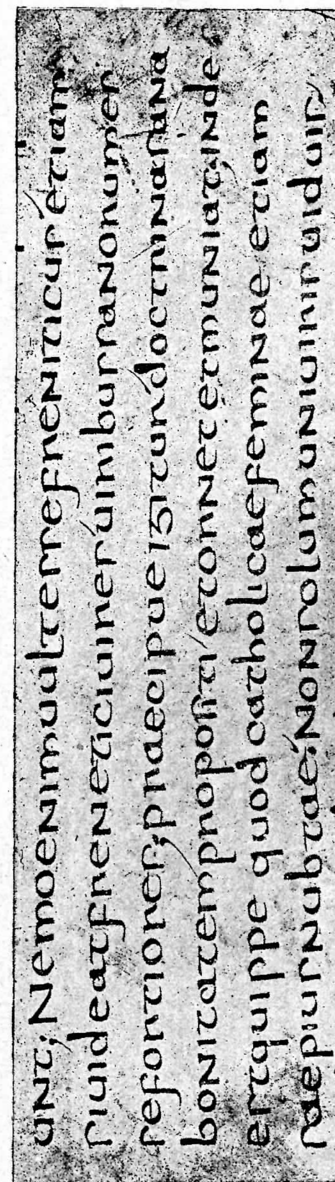
Poluuncijala.

Prirodno je, da pored dva ekstrema, knjižnog i poslovnog (kurzivnog) pisma, nalazimo i pismo, koje je kompromis između njih. Takvo je pismo i poluuncijala. Ona stoji u sredini između uncijale i kurzive, a najbolje je poznajemo iz mnogobrojnih rukopisa počevši od 5. vijeka.

Poluuncijala koleba i u 5.—6. vijeku između uncijale i kurzive, preuzima od kurzive 4 paralelne linije, minuskulne oblike i ligature, ali i oplemenjuje te minuskulne oblike i prilagođuje ih uncijalnim oblicima.

Poluuncijala, osobito starija, ima velika, široka slova; na oko je vrlo slična uncijali, ali je ipak uglavnom minuskulno pismo, dok je uncijala majuskulno. Sl. 12.

Čini se, da se je najstarija poluuncijala razvila u pokrajini (u Egiptu i sjev. Africi), a odatle se u drugoj polovici 5. vijeka proširila i po Italiji. Ona ima veza s uncijalom: kaligrafski karakter, umjerene kratice i ligature, sličnost slova, ista velika slova. Njome se od 5. do 8. vi-

Sl. 12. Poluuncijala, Sv. Augustin, 6. vijek (iz Thompsona)

unt; Nemo enim vult esse freniticus etiam
si videat frenetici vires viribus sanorum es
se fortiores, praecipue igitur doctrina sana
bonitatem propositi et ornet et muniat, inde
est quippe quod catholicae feminae etiam
saepius nuptae. Non solum univiris viduis.

jeka piše kršćanska književnost, a počevši od 6. vijeka krajni se potezi nekih slova u Francuskoj debljaju i završuju na kijaču.

Iz ove južnogalske poluuncijale bit će nastalo irsko pismo.

Irsko i anglosasko pismo.

Dok su Italija, Španija i Galija bile romanizirane, i kršćanstvo uzdržalo romanski kontinuitet, Britanija nije bila romanizirana, jer je Engleska bila samo prolazno u rimskoj vlasti, a Irska ni toliko.

A i kršćanstvo je s dolaskom Anglosasa bilo potisnuto k periferiji, čak i preko mora u sjevernu Galiju.

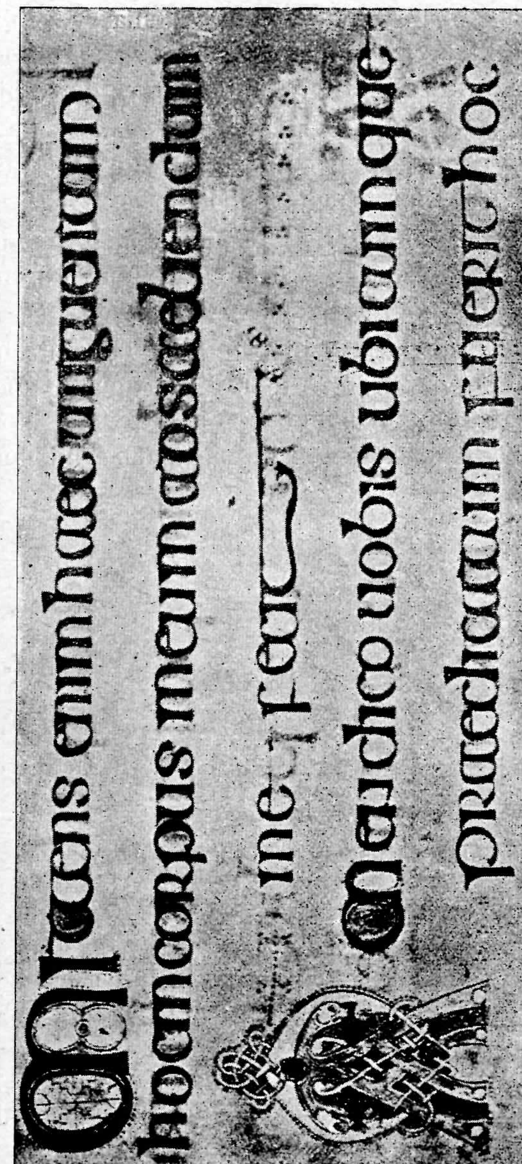
U 5. vijeku dolazi kršćanstvo u keltsku Irsku, ne iz Rima, već iz južne i zapadne Galije.

Prvo kršćanstvo u Irskoj nije iz Rima, zato ima mnogo istočnjačkih elemenata.

Irska nije bila poplavljena od seobe barbarskih naroda, zato ona uživa osobit položaj u kulturi. Ona postaje utočište obrazovanosti, pa se u njoj gaji i grčka literatura u prvim počecima kršć. kulture. Zato ti zapadnjaci istočnjačke kulture drže crkvu sv. Klimenta u Rimu, gdje je pokopan slavenski prvoučitelj sv. Ćiril.

Ircima je rimski duh bio u početku tuđ, zato stvaraju svoje efemerno Ogamsko pismo, a kako su primili latinsko pismo tek kao kršćani, njihovo se pismo osniva na kršćanskoj kaligrafskoj poluuncijali, kojom su bile napisane liturgijske knjige, što su ih bili primili iz zapadne i južne Galije. Pisma ostale zapadne Evrope (Italije, Španije, Galije) osnivaju se na kurzivi, jer su tu bile ostale stare rimske tradicije.

Irci razvijaju svoje pismo (litterae tunsae) u 6. vijeku; ono se ističe ukrasnim početnim slovima u aline-

Sl. 13. Irsko pismo, konac 7. vijeka (iz Milkau)

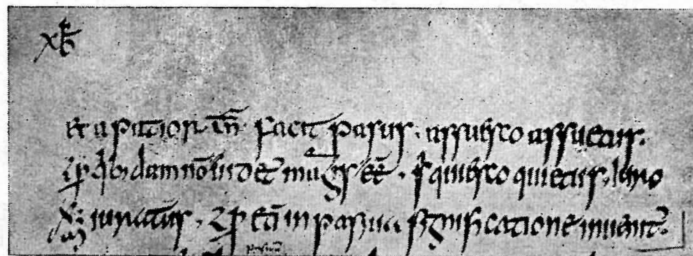
Mittens enim haec unguentum
hoc in corpus meum ad saeliendum
me fecit
Amen dico vobis ubicumque
praedicatum fuerit hoc.

jama. Ti inicijali uzimaju elemente iz pletenja, vezenja, tkanja; ima i životinja, a i spirala, što je u vezi s irskom bogatom tehnikom u metalnim produktima. Sve će to biti u vezi i s orijentalnim motivima. Sl. 13.

Ircima je bila poznata i uncijala, što se vidi iz ukrasnih inicijala na kodeksima u poluuncijali.

Irska poluuncijala ima vezu i s Ogamskim pismom: 1) gornji su potezi zaobljeni, 2) vrh poteza svršava se na trokut, 3) velika slova kao u Ogamskom pismu.

Za manje važna djela i za privatnu dnevnu potrebu razvija se u 11.—12. vijeku irska minuskula, koja se sporadički upotrebljava do danas u štampi. Slova su joj duža negoli šira, manja i gušća negoli u okruglom knjižnom pismu. Sl. 14.

Sl. 14. Irska kurziva, poč. 9. vijeka (iz Steffensa)

Ch(riste) b(enedic)
et a „patior“ t(ame)n facit „passus“, „assuesco assuetus“
q(uod) q(ui)b(us)dam no(men) e(sse)e magis videt)ur) s(icut) quiesco quietus. Iuro
e(tiam) „iuratus“ q(uod) eti(am) in pasiva significatione invenit(ur)

Protivno od Iraca primili su Anglosasi kršćanstvo iz Rima, odakle im (u 7.—8. vijeku) dolazi uncijala, a valjda i rustika.

Irci su na Anglosase već prije utjecali, pa se uncijala nije mogla da održi, ali ipak Anglosasi stvaraju pod oba utjecaja (Iraca i Rima) svoje pismo, iz kojega se razvija t. zv. anglosaska minuskula, koja cvate u 8. i 9. vijeku. Sl. 15.

Sl. 15. Anglosasko pismo, oko g. 737 (iz Milkau)

multum laborando nequierat . . .
flans urbi incendia sparserat . . .
uim sui furoris a lesione locor(um)q . . .
dictus quiescendo flammis parit(er) . . .
Et quia uir d(e)i igne diuinae caritatis f . . .

Već početkom 10. vijeka prodire karolina, a s dolaskom Normana (1066.) nestaje anglosaskog pisma, koje ima i neke rune.

Shvatljivo je, da su keltski Irci najprije imali veza sa svojim srodnicima u Engleskoj t. j. s Keltima zapadne i jugozapadne Britanije, a i s Bretoncima u Francuskoj (Bretagne, Normandie) dugo traju te veze.

Zbog razlike između irske i rimske crkve u Northumbriji (u 7. v.) javlja se i dvojako pismo: pristaše Rima upotrebljavaju uncijalu, koja je bila došla iz Rima s crkvenim knjigama, ali napokon pobijedi irska poluunci-

jala (i minuskula), jer je bila već zahvatila duboki korijen.

Irska i anglosaska poluuncijala vrlo su srodne; irsko pismo voli nešto uglasta i prelomljena slova, dok anglosaska pod utjecajem uncijale ima jasnije i oblije oblike, a ima i 3 rune.

Inače se oba pisma teško razlikuju.

U irskom pletenom ornamentu velikih slova dolazi do izražaja novi momenat: dinamika, a i neka su slova već povezana, što je opet dinamika.

»Irski« i »škotski« redovnici bili su vrlo marljivi i puni misionarskog duha; zato i prestigoše svoje uzore na kopnu, kome punom šakom uzvratiše milo za drago. Oni prelaze na kontinent i osnivaju najvažnije zapadnoevropske samostane; prvi su Irci, već u 6. vijeku, a za njima idu anglosaski (»škotski«) redovnici.

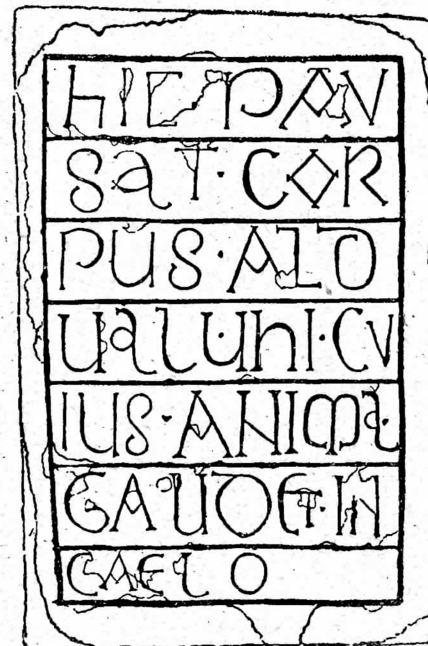
Irci nose svoje kršćanstvo, svoju obrazovanost, svoje knjige i svoje pismo u Francusku (Péronne, Corbie, Luxeuil, Reims), Njemačku i Švicarsku (Lüttich, Köln, Reichenau, St. Gallen, Würzburg, Regensburg, Južnu Bavarsku) i u Italiji (Bobbio). Anglosasko pismo se nalazi u mjestima Corbie, Tours, Freising, Fulda, Mainz, Salzburg, Regensburg itd.

Među tim redovnicima nalazi se i Alkvin, koji postaje savjetnik i prijatelj Karla Velikoga, ravnatelj dvorske škole i god. 796. opat samostana Sv. Martina u Tours-u, prema kojemu se ravnaju sva nastojanja 9. vijeka.

Irsko i anglosasko pismo razlikuju se od kontinentalne poluuncijale i minuskule oblikom slova, ligaturama s privješenim slovima, i izbjegavanjem predugih poteza preko srednje linije. Ono imade i osobitih kratica.

Srednji vijek u zemljama bivšega Rimskog carstva.

Kod poganskih Rimljana nalazimo veličanstvena kapitalna slova, kod kojih svako slovo zasebice pokazuje savršenu individualnost. Taj se savršeni oblik čuva i u prvim vijekovima kršćanstva, ali se s provalom barbara i s propašću Rimskoga carstva posve mijenja tako, da se u kamenim natpisima 7. i 8. vijeka vidi zbrka u nejednakim, nelijepim i nestalnim oblicima: ima starih lijepih kapitalnih, pored uncijalnih, kurzivnih, čak jedno i isto slovo ima u istom natpisu sasvim različit oblik. I pismo pokazuje, kako je nestalo jedinstva i harmonije rimske kulture. Sl. 16.

Sl. 16. Nadgrobni natpis, 8. vijek (iz Kautscha)

S propašću Rimskoga carstva nema više političkog jedinstva, nema više carske kancelarije; zato i pismo nije jedinstveno. Nastaje sva sila nezavisnih skriptorija (samostani, papa, ravenski nadbiskupi, langobardski vladari) i nezavisnih suvrsta latinskoga pisma.

U zemljama bivšega Rimskog carstva upotrebljava se doduše i nadalje kapitala (vrlo rijetko), uncijala i poluuncijala, koje kao kaligrafsko knjižno pismo zadržavaju uglavnom stari oblik. U poslovnom svijetu nadovezuje se na mlađu rimsku kurzivu, koja dobiva u različitim zemljama različit oblik, kao što su od latinskoga jezika nastali posebni romanski jezici.

Pored toga nastavljanja rimskoga minuskulnog pisma ima i kurziviranja uncijale i poluuncijale.

Dok je provincijalac u Pompejima mogao puniti stijene svoje kuće svojim brzopisom (kurzivom), koji je mogao svatko da čita, s provalom barbara i s propašću Rimskoga carstva vještina čitanja i pisanja postaje privilegij samo inteligencije i službenih pisara.

Došlo je pače tako daleko, da nestaje i inteligencije, i znanje se pisma povlači u tima nemirnim i divljim vremenima u samostane. Fratri u samostanskoj tišini ne pišu nečitljivim brzopisom, već nastoje da knjige i listine budu lijepe i čitljive. Za velike knjige i vanredne slučajeve upotrebljavaju uncijalu. Ali oni ne zabacuju dosadašnji način praktičnoga pisma, već nastoje da kurzivu (počevši od 6. vijeka) poprave: da bude jasnija, ispuštajući ligature, uzimajući stalne oblike slova, dijeleći pojedine riječi u tekstu i uvodeći potpuniju interpunkciju. Tragova interpunkciji ima već u Feničana, što Grci ne preuzeše, valjda iz estetskih razloga.

Neki hoće, da se to dijeljenje jedne riječi od druge to brže uvelo, jer su sada latinski pisali narodi, kojima latinski jezik nije bio materinski, a poznato je, da se tuđi (ovdje latinski) jezik uči učeći pojedine riječi: Rimljaninu je kod pisanja lebdjela pred očima ili zvučala u uhu čitava rečenica, dok je Nerimljanin svraćao veću pažnju na pojedinu riječ.

Ista se pojava opaža i kod kratica. Dok se u rimsko doba upotrebljava »suspenzija«, u Srednjem vijeku nalazimo »kontrakciju«.

Rimljani su pokraćivali tako, da bi napisali početno slovo (ili nekoliko prvih slova riječi): C — Gaius, CN — Gnaeus (ovdje ima C prastaro značenje grčke game), S — Spurius, Sex — Sextus. Ima i silabičkih suspenzija, t. j. početno slovo svakog sloga: FCR — fecerunt, MS — menses. Kod tog pokraćivanja ne dolazi do izražaja dočetak riječi: nije izražen genitiv, dativ itd.

Kršćansko doba uvodi kontrakciju t. j. početak i kraj riječi; označena je dakle fleksija (padež): $\overline{\text{DNS}}$ — dominus, $\overline{\text{SCS}}$ — sanctus, $\overline{\text{pbi}}$ — presbyteri. Kontrakcija dakle olakšava čitanje, što je važno za čitaoce, kojima latinski jezik nije materinski. Zato su u Srednjem vijeku mnoge riječi, koje su bile u starim rukopisima napisane suspenzijom, sada prepisali kontrakcijom.

Nastavljajući na rimsku minuskulnu kurzivu, u kojoj su se razvili gornji i donji potezi, da pomognu oku razlikovati i lako shvaćati pojedina slova, nastaju t. zv. nacionalna pisma, koja nisu samostalni pronalazak tih naroda, već rimsko pismo s nacionalnim osebinama.

Pravih nacionalnih pisama — kao za Ulfile i za našega Ćirila — nije moglo biti, jer u javnom životu ne vlada narodni jezik, već latinski.

Poslije rasula Rimskoga carstva, kad su nastupila mirnija vremena, nastaju pod germanskim vodstvom po-

sebne države (langobardska u Italiji, zapadnogotska u Španiji, anglosaska na britskim otocima, franačka u Galiji, današnjoj Francuskoj), i u duhovnim središtima tih država nastaju nove suvrste latinskoga pisma: langobardsko i beneventansko, merovinško, zapadnogotsko i papinsko kurijalno, dok Irska ima posebni položaj, jer nema veze s rimskim životom i pismom. Zato irsko pismo potječe iz kršćanske poluuncijale.

Italija.

U Italiji se je poslije rasula Rimskoga carstva bio nešto očuvao rimski duh, koji je našao odjeka za dugoga mirnog vladanja istočnogotskog kralja Teodorika i njegova umnog i obrazovanog kancelara, rimskog plemića Kasiodora, jer se tu najdulje održao stalež pisara, koji za plaću pisahu knjige i povelje.

A i kler i svjetovnjaci pisahu za crkvu i državu krasna djela u knjižnom (uncijalnom i poluuncijalnom) pismu.

Kasnije se Kasiodor, posljednji filolog Staroga vijeka, povuče u samostan Vivarium, što ga je sam osnovao, gdje stvara neku vrstu kršćanske akademije, u kojoj su redovnici po njegovim pravilima, imali da marljivo čitaju i prepisuju tekstove, i to ne samo kršćanske, već i svjetovne poganskih Grka i Rimljana. A i papinska stolica sakupljala je knjige već u 5. vijeku, dok je god. 614. Irac Kolumban osnovao samostan u gornjoj Italiji (Bobbio), kamo je došlo knjiga iz Vivariuma.

Da se je poslije propasti Rimskoga carstva i za nestajanja rimske kulture uščuvao utjecaj klasičkoga Staroga vijeka, zasluga je rimske crkve, što izričito priznaju i nordijski protestanti.

a) Langobardsko pismo.

Tako zvano langobardsko pismo nastavak je mlađe rimske kurzive; razlikuje se od nje, što je to pismo manje i nepravilnije; ono je ružno, gornji i donji potezi dopiru do obližnje linije.

Nepravom se zove langobardsko. Ono nije ni jedno ni jedinstveno; upotrebljava se uopće u Italiji, i u krajevima, gdje Langobardi nisu nikada vladali, a iz kancelarije langobardskih kraljeva nije dosad poznat nijedan tekst u originalu.

Uz tu kurzivu razvija se iz rimske polukurzive posebno knjižno pismo, kojim se pisalo u gornjoj Italiji (Bobbio, Lucca, Verona, Novara itd.). Njega potisnu u 9. vijeku karolina. Sl. 17 i 18.

b) Beneventana.

Beneventana je suvrsta toga gornjoitalskog knjižnog pisma. Ona se razvija u južnoj Italiji, i to u Montecassinu, gdje je god. 529. sv. Benedikt osnovao samostan. Odatle se širi po cijeloj južnoj Italiji (La Cava, Benevent, Capua, Napulj, Salerno, Kalabrija, Basilicata), pa je odatle prešla u Dalmaciju, gdje se njome piše na dvoru hrvatskih kraljeva.

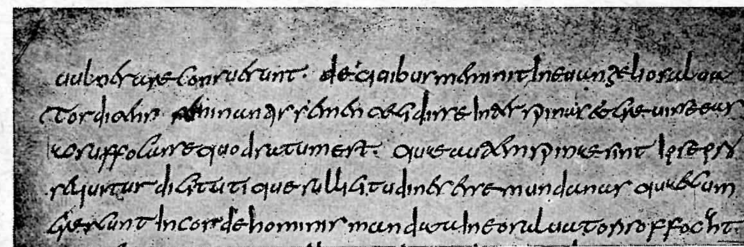
Beneventana je ponijela najljepše plodove u 11. vijeku: kasnije postaje vještačka i manirirana: pretjerano lomljenje slova i velika opreka između tankih i debelih crta.

Ona živi 500 godina: od 8. do 13. vijeka. Ne podlegnu karolini (premda je u Montecassinu bio i Paulus Diaconus, prijatelj Karla Velikoga), već je zamijeni gotica, koja joj je srodna. Beneventana ima dakle davno prije gotice uglasta, prelomljena, a i dvaput prelomljena slova (kod i,

Sl. 17. Langobardsko kurzivno pismo, g. 755 (iz Steffensa)

† Flauius Aistulf vir excell(entissimus) rex basilice beatiss(imi) levite et martiris
Chr(ist)i Laure(n)ti sita foris muros castri nostri Bergonatis et venerabili viro Benedicto p(res)b(yte)ro
Detulisti excell(entie) regni nostri per Godep(er)t subdiac(onum) s(an)c(t)e Bergonatis eccl(esie)
praeceptum gloriosae me
moriae antecessoris nostri Ariperti regis, ubi contenebatur, eo quod concesserat in ipsa basilica

Sl. 18. Staroitalsko (langobardsko) knjižno pismo iz 7. vijeka (iz Steffensa)

vulnerare consuerunt. De quibus meminit in evangelio salvator dicens: Seminantis semen cecidisse inter spinas, et crevisse eas ac suffocasse, quod satum est. Quae autem spinae, sint, ipse prosequitur: dicit utique sullicitudines esse mundanas, quae cum crescunt in corde hominis, mandata in eo salvatori(s) soffocant

u, m, n); i točka je uglasta. Kod ligatura jedna se crta proteže na dva slova, što je kasnije jedna od glavnih karakteristika gotice.

To pismo osobito razvija ligature.

Beneventansko pismo, kojeg su crte dvaput lomljene, bit će u iskonskoj vezi s grčkim pismom. To će biti posljedica jake grčke tradicije u južnoj Italiji (Graecia Magna) Sl. 19.

Premda je sva Evropa prihvatila karolinu, beneventana se je održala: južna Italija pokazuje tu svoju samostalnost, i stoji nekako u opreci s karolinškom državom.

Papinsko kurijalno pismo.

Papinska je kancelarija stvorila kurijalno pismo, koje je kaligrafsko, otmjeno, svečano, široko, veliko, uspravno, dugih gornjih i donjih poteza; linije su široke, a ligature rjeđe. I to se pismo razvilo iz mlađe rimske kurzive;

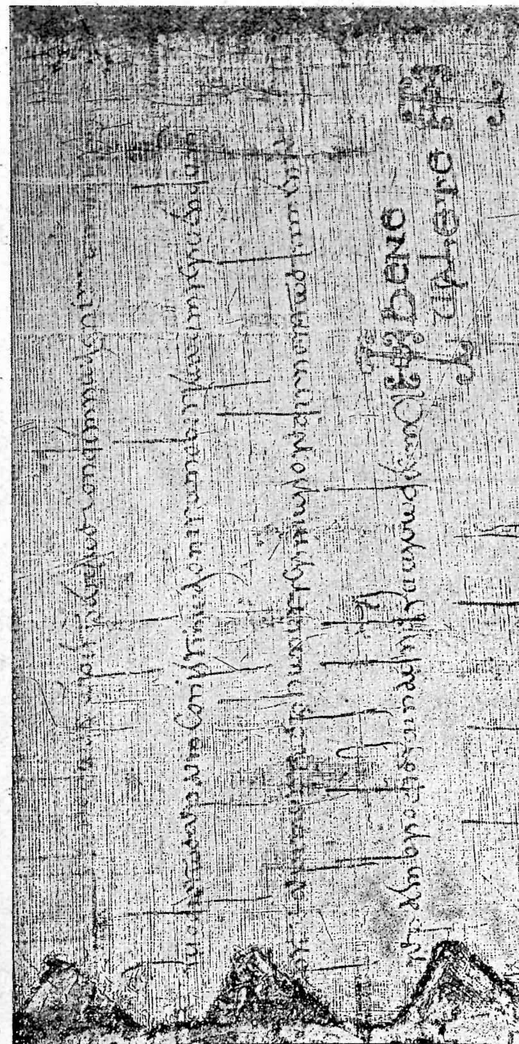
Sl. 19. Beneventana i njezin alfabet (iz Brandi)

Deinde tertiio dicen
dum est D(omi)ne labia.

njime pišu i rimski notari. Upotrebljava se u kuriji do početka 12. vijeka, a privatne se povelje njome pišu do 13. vijeka.

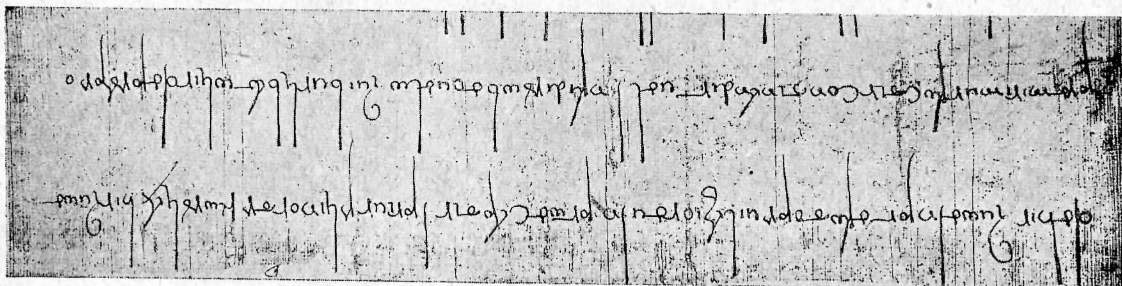
Ima i mlađe kurijalno pismo, koje je manje i nježnije i stoji pod utjecajem karoline, koja ga je napokon istisnula.

U njem nema ukrasnih poteza diplomatske minuskule; gornji su potezi na kraju odebljali; početak povelje pisan je u »rešetki« s majuskulnim pismenima, koja su povezana, a potpis je i datum u karolini. Posljednji primjer toga pisma imamo za pape Paskala I. (1099.—1118.). Sl. 20, 21, 22.

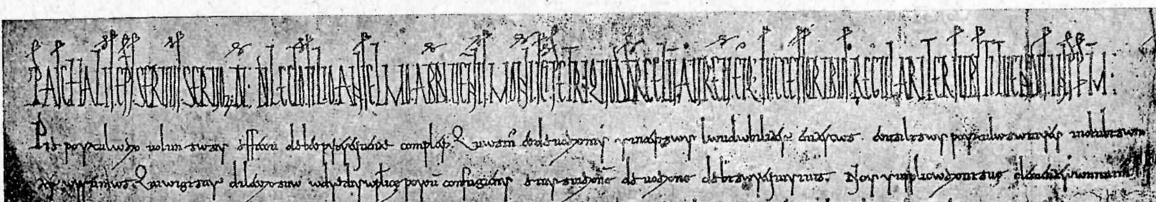
Sl. 20. Staro kurijalno pismo, g. 850 (iz Steffensa)

culis sit innodatus, et perpetuae condemnationis (submissus),
Quod praeceptum confirmationis a nobis factum scrivendum
praecepimus Stephanus, scrinario sedis nostrae, in mense
Septembrio die quinta, ind(ictione), quarta decima. † Bene
valete †

Sl. 21. Kurijalno pismo, g. 876 (doba Ćirila i Metodija) (iz Steffensa)

de his, quae in prefato privilegio seu in praeceptis ipsius filii nostri Karoli ex his quae praemissimus factis continentur, vel in futuro ab eo vel a quibuslibet aliis de proprio

Sl. 22. Najmlađe kurijalno pismo (pod utjecajem karoline), g. 1102 (iz Steffensa)

Paschalis ep(iscopus), servus servor(um) D(e)i, dilecto filio Anselmo, abb(at)i ven(erabil)is mon(asteri)i s(an)c(t)i Petri, quod d(icitu)r Celu(m) aureu(m), ei(us) q(ue) successoribus, regulariter substituendis. In p(er)p(etuu)m.

Pie postulatio voluntatis effectu eebet prosequente compleri, quatin(us) et devotionis sinceritas laudibilitur enitescat et utilitas postulata vires indubitan

ter assumat. Quia igitur dilectio tua ad sedis ap(osto)lice portu(m) confugiens eius tuitione(m) devotione debita requisivit, nos supplicationi tue clementer annuim(us)

Španija.

Na Pirenejskom poluotoku nastala je u 5. vijeku jaka zapadnogotska država, gdje se živahni duševni život kreće oko učenog Izidora iz Sevilje (+ 636.).

Bit će da su upotrebljavali uncijalu i poluuncijalu, kao i u ostaloj Evropi, a dekorativni su motivi dolazili iz antiknih, starokršćanskih, bizantskih, orijentalnih, sjeveroafričkih i germanskih izvora.

Ali pored tih se pisama razvija oko god. 700. brzopis, scriptura vizigothica ili toletana, uglavnom iz rimske kurzive s elementima poluuncijale, što se vidi iz slová, koja su uspravna, malo nagnuta na lijevo. Iz kurzive su potezi, gornji i donji, koji su jako razvijeni. Sl. 23.

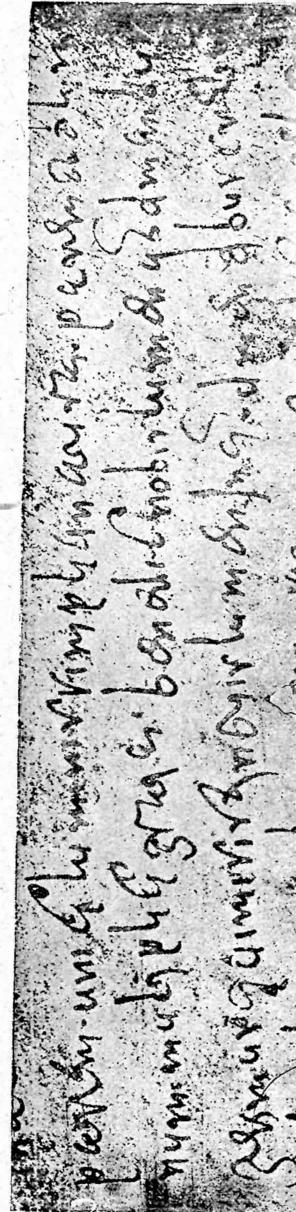
S dolaskom Arapa (god. 711.) povlače se kršćani u gore (Asturija), kulturan rad malakše i gubi se veza sa starom predajom. Ali upravo to pomanjkanje kontinuiteta bilo je blagotvorno: kršćani su sada lakše mogli da prihvate elemente visoke arapske kulture.

I tako od onoga grubog pisma postaje u 10. i 11. vijeku savršeno i elegantno knjižno pismo, koje s nepravom zovemo zapadnogotskim, dok je poslovno pismo nelijepo, puno ligatura i teško čitljivo.

Kasnije se javljaju franački ili francuski utjecaji; mjesto staroga španjolskog obreda dolazi rimski obred i pismo novoga rimskog carstva (karolina — 12. vijek). Citira se, kako je koncil u Toledu pod predsjedanjem papinskog legata naredio, da se uvede karolina. Sl. 24.

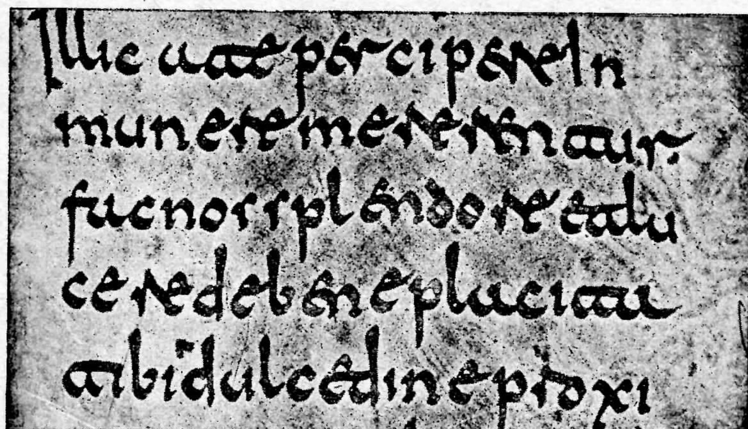
Galija.

Kao što Italija i Španija, tako je i Galija (današnja Francuska) bila romanizirana, koji karakter nisu mogli

Sl. 23. Vizigotsko kurzivno pismo, 7. vijek (iz Thompsona)

patrem. unici luminis simplici natura. patrem tot lumi
num multiplici gratia. benedic. nobis lumen quod manibus
gerimus qui misisti novis lumen. In quod mentibus credimus

Sl. 24. Vizigotsko knjižno pismo, 9. vijek (iz Thompsona)

Illic a te percipere In
munere mererentur
fac nos splendore et lu
cere de beneplacita
tibi dulcedine proxi

izbrisati Germani ni onda, kad su pod njihovim vodstvom nastale posebne države.

S dolaskom Germana propada rimska kultura, ali nadošlo kršćanstvo spasava te Romane: nastaje nova, kršćanska kultura u romanskom duhu.

U Galiji je bilo već u 4. vijeku samostana (Tours). Franci osvajaju Galiju, ali osvajači primaju kršćanstvo, koje kasnije rašire irski redovnici.

Kao što u Italiji i Španiji, tako se i u Galiji razvija iz rimske kurzive kurzivna minuskula kao poslovno pismo; njome se služe pisari merovinških vladara i prvih Karolinga.

To su pismo nazvali merovinškim, a glavna su mu karakteristika vrlo uska, gusta i visoka slova tako, da

vrlo visoki gornji potezi znače ornamenat; slova se nalaze — gotovo nečitljivo — na podnožju. Ono dakle ima sasvim oprečan duktus od širokog i okruglog papinskoga kurijalnog.

Merovinško se nepravilno pismo upotrebljava i za literarna djela, a u poveljama se dugo drži, osobito za potpise, koji moraju biti nečitljivi (zbog težega falzificiranja).

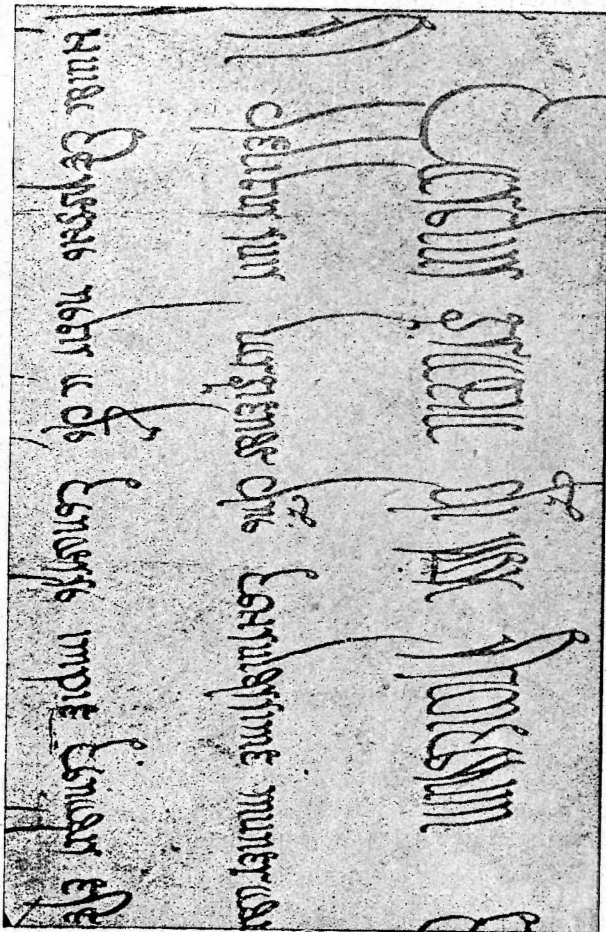
To pismo odgovara dugoljastim merovinškim kraljevskim slikama u St. Denis-u i gotskom stilu sjeverofrancuskih katedrala: mjesto oblina dolaze prelomljena slova, koja postaju vitkija i gušća. Slova dosta gube od svoje individualnosti, zato se naslanja jedno na drugo; vežu se međusobno tako, da se ne ističe pojedino slovo, već cjelina od više njih zajedno, čime jasnije odskače cijela riječ, a ne glas ili slog kao dosada. Slova su nemirna, kao što je i duh vremena nemiran, a dinamika linije odaje još više taj nemir, koji se pomalo javljao i u anglosaskom pismu. Sl. 25.

U Galiji ima i knjižno pismo, koje je deblje i pravilnije, a potječe iz polukurzive. Sl. 26.

Razlika između merovinškoga i langobardskoga pisma sastoji se u tome, što su u Italiji slova manja i nisu tako gusta, potezi nisu tako visoki i rijetko su nagnuti na lijevo.

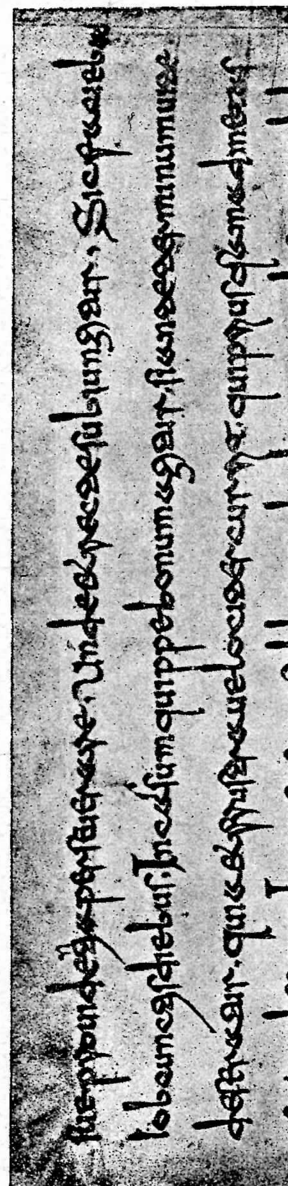
Merovinško je pismo bilo kratka vijeka, jer ga je univerzalna karolina morala istisnuti. Ali je čudno, da se je ono najdulje održalo u centralnim i centralističkim kancelarijama Karolinga.

Analogiju tome imamo i kod pape, koji ima svoje kurijalno pismo, dok ostale kancelarije upotrebljavaju domaće forme pisma.

Carolus gratia dei rex francorum e(t) -
fidelibus suis largiente d(omi)no consultissime muneratur(r) -
in vita et regno nobis a d(e o concesso impie conatus est.

Sl. 25. Merovinško kurzivno pismo. Diploma Karla Velikoga, g. 797. (iz Thompsona)

Sl. 26. Merovinško knjižno pismo, 8. vijek (iz Thompsona)

sue providentia perseverare. Unde et recte subiungitur. Sic faciebat
Iob cunctis diebus. Incassum quippe bonum agitur. si ante terminum vite
deseratur. quia et frustra velociter currit qui prius(u)am ad metas

Germanija.

Germanija je samo djelomice bila rimska pokrajina, zato nije bila nikada ni u pojedinim dijelovima posve romanizirana. To će biti razlog, da je tamo kršćanstvo moglo kasnije prodrijeti negoli u ostaloj zapadnoj Evropi.

U starim rimskim gradovima (današnji Passau, Regensburg, Augsburg, Strassburg, Trier, Mainz, Köln) vjerojatno je bilo kršćanstva, koje se je valjda nekako uščuvalo i iza seobe naroda, da se odatle opet širi po ostaloj Germaniji.

Nijemci su i s druge strane primali kršćanstvo, i to sa sjevera od irskih redovnika i sa zapada, gdje je u franačkoj državi crkva bila kršćanska.

Ali njemačke su zemlje imale uvijek veza i sa Italijom.

Dobar je primjer svih tih utjecaja sv. Bonifacije; on dolazi iz Engleske, učvršćuje kršćanstvo u Francuskoj i Njemačkoj, a od pape traži potvrdu za svoje djelovanje.

Takva tri utjecaja vrše se i na pismo Nijemaca. Od langobardskoga, irskoga i merovinškog nastaje scriptura germanica. Već za Pipina, oca Karla Velikoga, to pismo potiskuje merovinško, osobito u Lyonu, Autun-u i Corbie-u.

Posljednja faza toga pisma upotrebljava se za knjige u Aachenu, prijestolnici Karla Velikoga, dok se merovinško pismo upotrebljava u kancelarijama, jer je bilo manje čitljivo i teže se moglo imitirati.

Vjera i pismo.

Poznato je, da se pismo pozajmljuje, ali ono nije svugdje jednako kao njegova matica.

Te promjene jednoga pisma nastaju osobito zbog razlika u vjeri. Svjetovna se kultura dotiče samo periferije

čovječjega života; tu kulturu treba čovjek za zabavu, udobnost, vanjsku osjećajnost, ekspanzivnu promećurnost, dok se vjerska kultura osniva na pitanjima duše i njezine sudbine. Ona zahvaća čitavu ličnu egzistenciju i metafizički problem ličnoga i univerzalnog bitka. Vjera apelira na razum, na osjećaj, na želju za srećom i blaženstvom, na afekte straha i nade. Zato je najvećem danskom misliocu Sören Kierkegaardenu etičko-religiozna spoznaja glavno, a sva empirička, matematička i historijska nauka nešto sporedno. Zato je i Newtonu njegova teorija o teži ništetna prema komentaru apokalipse sv. Ivana.

Sirski kršćani govore jednim jezikom, ali su se rascijepili na tri kršćanske sekte; zato pišu trima inačicama jednoga pisma. Isto to vidimo kod ciparskih Grka, pristaša sirskih Jakobićana: njihovo grčko pismo ima osobit duktus. To se isto događa i kod Latina, koji grčke kodekse za katolike pišu grčkim pismom; ono je različito od pisma pravoslavnih Grka, kod kojih je pismo jedinstveno.

Kopti prihvatiše grčko pismo, koje poprima različit karakter od svog izvornika, pa i onda, kad ti kršćanski Kopti pišu grčki, njihovo je grčko pismo osobita karaktera.

I arijski Goti preobrazuju grčko pismo.

No ne samo dogmatičke već i liturgijsko-organizacione razlike uzrokom su nijansiranju pisma. Glagolica je potekla iz grčkoga pisma, a ipak se od njega razlikuje osobitom stilizacijom. To se događa, osobito kasnije, i s ćirilicom. Autokefalna bugarska crkva (posebni bugarski patrijarh, kasnije i posebni srpski) bila je nešto odjelito od jedinstvenoga kolegija grčkih patrijarha, kojima je na čelu bio carigradski. Zato Slaveni stiliziraju grčko

pismo, dok Rumunji, koji nemaju posebnog patrijarha, upotrebljavaju pismo susjednih Slavena, a ne grčko, jer su — i bez patrijarha — nekako nezavisni od carigradskog patrijarha.

Pravoslavni Arbanasi nemaju svoje crkvene samostalnosti; zato pišu grčkim pismom. A i Poljaci i Česi, zatim oni Hrvati, kod kojih je nestalo slavenske službe Božje, upotrebljavaju latinicu bez ikakve svoje stilizacije, jer nema posebne poljske, češke i hrvatske crkve.

Kako naši bosanski muslimani nemaju svoje samostalne vjerske organizacije, za hrvatski jezik prerađeno arapsko pismo (matufovica) nema svoga duktusa.

Ćirilica je u svih pravoslavnih Slavena (Srba, Bugara, Rusa) uglavnom jedno pismo, dok se u bosanskih i južnodalmatinskih katolika razvija posebno ćirilsko pismo t. j. bosančica, a isto je to u bogomila i bosanskih muslimana.

U prvoj polovici Srednjega vijeka kršćanstvo u zapadnoj Evropi nije bilo tako jedinstveno kao danas. Kršćanska latinska služba Božja u prvom tisućljeću u sjevernoj Italiji, Galiji, Španiji i Irskoj nije bila rimska, već bliža maloazijskim kršćanima; zato vidimo u Milanu ambrozijansku liturgiju, u Španiji mozarapsku, u Francuskoj galikansku, a irska imade orijentalistički karakter.

Paralelno s tim obrednim razlikama nalazimo i različite nijanse latinskoga pisma: litterae tunsae u Irskoj, vizigotsko (ili toletana) u Španiji, merovinško u Francuskoj, langobardsko u Italiji, a i kurijalno rimske kurije.

Karolinško pismo.

Karlo Veliki uspostavio je Rimsko carstvo, kupio oko sebe učenjake (na pr. Paulus Diaconus iz Italije, Alkvin iz Britanije); sam se u muževnim godinama uči pisati,

podupire nauku i vještinu pisanja, otvara crkvene i samostanske škole, nalaže dvorskim učenjacima, da izrade filološki korektna izdanja klasičke literature, analogno radu stare aleksandrijske knjižnice.

Dika i ponos je kraljevska dvorska škola (schola palatina) u Aachenu, gdje cijelome radu prednjači učeni Anglosas Alkvin. Ali nema dokaza, da je baš Karlo Veliki ili Alkvin u Aachenu i kasnije u Tours-u (796.—804.) bio pokretač reforme pisma, koja je reforma dovela do novoga pisma, karoline.

U Tours-u nema ni merovinškog ni irsko-anglosaskog pisma (direktno od Alkvina nije doduše ništa očuvano). Tamo se piše novom kurzivnom minuskulom, ali i u kapitali, uncijali i poluuncijali; u jednom i istom rukopisu izmjenjuje se majuskula i minuskula. Iz svega se vidi tendencija, da se obnove stara (poganska) velika slova, n. pr. kapitala iz ovog doba teško se razlikuje od njezina uzora, poganske kapitale. Sl. 27.

Dok su u 6. vijeku rukopisi pisani jednim pismom, u 7. i 8. vijeku pojedini su dijelovi knjige pisani različitim pismom valjda kako je kome prepisivaču bilo priličnije). Upravo ta karolinška regeneracija kapitale i uncijale razlogom je, da su se do danas očuvala rimska poganska slova t. j. naša velika slova.

Nego reforma pisma ne ide za tim, da se reformira staro, rimsko pismo (velika slova), već poslovno, ružno, domaće pismo.

Novo pismo, karolina, ne će biti da je nastalo upravo na jednom mjestu i najedamput, već će biti, da su nove prilike svugdje dovele do težnje za reformom pisma.

S propašću Rimskoga carstva nestaje jedinstvenosti političke i kulturne; svaka se zemlja razvija odjelito, i u njima nastaju različite nijanse rimske kurzive, koje su i

Sl. 27. Karolina (1. i 2 redak u kapitali, 3. i 4. redak u uncijali), 9. vijek (iz Ehmcke)

audire gallum de s(an)ct(i) mar
tini virtutibus locuturo
Ubi puellam duodecennem ab
utero mutam curavit
Ubi oleum sub eius benedictio
ne crevit et ampulla cum o
leo quod benedixerat super

dosta nepravilne. S uspostavljenjem Karlova Rimskog carstva opet dolazi političko jedinstvo, pa se sve kulturne snage približuju, i tako nastaje potreba, da i pismo bude jednolično.

I tako s kulturnim centralističkim težnjama ide uporedo i reforma pisma; mjesto različitih »nacionalnih« ima da bude jedno pismo. I kao što se je jaka politička moć u doba Periklovo, Augustovo i Petra Velikog odrazila i na pismu, tako se je zbilo i tada, za Karla Velikoga. Na stvaranje novoga pisma utječe poluuncijala i domaća kurziva. Tadašnji kaligrafski pisari bili su uvježbali oko i ruku u pisanju umjetničkih kapitalnih, uncijalnih i poluuncijalnih slova, pa se ta vještina ogleda u novom pismu, koje svoje elemente pozajmljuje iz domaćeg pisma.

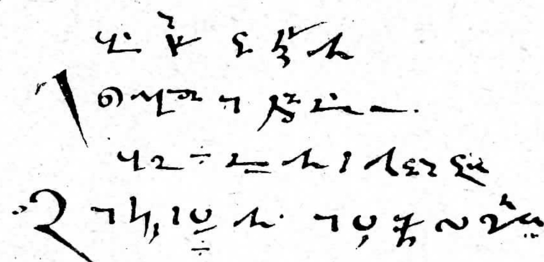
Treba ipak istaknuti, da je novo pismo moglo preuzeti neke od tih elemenata i iz poluuncijale, jer se je ona tada već približavala minuskuli. No dok kod poluuncijale imademo samo pojedina minuskulna (mala) slova (ima ih već i u rimsko doba), kod karoline sva su slova mala i potpuno je proveden princip 4 linija.

Srodnost poluuncijale i karoline razumljiva je i stoga što su oba pisma potekla iz rimske kurzive: prva izravno, a druga neizravno t. j. preko domaćeg pisma.

U novom pismu oblici slova postaju jednostavniji, pravilniji, jasniji, te nestaje kojekakvih ukrasnih kvačica, kratica i ligatura.

U karolinško doba ima i tironskih nota (čak 13.000), ali njih nestaje, kad Evropa počinje pisati nar. jezicima. Sl. 28.

Iako su sve kulturne težnje toga doba bile svraćene na antiku, ipak se nije uskrisila poganska kapitala: sistem od 4 linija bio je uglavnom već pobijedio, i kršćanski je

Sl. 28. Tironove note, 9. vijek (iz Steffensa)

venenum aspidum sub labiis eorum
Quorum os maledictione et amaritudine plenum est;
veloces pedes eorum ad effundendum sangûinem
Contritio et infelicitas in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt

duktus davno bio na snazi. Zato nastaje ovo minuskulno pismo u duhu antikne ljepote.

Glavne razlike između karoline i ostalih vrsta latinskog pisma bile bi otprilike ove: slova stoje samostalno jedno uz drugo, nestaju ligature, koje su bile izazvale promjene u oblicima slova; pojedina slova dobivaju svoje jasne samostalne i karakteristične oblike; svako se slovo približava četvorini ili kružnici, gornji i donji potezi su umjereniji i u harmoniji s oblikom slova, slova su jednostavna, jasnija, pravilna; ima ugodna izmjena oblina, vertikalnih i kosih crta, harmonički raspored tankih i debelih crta, nema ukrasa i kvačica. Slova su triju veličina (a, b, g), koja stoje između 4 linije. Sve je mirno i sigurno, kao što je i Karlova država: nema one merovinške emocije i dinamike. U karolini se riječi i rečenice bolje dijele, dolazi i crtica na kraju retka za oznaku, da se jedan dio riječi nalazi na jednom, a drugi dio na drugom retku (11.—12. vijek).

Kao što je u starokršćansko doba uncijala umjetnička forma svega kršćanstva (rimskoga i bizantskog), kad

svagdje imamo prijelaz od kapitale k uncijali, tako ima i u 9. vijeku romanski stil i na Zapadu i na Istoku.

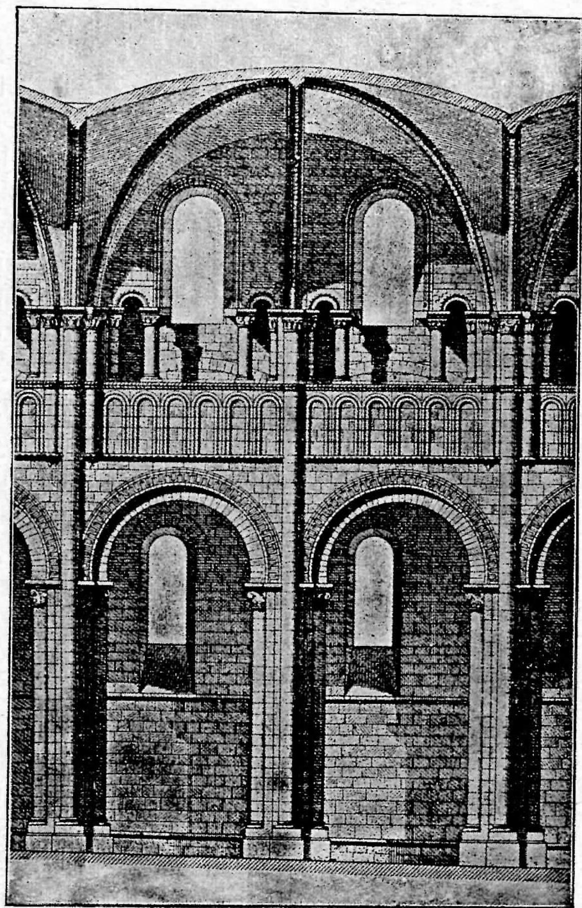
Dok se u starokršćanskoj umjetnosti ličnost gubi u cjelini, u romanskom se stilu toliko odvaja od cjeline, da postaje plastičnija, nekako samostalnija, ali ipak u užoj vezi s cjelinom, ili u crkvama pojedine grupe postaju individualnije, koje se onda kao grupe podređuju cjelini. I pismo nije više ornamenat, nema više onoga kolektivnog karaktera; slova su plastična, samostalna, okrugla i mirna; i svako je slovo — zasebice — harmonično. Romanska je umjetnost i pismo plasticiranje ornamenta.

Iako su slova okrugla i široka, i time očuvala starokršćanski duktus, ipak su gornji i donji potezi, koji čine slova samostalnijima, znak novoga vremena. Ima doduše i u starom pismu gornjih i donjih poteza, ali oni nisu nosioci individualnog karaktera slova: oni ne ukidaju starokršćanski ornamenat.

I tadašnjem graditeljstvu odgovara pismo: u starokršćanskoj bazilici vjernik ne uživa u miru, već ga nepregledni nizovi stupova gone naprijed k žrtveniku; crkva nije mirni prostor, već put u daljinu, k Bogu, dok karolinška bazilika nije put k žrtveniku, već se sastoji od više zasebnih harmoničnih dijelova, koji međusobno opet čine harmoničnu cjelinu. I stupovi i lukovi istoga su karaktera: svuda mir i harmonija. Sl. 29, 30.

Karolina postaje uzorom u Evropi, kao što je i feudalna Karlova država bila uzorom države sve do francuske revolucije.

Oko g. 800., kad politički vladaju Franci, crkveno Rim, a kulturno Britanija, nalazimo gotovo karolinško pismo, od kojega potječu naša današnja mala štampana slova. Poprimanje karoline može se dovesti i u vezu s prilikama zapadne kršćanske crkve: kad su se izgladile

Sl. 29. Romanska crkva (iz Coellena)

one prije pomenute razlike (ambrozijanska, mozarapska i galikanska liturgija), zapadna Evropa prima jedno pismo, i to karolinu, koju su gajili redovnici u Cluny-u, odakle potekoše pape Grgur VII. i Urban II.

Sl. 30. Romanska (Otonska) crkva (iz Kautscha)

Karolina nije nastala ni na jednom mjestu ni najedamput, a niti se jednako razvija u svim krajevima. U 9. vijeku postaje pravilnija, 10. vijek je zanemaruje, što odgovara žalosnim političkim i ekonomskim prilikama; u 11. vijeku postaje opet ljepša, a u 12. v. je na vrhuncu (tada dolazi i crta nad »i«); ali već tada ima tragova novog doba t. j. prelaženje okruglog u šiljasti luk, dakle prvi vjesnici gotice. Sl. 31.

Ona se uvodi u knjige, a u kraljevskoj se kancelariji dugo drži merovinško pismo, koje poprima neke promjene i drži se do 13. vijeka.

et non credidistis ei. Publicani au(tem) et meretrices crediderunt ei. Vos au(tem) videntes nec penitentia(m) habuistis postea ut crederetis ei.

Sl. 31. *Karolina prelazi u goticu, g. 1158 (iz Legrüna)*

et non credidistis ei. Publicani au(tem) et meretrices
crediderunt ei. Vos au(tem) videntes nec penitentia(m)
habuistis postea ut crederetis ei.

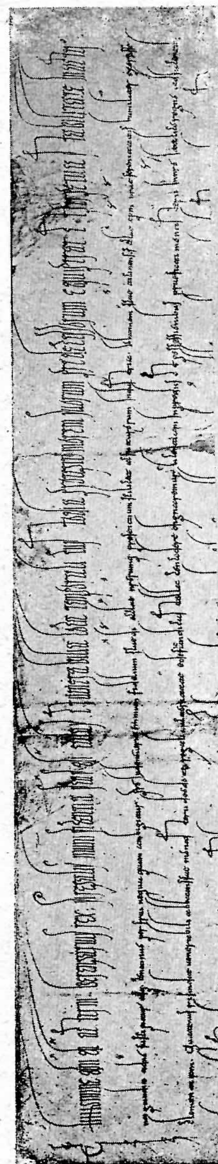
I za privatne povelje upotrebljava se karolina, ali bržeg duktusa.

Karolina je potisnula majuskulu, kurzivu i sva lokalna, nacionalna pisma; jedina se beneventana drži sve do gotskog doba.

Karolinom se pišu novi i prepisuju stari latinski tekstovi; njome se pišu i moderni jezici, osobito romanski.

U Sjevernoj Italiji nalazimo je u knjigama 9. vijeka, u Engleskoj se za latinske kodekse uvodi u 10. vijeku, dok poslije provale Normana (koncem 11. vijeka) ne postane općenitom; u Španiju dolazi rano, ali posve zavlada u 12. vijeku (s rimskim obredom). U Južnoj se Italiji sporo širi (zbog beneventane), a i u papinsku kancelariju dolazi dosta kasno. Tamo se najprije nalazi u potpisima (10. vijek), kasnije (11. v.) i u bulama pored kurijale, koju posve istisnu tek u 12. vijeku.

To je pismo u papinskoj kuriji slično diplomatskoj minuskuli, ali s vremenom (967—1124) postaje ljepša: slova su nekako cifrasta, malena, gornji su potezi dugi, donji umjereni, gornji potez naginje na desno, a donji na lijevo; slova su razmaknuta. Početak redice istaknut je inicijalom, prvi je redak pisan u »rešetki«, a drugi poludugim slovima. Sl. 32, 33, 34, 35.

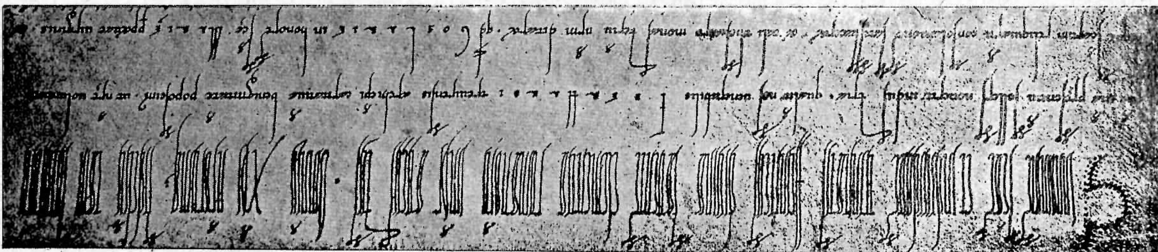

Sl. 32. Diplomatska minuskula talij. poteza, g. 912 (iz Steffensa)

In nomine D(omi)ni D(e)i aeterni Berengarius rex. Si regalis munificentia s(an)c(t)as D(ei) eccl(esi)as et venerabilia loca temporali custodia protegit, morem suorum predecessorum equiperat, et perpetua stabilitate in aeter

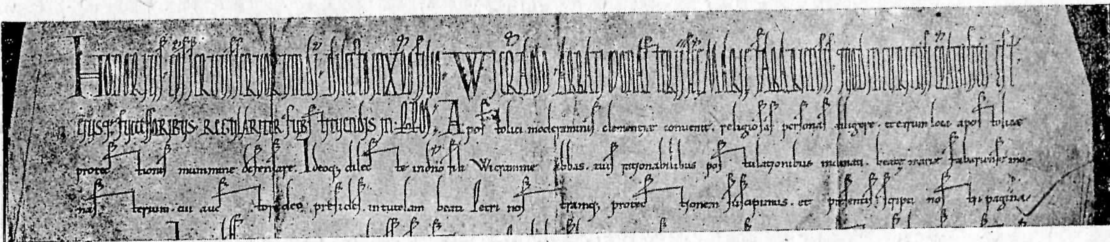
na gaudia a D(omi)no suscipitur, eiusq(ue) continuo perfrui nequaquam ambigitur. Proinde noverit omnium fidelium s(an)c(t)ae D(e)i eccl(esi)ae n(ost)rorumq(ue) presentium scilicet ac futurorum industria, Johannem s(an)c(t)ae Ticinensis eccl(esi)ae ep(iscopu)m n(ost)rae serenitatis humiliter exorasse

clementiam, quatenus Risindae, venerabili abbatissae monasterii Deodote, regali auctoritate edificandi castella concedere dignaremur licentiam in prediis et possessionibus praefati monasterii in n(ost)ro Italico regno adiacentib(us)

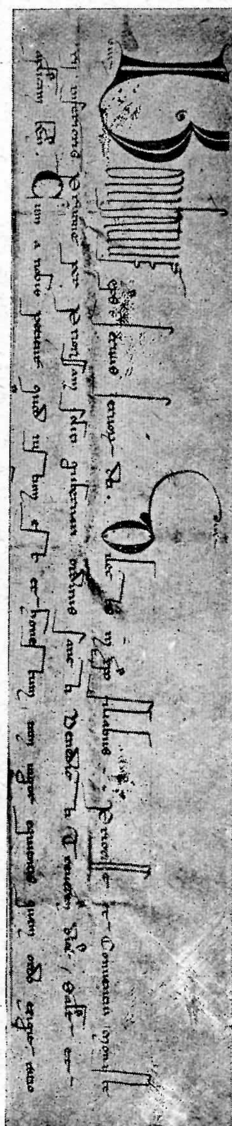
Sl. 33. Diplomatska minuskula. g. 1053 (iz Steffensa)

In nomine s(an)c(t)ae et individuae Trinitatis Heinricus divina favente clementia Romanoru(m)imp(e ato)r Augustus. Omniu(m) Chr(isti) n(ost)rorumq(ue) fideliu(m) tam futuroru(m)
qua[m] etia[m] presentiu[m] sollers noverit industria, qualit[er] nos venerabilis EBERHARDI Treuirensis archiep[iscop]i caritativa[m] benignitate[m] poposcim[us], ut n[ost]re voluntati
aliqua s[an]c[t]arum reliquiaru[m] consolatione satisfaceret et tali thesauro monasteriu[m] ditaret, q[uo]d GOSLARIE in honore s[an]c[t]e Marie perpetuae virginis est.

Sl. 34. Papinska minuskula (karolina), g. 1127 (iz Steffensa)

Honorius ep[iscopus], servus servorum D[e]i, dilecto in Chr[ist]o filio Wicra[m]mo, abbati monasterii s[an]c[t]e Marie Fabariensis, quod in Curiensi ep[iscop]atu situ[m] est,
eiusq[ue] successoribus, regulariter substituendis. In p[er]p[etuu]m. Apostolici moderaminis clementiae convenit, religiosas personas diligere, et earum locu apostolicae
protectionis munimine defensare. Ideoq[ue], dilecte in D[omi]no fili Wicramme abbas, tuis rationabilibus postulationibus inclinati, beate Mariae Fabariense mo
nasterium, cui auctore Deo presides, in tutelam beati Petri nostramq[ue] protectionem suscipimus, et presentis scripti nostri pagina

Sl. 35. Papinska minuskula (prijelaz gotici), 1291 (iz Steffensa)

Bonifatius episcopus, servus servorum Dei, dilectis in Christo filiabus .. priorisse et conventi monaste-
rii inferioria Prumie per priorissam soliti gubernari, ordinis sancti Benedicti, Treveransis diocesis, salutem et
apostolicam benedictionem. Cum e nobis petitur quod iustum est et honestum tam vigor equitalis quam ordo exigit ratio

Gotica.

Velike borbe s papama (Avignon i slično), centrifugalne državno-pravne i teritorijalne tendencije, sve je to razbilo dosadašnje jedinstvo crkve i države. S tim se uporedo mijenja lijepa i okrugla karolina — zajedno s arhitekturom — u goticu. Kod toga djeluju i drugi momenti: S istoka dolazi papir, što su ga oko g. 100. poslije Krista počeli Kitajci da prave od biljnih vlakanaca i krpa. Arapi su naime bili g. 571. zarobili nekoliko Kitajaca, od kojih naučiše taj izum, te ga kasnije sami usavršiše. Sa širenjem arapske moći dođe papir k Bizantincima i u Španiju, odakle prelazi u 12. vijeku u Francusku.

Taj novi pisaći materijal bio je jeftiniji i lakše se pravio negoli pergamena, zato je i produkcija knjiga mogla biti i veća i brža. Za listine je i nadalje ostao stari materijal t. j. pergamena, kao što je i u doba prijelaza iz papirosa k pergameni (4. vijek) bio stari materijal (papiros) rezerviran za listine (papinske).

Pergamena se upotrebljava u knjigama sve do 14/15. vijeka, a u listinama sporadički sve do najnovijeg vremena (n. pr. doktorske diplome). Već Herodot poznaje pergamenu (διφτέραι).

I brojke, što su ih iznašli Indijci, donijeli su Arapi u Španiju u drugoj polovici 10. vijeka, a po svoj se zapadnoj Evropi šire usprkos zabranama (uglavnom iz jurističkih razloga). Ukočena bizantska kultura nije prihvatila arapske brojke, a ni njezino pismo ne pokazuje osobita razvitka.

Kod indijskih bramanaca nalazimo praoblik današnjih brojka, a u 6. vijeku razvijaju današnji brojčani sistem: položaj brojke označuje jedinicu, deseticu itd. Ništica je poznata od g. 876.

U početku su Indijci brojevima nadijevali simbolička imena, n. pr.: 1 = mjesec ili zemlja, 2 = oko, ruka (oči, ruke), 32 = zubi. Pisali su od desna na lijevo, zato se n. pr. broj 2.320.000 čita ovako: 4 praznine (t. j. ništice) — zubi — oči (ili ruke).

Kad su Arapi osilili, nastaje u njih jaka težnja za naukom, koju im doniješe pokoreni kršćani, Sirci, Židovi i Perzijanci. Za Harum-al-Rašida, suvremenika Karla Velikoga, kršćanski su Sirci bili posrednici između grčke, indijske i arapske kulture, i tako k Arapima dođe i indijska matematika.

Zanimljiva je ta Sirija: Feničani su nam dali alfabet (velika slova), a Sirci imaju utjecaja i na rad Karlovih pomagača, kad u Galiji nastaju naša današnja mala slova.

Iako su dvije arapske države (s glavnim gradovima Bagdadom i španjolskom Cordobom), ipak je jednak jezik i jednaka kultura i u Bagdadu i u Španiji (sa Sicilijom).

Najstariji arapski rukopisi s indijskim brojkama potječu iz 9. vijeka, a prve indijsko-arapske brojke u Španiji nalazimo g. 976., gdje stoje pored rimskih, ali ništica dolazi tek u 12. vijeku.

Među prvim učenjacima, koji su upotrijebili indijsko-arapske brojke, bio je Gerbert, kasniji papa Silvestar II. (947.—1003.), ali arapsko se računanje proširilo tek za križarskih vojna. Najviše zasluga ima u tome Leonardo iz Pise sa svojim djelom: Liber abaci (1202.).

Najstarije tragove računanja s pomoću indijsko-arapskih brojka nalazimo u jednom latinskom djelu od g. 1143. Do 14. vijeka te se brojke upotrebljavaju samo u aritmetici, a prvi put se stranice knjige njima označuju tek 1471. (u Petrarkinim djelima, štampanim u Kölnu).

Svaka se novotarija sporo širi, pa je zato upotreba tih brojka postala općenitom tek u 15./16. vijeku.

Iznalazak novih 10 brojaka i vrijednost njihova položaja (jedinice, desetice, stotice itd.) ide među najveće događaje u povijesti čovječje duševne kulture. S pomoću njih uče naša djeca lako i brzo matematičke operacije, koje su u Starom vijeku pravile poteškoće i najučenijim ljudima, a u Srednjem se vijeku učile tek na visokim školama.

Osim tih arapskih utjecaja važni su i bizantski; starije grčko minuskulno pismo (10. vijek) sa svojim prelomljenim oblicima naišlo je na oponašanje u južnoj Italiji (beneventana).

I kao što su reforme cara Fridrika u južnoj Italiji (na čijem je dvoru nastala prva pjesma u talijanskom jeziku) bile uzorom i za druge zemlje, tako se i carska kancelarija ugledala u sicilsku; prelomljeni oblik slova nalazimo u 11.—13. vijeku i u bavarskim samostanima.

U isto se doba pojavljuje u arhitekturi gotski stil, koji je vjerojatno dobio pobude i iz Orijenta (Saraceni).

U pismu nalazimo suvremeno isti duktus u Montecassinu (Benediktinska pravila od g. 1159.) i u Trieru (rukopis od g. 1190.).

Sada nastaju nove političke i kulturne prilike i novi estetski osjećaj. Gotski se stil najjače razvija (11.—12. vijek) u sjevernoj Francuskoj, ali se novo duševno raspoloženje javlja i u Italiji, Španiji, Njemačkoj; sve je oduhovljeno, pa tako i pismo nije samo pismo, već i ornamenat. Tornjevi i tornjići, koji nekako hoće da sežu do nebesa, imaju svoj pendant (sliku i priliku) u vitkim slovima, koja kasnije dobivaju još ukrase na glavi i nogama; slova nemaju više obline, već prelomljene crte i šiljaste lukove. Kasnije postaju velika slova prave slike.

Individualnosti slova (uncijale, poluuncijale i karoline) nestaje; pismo postaja nečitljivo.

Minuskulno gotsko pismo sa svojim dugim vertikalnim i šiljastim lukom prelomljenih kružnica, koje prelaze u jajolik oblik (ali uvijek prelomljeno), daju tamnu sliku, jer su slova viša nego šira, gusta i stisnuta (bijeli je prostor minimalan). Gornjih i donjih poteza nestaje, vertikalni princip pokazuje, da ovdje nema onoga mirnog i udobnog poređaja slova kao u kapitali i karolini, već energično vojničko stupanje discipliniranih masa t. j. čitavih riječi, dok su u kapitali i karolini slova samostalne jedinice, kad su i slogovi bili jedinica. Sl. 36., 37.

Sl. 36. Gotsko pismo (iz Coellena).

U gotskoj arhitekturi vidimo gusti, mobilni sustav struktivnih i plastičnih elemenata, koji se prelijevaju i rastu kao cjelina put nebesa. Tako su i slova gusta i mo-

Sl. 37. Gotska minuskula, g. 1339 (iz Milkau)

De duob[u]s agnis ob[u] l[u]m. De cap[ra] q[ui] ve[n]did[er]it ob[u]l[u]m. De hirco ob[u]l[u]m

Si ciues Metenses pe[n]nas chuonis de theloneo. inter pellifices

huc attul[er]int et ve[n]did[er]int, de q[ua]l[ibet] vnu[m] denar[ium] dabu[n]t Si v[e]ro pe[n]na[s]

agninas attuel[er]int. si pe[n]na iii or. sol[idos] solu[erit], vnu[m] den[arium] dabunt. Si min[us]

bilna, nemirna, puna ornamenata i minijatura, koja se u vertikalnom smjeru prelijevaju i sva zajedno čine cjelinu. Šiljasti je luk dinamika.

U romanskoj (karolinškoj) knjizi i crkvi sve je mirno, jasno i harmonično: pojedini su elementi samostalni i zadovoljni u svojoj egzistenciji; okrugli je luk statika, a prelomljena gotska slova, gdje mjesto kruga ima trapez, znače dinamiku. Linearni se sustav vidi i u gotskoj katedrali, slici i pismu. I lomljenje slova znači nestajanje individualnosti pojedinih slova; dok je n. pr. slovo »a« dosada sastojalo od dva obla dijela, odsada se sastoji od šest crta, koje čine kutove. Gornji i donji potezi, koji su sada doduše manji ili ih nestaje, označuju ipak neku individualnost, ali ono račvanje i one kvačice oduzimaju im samostalnost, i dinamiku prenose u nejasnu daljinu.

Tako je i u arhitekturi: crkva nije zatvoren prostor (kao za Karla Velikoga). Tu nema jednog prostora, da čovjek stane, već je cijela crkva kao put, koji te zove da ga prevališ. Vlada smjer; glavno je početak i kraj,

srednja i pobočne lađe samo su hodnici, pogled i duša gubi se u nepreglednoj dubini, a gore prema stropu nema završetka, kao što i žrtvenik strši u vis. Oko ne može da se smiri, već teži u nedogledne visine, k Bogu. Sl. 38.

Sl. 38. Gotska katedrala (iz Kautscha)

Kao što u svakoj zemlji imaju gotske građevine nešto svoje osobito, tako je i gotsko pismo u pojedinim

zemljama nacionalno nijansirano. Dok se prije 13. vijeka uglavnom pisalo u samostanima, kada se osnivaju sveučilišta, počinju sve više pisati i svjetovnjaci; zato odsele pismo dobiva sve više lični karakter.

Tekstura.

U 14. vijeku gotski je stil dovršen i savršen (Notre Dame u Parizu): u ranijoj gotici bile su obline prelomljene, ali rezultat toga lomljenja nije još bila vertikala, a sada je dvaput lomljeno, i tako svako slovo dobiva bar jednu vertikalu, koja je glavnom karakteristikom ovoga pisma.

Vertikala je šira i punija negoli u ikojem drugom pismu, zato gornji i donji potezi postaju manji, kako bi sva slova bila jednako visoka. Pismo sada naliči tkivu, zato se i zove tekstura. Dosljedno lomljenje u teksturi stvara od mobilnoga starijeg mirno i ukočeno novije gotsko pismo, kako je mirno i jedinstveno pobožno duševno raspoloženje ovoga vremena. Tekstura nije pismo vitezova i nacionalne lirike, već crkve i sjajnih misala.

U ranijoj gotici stoje vitezovi i njihovi utvrđeni gradovi uz bok katedrali, a sada katedrala svojim sjajem zastire viteški Burg. Mjesto Minnesanga, viteške lirike dolaze misteriji, mirakuli, crkvena drama.

Sve je to jače razvijeno u Francuskoj, zato je tekstura (lettre de forme) više francuska nego njemačka.

Kurzivna gotica.

Pored ovoga knjižnog pisma razvija se u 13. vijeku kurzivna gotica, gdje su potezi brži i slova usko povezana. Najprije se kod tog pisma pojavljuju one kvačice, što ih danas vidimo u njemačkom pismu, a katkad i u latinici.

Dok je tekstura ograničena za pisanje crkvenih i jurističnih knjiga, u običnom se životu piše samo gotskom kurzivom, koja se u Francuskoj uzdrža do početka 17. vijeka (na sudu i kod notara još dulje), a u Engleskoj do polovice 17. vijeka (u kralj. kancelariji i na sudu još dulje). U Engleskoj se do danas za osobite zgode piše nekom vrstom gotice (chancery-hand). Sl. 39, 40, 41.

Sl. 39. Gotska kurziva, g. 1404 (iz Milkau)

In F[ri]b[ur]go f[er]ia q[ui]nta p[ost] leta[r]e. De ex[tre]mo Judicio Visitauit plebem sua[m] luc[e] 7. De ex[tre]mo iudicio loq[uen]do no[tandum] q[uod] dies illa voca[tur dies] finalis ret[ri]buc[i]o[n]is q[uia] tu[n]c deus visitabit mu[n]d[um] malis dando p[er]petua[m]

Gotska se kurziva očuvala do danas samo u Nijemaca. To pismo ima još više uspravnih linija i oštrih kutova negoli gotsko pismo Srednjega vijeka, a velika slova imaju najrazličnije oblike.

Sl. 40. Njemačka gotska kurziva g. 1538 (iz Steffensa)

Von Gottis gnaden wir Hanns grave zu N. etc. und wir Bernhard etc. bekennen öffentlich für uns und unser erben mit diesem brief, das wir dem almechtigen Got zu lob, auch dem heyligen Römischen reich (des

Sl. 41. Francuska gotska kurziva, g. 1576 (iz Steffensa)

Henry par la grâce de Dieu roy de France et de Pologne Très chers et grandz amys, alliéz et confédérez. Vous pouvez assez juger, quelle est la grande et urgente nécessité de noz affaires à l'occasion de la longueur des guerres, qui ont cy-devant affligé et affligent encores nostre royaume et comme nous pouvons nous trouver grandement au arrière au faict

Da se ukloni jednoličnost knjižne gotice i za lakše razabiranje pojedinih riječi, upotrebljavaju se velika slova, koja su uzeta iz rimskoga pisma. Ona se sada češće upotrebljavaju negoli prije, i to ne samo na početku rečenice i u vlastitim imenima, već i kod svake riječi, koja se ima osobito da istakne.

Koncem 17. vijeka pišu se samo imenice velikim slovom, što je kod Nijemaca ostalo do danas.

Ta su slova tako raznolika i s toliko ukrasa i kvačica, da je često vrlo teško razabrati njihov pravi praoblik. To nije više pismo, već posebna umjetnost inicijala.

Zbog lakšeg čitanja dolazi i točka nad slovo »i«. Prije toga bila je (u 12. vijeku) crta ili kao oštri akcent (u Grka i Rimljana ni jedno ni drugo). To se posebno označivanje slova »i« pojavljuje najprije ondje, gdje jedno do drugoga dolaze dva »i«, zatim (13.—14. vijek) uz m, n, u, a od 15. vijeka i točka.

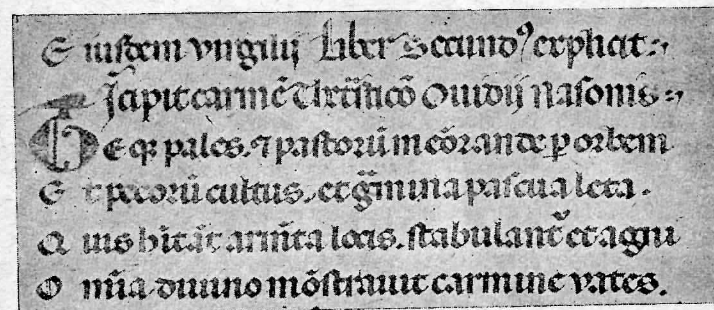
Od 12. vijeka dalje svaka se riječ piše zasebice. Dok u Starom vijeku nije bilo interpunkcije, već se bez osobitih pravila stavljala točka kraj slova (gore, u sredini ili dolje), kad je u 9. vijeku provedena minuskula, nije se mogao — zbog malene visine slova — razlikovati trojaki položaj te točke. Zato dolaze naše interpunkcije.

U gotici, koja se razvila u 12.—13. vijeku, sukcesivno nastaju dva potpuna alfabeta: velika i mala slova, ali samo mala slova naglašuju vertikalni princip, dok su velika slova tuđinci u gotskoj sredini.

Gotica (franc. lettre de forme) je općenito pismo cijele zapadne Evrope sve do 15. vijeka, jer je i kultura jedna (Vidi i obrasce hrv. gotice). Ona je nastala kao pisano pismo, ali se urezuje i u kamen i na drvo. Upravo su njene ravne i prelomljene crte zgodne za drvorez. Neki pače drže, da je taj karakter gotice pospješio pronalazak štampe. Prije toga pronalaska čitav bi se tekst urezao na drvenu ploču, a Gutenbergova novost sastoji u tome, što je on izrezao pojedina slova, koja su se onda poređala jedno do drugoga. (O samostalnosti slova pobliže dalje kod veze jezika s pismom).

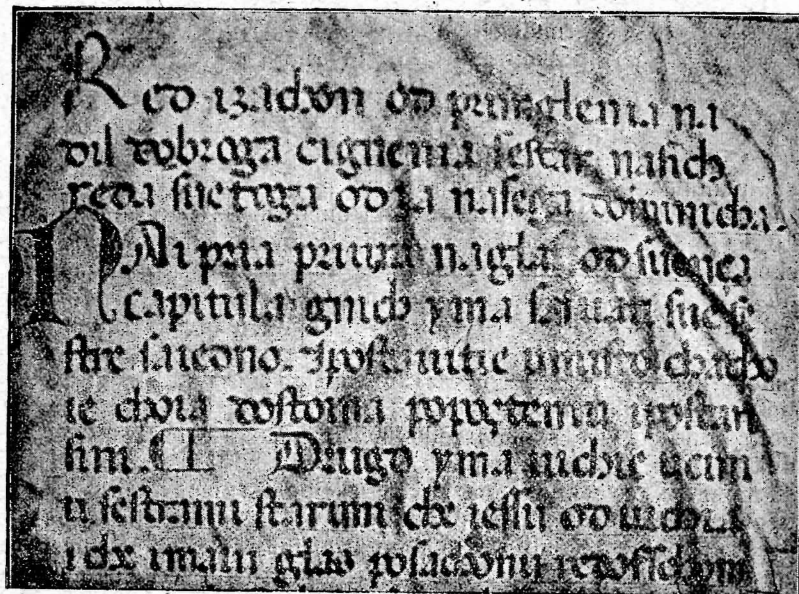
Naziv »gotski« potječe od humanista, jer se obožavateljima antike onakovo pismo činilo barbarskim, a kako su Goti uništili rimsku kulturu, nazvaše taj stil gotskim, premda ni to pismo ni gotski stil u arhitekturi nema nikakve veze s Gotima.

Gotsko pismo ne prija talijanskom osjećanju; zato vidimo, da je ono u Italiji harmoničnije, ljepše; horizontalni princip ima prednost pred vertikalnim (šiljasti luk bit će da su Talijani preuzeli prije nego sjevernjaci, i to od saracenske arhitekture i bizantskog pisma). Isto tako su u francuskom gotskom pismu gibljivije, graciozne forme. Sl. 42, 43, 44, 45.

Sl. 42. Talijanska gotica, početkom 14. vijeka (iz Steffensa)

Eiusdem Virgilii liber secundus explicit
Incipit carmen thetrasticon Ouidi Nasonis
Teque, Pales, et pastorum memorande per orbem
Et pecorum cultus, et gramina pascua leta,
Quis habitant armenta locis, stabulantur et agni
Omnia divino monstravit carmine vates.

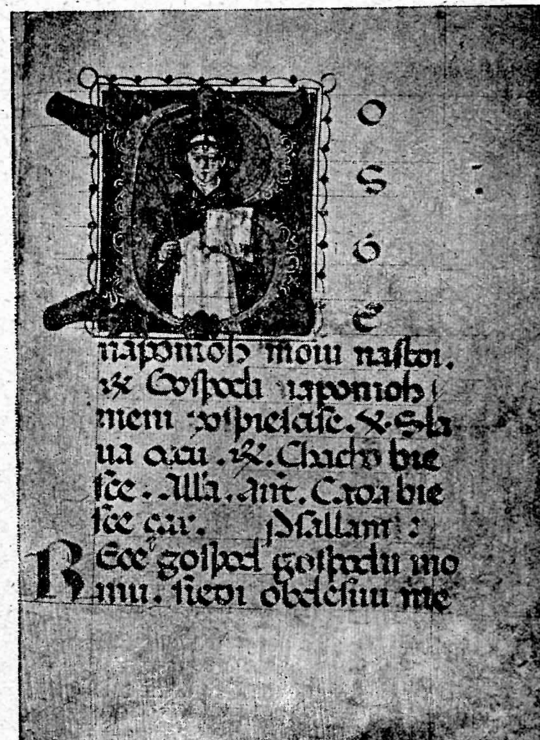

Sl. 43. Najstariji datirani spomenik hrv. gotice, g. 1345.
(Premuda: Nast. Vjesnik 36, Zagreb 1928.)

Red i zachon od primglenia na
dil dobroga cignenia sestar nasich
reda suetoga odza nasega dominicha
NAipria priura na glas od suonca
capitula gnich yma sasuati sue se
stre saiedno. I postauiti e u misto chacho
ie choia dostoina po poçteniu i po stari
sini — Drugo ima uichie ucini
ti sestrami starimi che iessu od uichia
i che imaiu glas po sachonu redofschom

Prijepis današnjim pravopisom:

Red i zakon od primljen'ja na
dil dobroga činjen'ja sestar naših
reda svetoga oca našega Dominika
Najprija prijura na glas od zvonca
Kapitula njih ima sazvati sve se-
stre zajedno. I postaviti je u misto kako
je koja dostojna po počten'ju i po stari-
šini. — Drugo ima viće učini-
ti sestrami starimi ke jesu od vića
i ke imaju glas po zakonu redovskom

Sl. 44. Gotica — Hrvatski molitvenik, oko g. 1440
(rukopis Vatikanske knjižnice)

B O S C E

napomoh moiu nastoi
R Gospodi na pomoh
meni pospiescise. V Sla
ua occu. R Chacho bie
sce. All'a. Ant. Cada bie
sce car. Psallam:
REce gospod gospodu mo
mu. siedi obdesnu me

B O Ž E

na pomoć moju nastoj.
R. Gospodi, na pomoć
meni pospješi se. V. Sla-
va ocu. R. Kako bje-
še. Al[e]l[uja]. Ant[ifona]: Kada bje
še car. Psalam:
Reče gospod gospodu mo-
mu, sjedi ob desnu me

Libar Marca Marula Splichianina V chomſe
uſdarſi Iſtoria Sfete udouice Iudit u uerſih
haruacchi ſloſena/chacho ona ubi uoi
uodu Olopherna Poſridu uoiſ
che gnegoue/i oſlodobi pu
chi iſraelſchi od ueli
che pogibili.

Jo. Alb. a Widmanstadij.

Sl. 45. Marulićeva Judita. Mleci 1522, 29. siječnja.

Libar Marca Marula Splichianina U chom se
usdarsi Istoria Sfete udouice Judit u uersih
haruaccki slosena chaco ona ubi uoi
uodu Olopherna Posridu uois
che gnegoue i oslobodi pu
ck israelschi od veli
che pogibili.

Prijepis današnjim pravopisom:

Libar Marka Marula Splićanina u kom se
uzdrži Istorija svete udovice Judit u versih
hrvatski složena kako ona ubi voj-
vodu Oloferna posridu vojs-
ke njegove i oslobodi pu-
k izraelski od veli-
ke pogibili.

P a p i n s k a k a n c e l a r i j a razvija na svoj način gotsko pismo. Ono nema šiljasti luk kao u sjevernjaka, već je lijepo, oblo, prostrano i široko.

U 15. se vijeku gotika — i u arhitekturi i u pismu — razvila do krajnjih konzekvencija: sve sami šiljasti lukovi, što strše u vis. Samo Italija nije mogla slijediti taj razvitak kasne gotike. Tamo je nastao pod vodstvom humanista renesansni pokret i vraćanje antiki u umjetnosti, nauci i životu.

Jezik i pismo. (I)

U najnovije se doba pokušavalo tumačiti oblik pisma i pojedinih slova u vezi s karakterom jezika, za koji se upotrebljava odnosno pismo. Ovdje ćemo pokušati iznijeti i ta — zasada — osamljena razlaganja.

Jezik (riječ) sastoji od konzonanta i vokala: konzonant je onaj prvotni glas, koji se primarno izvija iz govornih organa; on nastaje poslije predodžbe vanjskog svijeta, a vokal se, koji nije momentan, već trajan, njemu

pridružuje, kad je čovjek osjetio svijet. Izmjena konzonanta i vokala (bezvučnosti i zvučnosti) bio bi praoblik ljudskoga govora; on u početku sastoji od takvih jednostavnih riječi, koje kasnije, kad se riječ sastoji od više takovih slogova, postaju nesamostalni korijeni. Takvi su jezici i današnji crnačkih Baluba, Bakuba, Vahehe, a mehikanski »Ni-kaka-kva« znači: Ja-meso-jesti, »Ki-te-tlamaka« = Ja-neki (nekom)-nešto-dati. Takvi su jezici Stražnje Azije (osobito kitajski), gdje imamo same otvorene slogove. I najstariji sačuvani jezik u svijetu, šumerski, takva je karaktera.

A i latinski jezik ima većim dijelom otvorene slogove ili bar ima tendenciju, kao i grčki, da slogovi svršavaju na vokal. I staroslavenski jezik nije imao zatvorenih slogova.

Zato i nastaje od puerla-puella, liberlus-libellus, potsum-possum, mitsum-missum.

Evo primjer za zatvorene slogove:

Ca-tu-llus: Ad pa-sse-rem Le-sbiae. Pa-sser de-liciae me-ae pu-e-llae qui-cum lu-de-re, quem in si-nu tene-re quoi pri-mum di-gi-tum da-re ad-pe-tentī et a-cris so-let in-ci-ta-re mor-sus quum de-si-de-rio me-o ni-ten-ti ea-rum ne-scio quid li-bet io-ca-ri. Zatvoren je slog samo kod jednosložnih riječi i na kraju riječi. Zato latinski jezik ima 44% vokala, grčki 46; on je miran, ozbiljan, svečan.

Ovaj glasovni ritam latinskoga jezika poduprt je i akcentom, koji je pomičan toliko, što prelazi n. pr. na gen. nastavak zbog lat. eufonije i zbog karaktera jezika, koji radije ističe odnošaj pojmova negoli sadržaj pojma (riječi): puer, puerórum, vir, virórum. I u tom se ispoljava objektivan, logični karakter latinskoga jezika, dok je

u njemačkom naglas uvijek na korijenu, t. j. Nijemac voli osjećajnu subjektivnost.

Kako je njem. akcent na korijenu, nestaje onoga izmjenjivanja konz. i vokala, pa onaj naglašeni vokal postaje središtem, oko kojega se okupljaju konzonanti, i tako njemačke riječi svršavaju već 1500 g. za razliku od većine indoevrop. jezika na konzonant. Ti se konzonanti izgovaraju jače, oni pripadaju slogu, gdje je naglas i preuzimlju dio njegove zvučnosti, a ne pripadaju idućem slogu. Zato ti konzonanti šume, i postaju aspirirani, dok romanski konzonant pripada slogu s vokalom, i zato je zvučan i potpun.

Na izmjenu otvorenih slogova u romanskome počiva glasovni ritam, pun retorike, dok kod njem. zbijanja konzonanta oko jednog vokala ima više nemira. Muzički rečeno: u romanskom je staccato, u njemačkom portato.

Ta dva pola u tvorbi jezika, romanski silabički i germanski korjeniti, ogledaju se i u pismu, gdje vidimo okruglu kršćansku romansku uncijalu s jedne strane, i razgranjenu njem. minuskulu.

I dok se sva stara pisma (židovsko, grčko, rimsko) pišu in continuo, gdje se riječi ne dijele jedna od druge, u minuskuli riječi postaju samostalne, one se prostorom dijele jedne od drugih. Ima toga nešto i kod Rimljana, ali tek sada je to svijesno i provedeno.

Ne samo to dijeljenje riječi, već i formalno razlikovanje vokala (koji su okrugli) i konzonanata (koji sastoji od crta) nastaje za latinski jezik u narodu, kojemu taj jezik nije bio materinski.

U 12. vijeku dolazi lomljenje slova, pa tako i vokali gube svoju samostalnost, izjednačujući se sa slikom cijele riječi.

God. 1108. ima rukopis s lat. i njem. tekstom: latinski ima neprekinute linije, guste, pravilne, a njem. odjelite riječi, kutove; lat. tekst stoji, njemački je pomičan.

I jezici zapadne Evrope (franc., njem.) razvijaju se isto tako: jezik Minnesängera, Waltera von der Vogelweide sastoji od kraćih sažetih riječi u poredbi sa starovisokonjemačkim:

gilouba daje gloube
giburti — geburt
fremideno lante — vremde lande
miluh — milih, milch
pirika — birke
hraban = rabe
chiuni = kin, kün.

Isto tako je francuski jezik ovoga doba pun konzonanata; mjesto prijašnjeg mnoštva slogova nalazimo jednosložne ili dvosložne riječi. Tada su glasile franc. riječi onako, kako se danas pišu (ali im je danas izgovor drukčiji). To je jezik narodne poezije: Chansons de Geste, pjesma o Orlandu, Tristan i Isolda

habeo — habjo -aiv -ai
prender habebo — prendrai
portare habemus — porterons
ecce illa — celle
vidua — veuve
caput — chief
capillos — chevels
crucem — croix
de subtus — desoz
octaginta — octante
diurnum — jour
monasterium — mostier
primumtempus — printemps

Zanemaruju se gramatički oblici (lat.); glavno je riječ — pojam, a ne njegovi oblici, koji se nadomještavaju posebnim partikulama (prijedlozima) ili redom riječi u rečenici. Još dalje je u tom smjeru pošao engleski jezik, dok je u španjolskom i talijanskom bio jači osjećaj za harmoniju, pa tamo nije nastala tako jaka »dezorganizacija« latinskoga (rom.) jezika.

I kao što je jezik postao lakši i mobilniji, tako se to dogodilo i s pismom, koje je prvo pismo nacionalnih jezika i literature.

Italija i antikva.

Premda narod u Italiji ima saracenske, germanske (langobardske, normanske) i španjolsko-francuske krvi, i bio pod različitim tuđim gospodstvima, ipak je narodni, klasički grčko-rimski, temelj pobijedio u nacionalnom pogledu i u preporodu klasičkog duha, u renesansi. Inteligencijom je početkom 15. vijeka zavladao pravi fanatizam u traženju i izučavanju klasičkih pisaca.

Na koncu Srednjega vijeka imaju humanisti velikih zasluga, što nam se sačuvala grčko-rimska kultura: oni izniješe na vidjelo klasike, što su ih bili svećenici i redovnici spasili na početku Srednjega vijeka.

U tom oduševljenju za starinu sve je moralo biti rimsko: i građevine, i jezik, i pismo. Ali kako je neklasički razvitak bio previše napredovao, humanisti nisu mogli u pismu da jednostavno posegnu za antiknim slovima (koja su bila samo majuskulna) i da zabace neklasičku kršćansku minuskulu. Zato uzeše stara velika slova, a minuskulu (karolinu), koju su smatrali antiknom, jer su njome bili napisani klasici (od suvremenika Karla Velikoga), prilagodiše u pogledu debljine crta, okruglosti i otvorenosti — — svijetlom i jasnom karakteru velikih slova, okoristivši

se i elementima kurzive. Humanističko je pismo dakle regeneracija karoline 10.—12. (a ne 9.) vijeka, a to je oponašanje često i ropsko, što se vidi kod upotrebe ę (sa sedijem) za oznaku diftonga ae. Često se ne može razlikovati staro (karolinško) od novoga (humanističnoga) pisma.

Pa ako su humanisti i prekinuli sa suvremenom goticom, posegavši za starijom karolinom, ipak se kod njih opažaju neke osebine gotskog pisanja, odakle preuzeše na primjer okruglo »s«, točku nad »i«.

Već u 12. vijeku »i« ima akcent, ako dolaze dva »i« (za razliku od »u«), a u 13. i 14. vijeku i onda, kad »i« stoji blizu »m«, »n«.

Rimljani ne poznaju »j«, već se za naše »i« i »j« piše samo I, a humanisti razvijaju »j«, koje se u početku upotrebljava za oba glasa, dok u 17. vijeku ne prevlada slovo »i« za samoglasno »i«, a »j« za suglasnik »jot«. I diferenciranje između »v« i »u« postaje općenitim u 17. vijeku, dok je prije bio jedan znak za oba glasa (u Rimljana V).

Humanističko je pismo u 15. vijeku savršeno: forme su oble, bez uglova i kutova; u svojoj harmonijskoj ljepoti svako je slovo samostalno i može stajati u četvorini ili kružnici kao u kapitali i karolini; lakše se piše i čita negoli gotica; njegov mirni, antikni stil je jasniji i otmjeniji, ali i jednostavniji, negoli puni, živahni i svečani tip gotice, koja harmonira s jakim i punim drvorezom.

Ime je tome pismu: littera antiqua horum temporum, lettera antica nuova, rotonda, tonda, humanističko ili renesansno pismo, écriture de la renaissance ili najobičnije antikva. Englezi je zovu »roman«. Sl. 46.

Iza dinamike gotskoga doba dolazi statika; tu nema više mehaničkih crta, već prevladava grčki ideal ljepote, koji živog organskog čovjeka čini mjerilom umjetničkog stvaranja: čovječje tijelo, njegove dijelove i organske funk-

POLIPHILO INCOMINCIA IL SECONDO LIBRO DI LA SVA HYPNEROTOMACHIA. NEL QVALE POLIA ET LVI DISERTABONDI, IN QVALE MODO ET VARIO CASO NARRANO INTERCALARIAMENTE IL SVO INAMORAMENTO.

NARRA QVIVI LA DIVA POLIA LA NOBILE ET ANTIQVA ORIGINE SVA. ET COMO PER LI PREDECESSORI SVI TRIVISIO FVE EDIFICATO. ET DI QVELLA GENTE LELIA ORIVNDA. ET PER QVALE MODO DISAVEDVTA ET INSCIA DISCONCIAMENTE SE INAMOROE DI LEI IL SVO DILECTO POLIPHILO.

EMIE DEBILE VOCE TALE O GRAtiose & diue Nymphe absone peruenerãno & inconcíne alla uostra benigna audiétia. quale la terrifica raucitate del urinante Esacho al suaue canto dela piangeuole Philomela. Nondimeno uolendo io cum tuti gli mei exili conati del intellecto, & cum la mia paucula sufficiẽtia di satisfare alle uostre piaceuole petitione,

Sl. 46. Antikva (Aldus Manutins, Mleci 1499) (iz Ehmcke)

cije njegove u naravnim proporcijama. To se ogleda i u arhitekturi: crkva sastoji od više samostalnih grupa, koje se s čitavom crkvom spajaju u harmoničnu cjelinu: svagdje je mir, statika i zaokružen prostor.

Karolina, za kojom su posegnuli humanisti, imala je samostalna slova, pa su samo trebali da joj dadu antikne elemente: ne radi se sada više o nizu jednolikih slova, već je svako slovo individualno, što se pojačava određenim gornjim i donjim potezima i upotrebom velikih slova.

Antikva je postala općenitim pismom, kad se je crkva oporavila i ojačala (Tridentinski koncil).

Kako je u doba pronalaska štampe bila središtem svijeta Italija, a uzorom kulture talijanska renesansa, i štam-

pana slova Nijemaca prilagođuju se antikvi. Prvi štampari u Italiji, u samostanu Subiaco kraj Rima, jesu Nijemci (1464).

Antikvom se odmah štampa i u Strassburgu i u Mlecima, a zanimljivo je, da najstariji štampani tekst u antikvi ne potječe iz Italije, već iz Njemačke (1463.—4.).

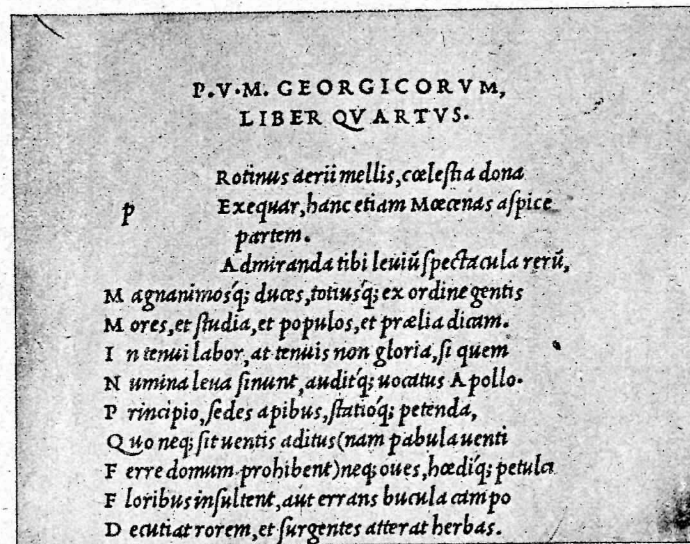
Antikva se razvija prije pronalaska štampe. Premda je štampu pronašao Nijemac, ipak je Gutenbergova ideja štampanja pomičnim slovima bliža karakteru renesansnog pisma, negoli gotskog. Gotsko pismo ne ide za isticanjem pojedinih slova, već čitavog kompleksa slova, dok duh renesanse hoće da svaki individuum dobije svoju vrijednost, pa je logično, da je i svako slovo moralo postati individualno. I tehnika slijedi duševnu dispoziciju svoga doba i stvara primjerene forme.

Prva štampana knjiga u Mlecima potječe od Nijemca iz Speiera (1469.), a domaći ljudi štampaju tek od god. 1480.—81. Odmah iza toga (1483.) štampa hrvatski misal glagolicom naš čovjek, jer u tom poslu samo je kapital i materijal mletački.

U to doba inkunabula ima u Mlecima 150 štamparija, dakle više negoli igdje u svijetu, a u toj se filijali Orijenta štampa ne samo najljepšim slovima antikva i human. kurziva, već i najljepšim glagolskim i grčkim pismenima.

U 16. vijeku antikva osvaja zapadnu Evropu i novi kolonizirani svijet, i to s pomoću štampanih knjiga.

Iz antikve razvija se brzopis, cursiva humanistica ili cancellaresca, ili franc. italique, engleski »italic«, koji se polaganije stvara i širi, jer za humanističku kurzivu nije bilo uzora i tradicije, kao što je bilo za antikvu. Taj se je brzopis načinio iz elemenata antikve, karoline i gotske kurzive, ali glavna mu je karakteristika: na desno nagnuta slova antikve. Sl. 47.

P.V.M. GEORGICORVM,
LIBER QVARTVS.

P Rotinus aerii mellis, cœlestia dona
Exequar, hanc etiam Mœcenas aspice partem.
Admiranda tibi leuiũ spectacula rerũ,
M agnanimosq́; duces, totiusq́; ex ordine gentis
M ores, et studia, et populos, et prælia dicam.
I n tenui labor, at tenuis non gloria, si quem
N umina leua sinunt, auditq́; uocatus Apollo.
P rincipio, sedes apibus, statioq́; petenda,
Q uo neq; sit uentis aditus (nam pabula uenti
F erre domum prohibent) neq; oues, hœdiq́; petulca
F loribus insultent, aut errans bucula campo
D ecutiat rorem, et surgentes atterat herbas.

Sl. 47. Humanistička kurziva. Aldus Manutius, Mleci 1501 (iz Ehmcke)

Antikvom i hum. kurzivom služi se odmah papinska kurija za Eugena IV. (1431.—1447.) za breve, ali se novo pismo širi najviše sa štampanim knjigama.

Aldus (Pius) Manutius štampa u Mlecima god. 1497. krasnom antikvom, a god. 1501. i hum. kurzivom.

Dok je za karoline odnosno gotskoga pisma Zapadna Evropa imala samo jedno pismo, sada je rascjepkana: oko god. 1500. imamo gotsko i humanističko knjižno pismo, gotsku i humanističku kurzivu.

Humanistička kurziva Alda Manucija znala je zadržati zbijenost i mir antikve, ali koncem 16. vijeka poprima barokni stil, t. j. dolaze obline na početku i na kraju, i osobito kod dugih slova dinamički potezi, koji teže u nedogled; slova su nemirna, lakim se zamahom vežu, osobito velika slova.

I. Njemačke se je dotakla talijanska renesansa; zato početkom 16. vijeka prodire antikva, kojom se štampaju latinski tekstovi, osim liturgijskih, dok su gotska slova rezervirana za njemačke knjige. To se događa i s humanističkom kurzivom, kojom se kadšto štampaju i njemačke knjige.

Ali gotski se je stil u Njemačkoj tako uvriježio, da sve do danas Nijemci ne prihvatiše romanski stil, dok ostali germanski narodi (Holandija, Engleska, nordijske zemlje) primiše internacionalizirana talijanska slova, i to najprije antikvu.

Kurziva prevladava u Španiji u 16. vijeku, u Francuskoj početkom 17. vijeka, u Nizozemskoj i Engleskoj polovicom 17. vijeka, u Švedskoj, Norveškoj i Danskoj u 19. vijeku, a kod nas odmah u početku.

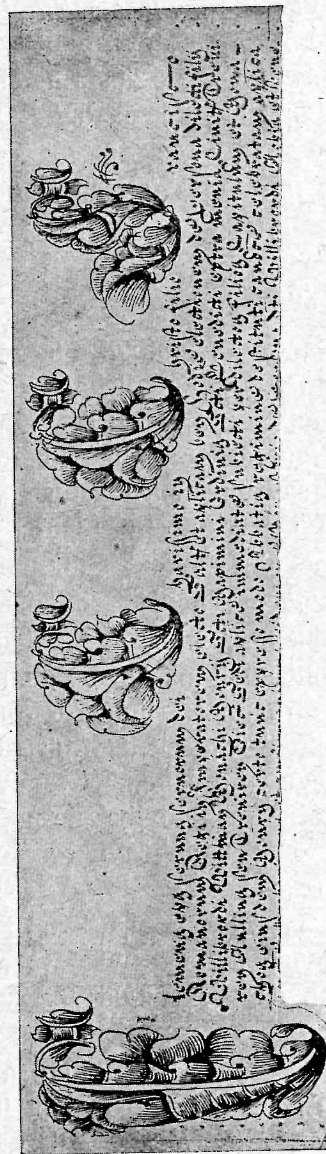
U Njemačkoj se već od početka 16. vijeka razvija od dosadašnjih gotskih oblika njemačko pismo, koje postaje simbolom njemačkoga duha; ono je izražaj njemačke renesanse, odnosno reformacije; njime se služi protestantizam u opreci rimokatoličkom duhu latinskoga pisma.

Kancelarijsko pismo.

Iz humanističke kurzive razvijaju se u papinskoj i drugim kancelarijama suvrste latinice, u kojoj su slova slobodnije povezana, a gornji i donji potezi svršavaju na kijaču; zato se u Italiji zove testeggiata. Prema različnom nijansiranju razlikuju se: lettera romana, napoletana, fiorentina, veneziana, milanese itd. (a u Španiji bastarda, bastardella, u Francuskoj écriture bâtarde, koja zadržavaju gotski duktus).

Papinsko pismo.

U 15. i 16. vijeku pišu se bule u osobitoj gotici, dok se brevi pišu humanističkim pismom.

Sl. 48. Littera sancti Petri, g. 1763 (iz Steffensa)

Clemens episcopus, servus servorum Dei, charissimo in Christo filio Francisco,
Romanorum regi in imperatorem electo, sal[u]t[em] et ap[osto]licam benedictionem Hodie electionem de persona dilecti filii
Willibrordi Wittmann, monachi monasteri sancti Maximini ordinis sancti Benedicti extra menia civitatis Treui-
rensis, nullius seu Treuirensis diecesis, Sedi apostolice immediate subiecti, per dilectos filios capitulum et mona-
chos eiusdem monasterii certo tunc expresso modo abbatis regimine destituti canonice celebratam apostolica

Od druge polovice 16. vijeka razvija se ta gotica u posebno papinsko pismo, u kojega su slova debela, prelomljena i kovrčasta. To je pismo postalo dosta nečitljivo, a ipak se dugo održalo, jer su mislili, da je nastavak onoga starog kurijalnog. Sl. 48.

Kad je Lav XIII. zasio na papinsku stolicu, odmah ga je dokinuo. (1878.).

Njemačko gotsko pismo.

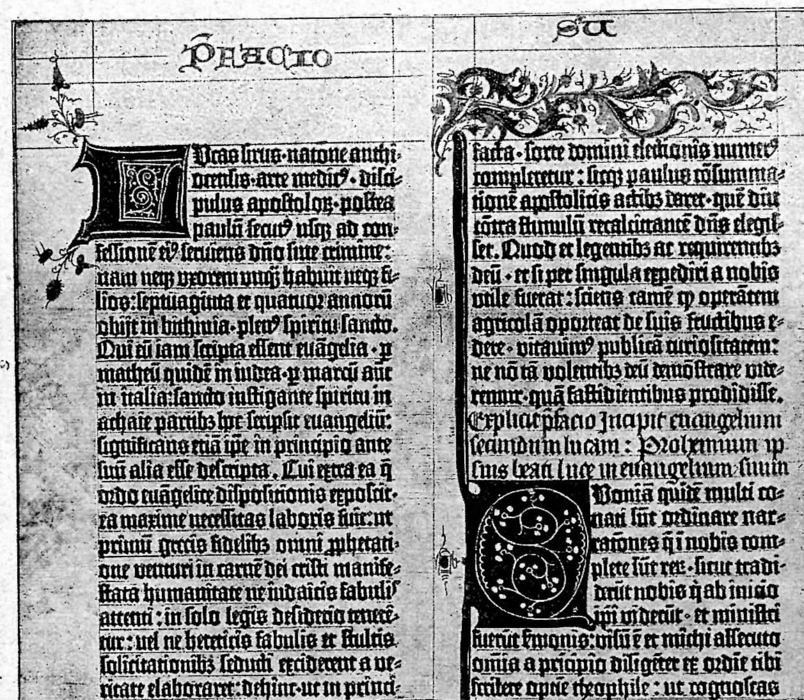
Kad je Gutenberg iznašao štampu (oko god. 1438., najstariji sačuvani štampani tekst potječe iz god. 1447.), upotrijebio je gotska slova, ali se u njegovu djelu opaža, kako nastoji da se prilagodi renesansnom stilu, što se vidi po tome, da nije posegao za savremenom teksturom, već je uzeo za uzor ranije gotske i karolinške elemente.

Renesansa traje u Njemačkoj samo 50 godina, i u njezinu se duhu od gotice (teksture) razvija Schwabacher.

Gutenberg se kloni dinamičko-mobilnog i voli statiku; tipovi su doduše gotski jednolični, ali ipak lijepo pokazuju svoj individualizam. On se strogo drži linija, a gornji i donji potezi tako su stvoreni, da slika cijeloga pisma odgovara renesansnom zahtjevu pravilnog izmjenjivanja tamnih slova i bijeloga prostora. Poslije odbacuje početne i krajnje crte i kutove tako, da se približava romanskoj karolini (u Catholiconu).

Malo kasnije prelazi se na Schwabacher, koji je još bliži karolini ili antikvi sa svojim majuskulnim (kapitalnim) i malim slovima. Više ne vlada vertikala: ima vertikala i obline, a iz uncijale prerađuju se uncijalna slova.

To pismo uvode njemački štampari u Italiju, a širi se i u Francuskoj, Španiji, Engleskoj; to je doba inkunabula. Sl. 49.

Sl. 49. Gutenbergova biblija.
(prva 23 retka od 42 retka jedne stranice)

Gotica nije bila stvorila gotskih versalija (velikih slova), zato ona upotrebljava latinska velika slova; tek tekstura je stvorila čitav niz versalija.

Dok je u 12. i 13. vijeku dinamika umjerena (u misalima čak do 15. vijeka), u 14. i 15. vijeku ona je na najvišem stupnju: šiljasta su i uska slova nepravilna i nesimetrijska, općeniti potezi prevladavaju tako, da se pravi oblik slova često ne prepoznaje; kraticâ i ligaturâ ima mnoštvo, a velika slova dobivaju najraznolikije oblike.

Kao što je starokršćansko (uncijala) i romansko (karolina) opće evropsko pismo, tako je još i gotica.

Tekstura je prva faza njemačkoga pisma, a pored nje, koja se upotrebljava samo za crkvene (i jurističke) potrebe, nastaje koncem 15. i početkom 16. vijeka Schwabacher. Sl. 50.

E sassen makeden vth eyne herefardt·vnde sandē deme konigk diderick negen dusent riddere an andere voyt knechte· Vnde sandeñ dar mydde eynen eddelen ridder vor eynen houetmā de het hatwigato· Dorch syne dogede het man ön eynē vader der vader· De nā der sassen banyr in de hant·dar stond inne eyn flegende arne· vñ eyn drake·vñ eyn lauwe·vñ toghen in den krich·Do se to deme konigk quemē se wordē wol entfangē·Vnde eyne de louede dem anderē truwe Vñ do de francken de sassen segen · öne vorwūderde sere·wente de sassen weren grote lude vnde houerdich·Se hadden langk hare wente vp de schulderen·Ore wapen waß reyne·öre cleyder de weren van perllen·vñ hadden lange spere vnde korte schilde·vnde grote breyde meste vp örer siden·Do spreken de francken·den luden stadt gar övel to louen· wente dat were eyn wilt volck·vnde yd mochte komē dat se wander dages dat franckische rick vorstörden weret dat men soden volck int landt stadte· Konigk diderick kerde sick an de worde nicht·wēte öme waß des volckes behoff vnde bat de sassen dat se de borch wolden störmen do armefryd vpp vloghen vas·De sassen seden Ja·vnde leyden sick vor de borch int suden vnde int osten·Des anderen dages gingē se to storme manlicken vnde fuerden de borch·De döringk segen se enkonden de borch nicht beholden·vnde drungen manlicken vth der porten den sassen to· Do vorhoff sick eyn stridt·so dat der döringk wardt vele geslaghen vnde gewūdet·Vnde der sassen bleuen dot ses dusent·Do wart echt eyn frede beropen·vnde königk armefrid de hadde eynen man by sick de heyt yrnugh

Sl. 50. Schwabacher, štampano u Mainzu 1492 (iz Wetziga)

Tim se pučkim pismom pišu osobito tekstovi u njemačkom jeziku, pučke knjige i komedije, Lutherova biblija i njegovi polemički spisi. To pismo nastoji da gotske uglaste, kubističke forme prilagodi širokim i oblim formama. Slično se, ali drugim putem, pošlo i kod stvaranja antikve.

Schwabacher je naivni početak njemačke renesanse.

I u Engleskoj, Španiji i kod Francuza bilo se počelo razvijati nešto slično (franc. bâtarde), ali je pobjeda antikve ugušila gotsko pismo. U Engleskoj se od 16. vijeka počinje upotrebljavati antikva, a gotsko pismo ostaje samo u liturgiji, dok kod Francuza ima danas pokadšto gotskih velikih slova u natpisima ili kao inicijali.

Fraktura.

U 16. vijeku javlja se barok, koji je gotov u 17. vijeku; to je prijelaz iz renesansnog statičkog stila dinamičkom (dakle protivan pokret od stvaranja antikve).

Dok se u Schwabacheru bila gotska dinamika nekako pritajila pod utjecajem renesanse, sada opet prevladava linija i nemir, i tako nastaje barokno pismo: fraktura.

Ime frakura dolazi od lat. frangere (lomiti), pa bi bolje pristajalo teksturi, gdje je lomljenje veće negoli u frakturi.

Razlika je između gotice i frakture u tom, što u gotici slova nisu samostalna; sustav linija nije glavna karakteristika pisma, dok u frakturi, koja dolazi iza renesanse, slova zadržavaju svoju individualnost, ali dobivaju posebne crte i izdanke, koje ta slova pokreću dalje u neizvjesnost.

Time opet dolazi do izražaja ona razlika u pismu između vokala i konzonanta: opet se javlja pismo starih nacionalnih pjesnika. Mjesto jednakih redaka dolaze nejednaki, a osobito kod velikih slova dolaze spiralne crte i ornamentalna igra linija: mjesto mirnih, zatvorenih slova dolaze otvorena.

To pismo ima od gotice duga slova šiljastih lukova. Njegova karakteristika jesu kovrčaste kvačice i bogato urešeni inicijali, koji vladaju nad svakom riječju, i u kojima se zrcali nemir i dinamika onoga vremena. Sl. 51.

Fundament Buch, inhaltende mancherley wolgeformte Teutsche vnd Lateinische schrifften: Wie die inn Cantzleien vnd inn gemeyn begert/ vnd löblich inn brauch gezogen werden. Dises M. D. LXXVIII. Jars künstlich vnd leicht begreifflich fürgeben vnd geschriben.

Durch Jacob Jacobelln vom Newmarck auß Schlesienn. Jetziger zeit Teutscher Schulmeyster zu Heydelbergk.

Getruckt zu Straßburg/bei Bernhard Jobin. Anno 1579.

Sl. 51. Fraktura (iz Coellena)

Sl. 52 Barokni oltar god. 1750/60 (iz Kautscha)

Pismo odgovara mobilnim linijama i ukrasima baroknih žrtvenika, gdje ima toliko kipova i kipića, kojima lepırša odjeća, gdje je sve živahno, a linije njegove odgovaraju drvorezu, gdje su slike sve same linije. Sl. 52.

Velika se slova počinju organski razvijati, najprije u Schwabacheru, a u 16. vijeku, za Dürera, velika i mala slova čine jedinstvenu sliku.

Rana gotica stvara samo mala slova, a velika su slova samo pozajmljeni tuđinci. Ona su ornamenat, a nisu organska cjelina gotice. I u inkunabulama velika su slova samo uncijalna: nisu dakle prilagođena ostalom pismu.

U Schwabacheru su velika slova samo na početku rečenice, a tek za Dürera ona se upotrebljavaju za svaku riječ, koja se hoće istaknuti; i to traje cijeloga 16. vijeka, dok se napokon ne poče velikim slovom pisati svaka imenica, što se je kod Nijemaca sačuvalo do danas, za razliku od svih ostalih naroda, koji pišu latinicom.

Fraktura se razvila na dvoru cara Maksimilijana, i to prema Dürerovim djelima (u drvorezu prevladava linija), dok je tekstura u upotrebi za propadanja viteškoga i cvata crkvenoga Srednjeg vijeka. Između jednoga i drugoga pisma stoji Schwabacher. Sl. 53.

1.	a b c d e f g h i j k l m n o p q r s ſ ß t u v w x y z
2.	a b c d e f g h i j k l m n o p q r s ſ ß t u v w x y z
3.	a b c d e f g h i j k l m n o p q r s ſ ß t u v w x y z
1.	A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T U V W X Y Z
2.	A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T U V W X Y Z
3.	A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

Sl. 53. Alfabet: Gotica, Schwabacher, fraktura (iz Legrüna)

Fraktura se upotrebljava sve do konca 18. vijeka i u zemljama, koje su u tiskarstvu zavisne od Nijemaca (nordijske zemlje, Češka, Hrvatska).

I »fractura germanica« kao antiteza antikvi stoji u vezi s vjerom. Ona je vezana s uvođenjem protestantizma, i osvaja sve Lutherove pristaše bez razlike naroda i jezika.

Poljaci, katolički narod par excellence, pišu latinicom, ali neznatna manjina Poljaka ispovijeda protestantsku vjeru, i zato ona piše njemačkom frakturom. Litavski katolici pišu latinicom, a luterani frakturom. Češki su luterani bez obzira na Husove dijakritičke znakove pisali frakturom sve do 19. vijeka. Englezi pišu latinicom, jer su je prihvatili onda, kad su pristajali uz Rim, pa kako je štampa bila u upotrebi, teško je bilo kasnijim protestantima da se vrate natrag i posegnu za frakturom.

Njemački humanisti pristajahu uz antikvu, ali kad je došla reformacija, nestade antikve, a ni klasicisti 19. vijeka, pa ni sam Jakob Grimm, nisu mogli da provedu latinicu.

Fraktura je u naponu svoje snage u 17.—18. vijeku: ona je preteča i tip forme baroka i rokoko-a. Njezina ukrasna velika slova odgovaraju perikama učenjaka i državnika.

Antikva pokazuje mir, ljepotu i samostalnost pojedinih slova, a fraktura dinamiku i živahnost (kao one male slike i kipovi, na kojima lepırša odjeća).

Njemački brzopis.

Pored frakture ima i brzopis, koji se njeguje u kneževskim kancelarijama. Ta se slova ne pišu rastavljeno jedno od drugoga, već se nastoji, da se piše bez prekida t. j. da slova budu povezana: i, m, n, u nisu prelomljena, nema više onih dugih početnih i završnih poteza, već potezi dijagonalno vežu slova kao u današnjem njemačkom pismu.

Kad danas vidimo njemačko pismo, mislimo, da su samo Nijemci uvijek upotrebljavali to pismo, ali povijest kaže, da su se i Englezi, Francuzi (lettre de note, courante), Španjolci, Talijani i Hrvati (na pr. Judita našega Marulića) služili gotskim pismom, i da su se papinske bule sve do 1878. pisale nekom vrstom gotskoga pisma. I Španjolska rotondilla i Soenneckov Rundschrift potječu od gotskoga pisma. A i francuska lettre bâtarde je gotsko pismo. Različite vrste pisma, kao što su financière, civilité, sjećaju nas gotskog porijekla. I u Holandiji i Engleskoj ima takvih pisama; u Engleskoj još i danas — iako rijetko — upotrebljavaju »Black letters« i »Gothic letters«, a i francuski naslovi često se pišu gotskim slovima.

Njemačko pismo i naša latinica potječu iz jednoga izvora; tek od 15. vijeka nastaje to razdvajanje, i to tako da je njem. pismo prirodni razvitak lat. pisma, a antikva je stari, kaligrafski dotjeran tip.

Antikvu i humanističku kurzivu prihvatili su svi narodi zapadne Evrope (osim Nijemaca), a kod Hrvata glagolica uzmiče pred bosančicom i latinicom, dok latinica (gotica i antikva) ne zamijeni oba slavenska pisma. Latinicom pišu Hrvati najprije u dalmatinskim gradovima (već od 14. vijeka), kojom je napisana naša patricijska književnost.

Jezik i pismo (II.)

Romansko pismo (antikva) odgovara renesansi, a njemačko (fraktura) reformaciji.

Dok je kroz cijeli Srednji vijek vladao zapadno-evropskim narodima latinski kao kulturni jezik — pod okriljem kršćanstva —, bilo je u tom jedinstvenom kulturnom i vjerskom raspoloženju u isto doba samo jedno pismo (karolina odnosno gotica). S Novim vijekom narodi se individualiziraju, a i jezici se u zemljama bivšega Rimskog carstva i Karlove države razvijaju još odjelitije.

U »g o t s k o« doba Srednjega vijeka francuski i njemački jezik pokazuju, kako smo već vidjeli, sličan razvitak, t. j. gube gramatičke oblike, nestaje silabičkoga karaktera jezika, konzonanti prevladavaju nad vokalima, a u Novom vijeku idu francuski (s engleskim) i njemački jezik oprečnim putem. Na koncu gotskoga doba francuski se jezik sve više približava latinskom eufonijskom principu tako, da je u 16. vijeku ta eufonija čišća negoli u latinskom.

Talijanski jezik nije se nikad bio udaljio od latinske pravilne izmjene konzonanta i vokala (u talij. prama 10 do 12 konzonanta ima 10 vokala). Talijanski je jezik mekoćom prestigao latinski; običniji su meki l, m, n, r, s, negoli oštri k, d, p, t; razmjer je takav, da ne nastaje prevelika mekoća.

Za silabički karakter jezika neka budu ovi primjeri:

La-scia-te o-gni spe-ra-nza voi che en-tra-te (Dante)
Le do-nne, i ca-va-llier, l'ar-me, gli a-mo-ri,
Le cor-te-sie, l'au-da-ci im-pre-se io ca-nto
Che fu-ro al te-mpo che pa-ssa-ro i Mo-ri
D'A-fri-ca il ma-re, e in Fran-cia no-quer ta-nto (Ariosto).

U novom francuskom jeziku dolazi se do sličnog rezultata: sada otpadaju konzonanti na kraju riječi (koji se zbog tradicije još uvijek pišu), a »m«, »n« su se tako reducirali, da preostali dio njihova glasa prelazi na vokal (koji postaje nazalnim).

lat. — frc.
pater — père
paucum — peu
metipsissimum — même
mollis — mou

talpa — taupe
mansione — maison (mezǫ).

Paralela gore navedenim talijanskim primjerima otvorenih slogova neka bude ova kitica Alfred de Musset-a:

Rappelle-toi, quand l'aurore craintive
(Ra-pe-le toa ką lo-ro-re krę-ti-ve)
Ouvre au soleil son palais enchanté
(U-vre o so-lej sǫ pa-le ą-šą-té)
Rapelle-toi, lorsque la nuit pensive
(Ra-pe-le toa lor-ske la nui pą-si-ve)
Passe en rêvant sous son voile argenté
(Pa-se ą re-vą su sǫ voa-le ar-žąte).

Staccatu talijanske riječi, pravilnom vokalnom svršetku sloga i čistoj izmjeni konzonanta i vokala odgovara potpuna geometrija antikve, koja s istih razloga pristaje i francuskom jeziku.

U novom njemačkom jeziku (Neuhochdeutsch) naprotiv ima još većih grupa konzonanata negoli u starom jeziku (Mittelhochdeutsch):

giuzet — jetzt
hemede — Hemd
Arzat = Arzt
houbet = Haupt
ernest — ernst
herbest — Herbst

Nenaglašeno »e« postaje poluglasom, jer je glavna težina izgovora na korijenu; to poluglasno »e« očuvalo je jasni izgovor konzonanta, koji je pred njim. (Naprotiv romanski je akcent pomičan i podaje nenaglašenim slogovima razne kvantitete).

Njemačko pismo sa svojim uskim i povezanim slovima odgovara zbijenim konzonantima u govoru, a velika slova za imenice nekako odgovaraju nepomičnom akcentu na korijenu riječi.

Poslije renesanse.

Kad je Italija radi besprekidnih ratova i borba, tuđih invazija i despotizama osiromašila, kulturno vodstvo preuzimaju druge zemlje. Stotinu godina iza krasne antikve slavnih Mlečana nalazimo u Belgiji i Holandiji štampara i nakladnika svjetske važnosti, koji čuvaju tradicije renesanse i dalje razvijaju kurzivu sa gornjim i donjim potezima, što prihvaća čitava Evropa. Barok i rokoko, samosvijestan, elegantan i cifrast, voli tu izgrađenu kurzivu. Sl. 54, 55 i 56.

U 18. vijeku vodstvo drži Francuska, gdje umjeće u pisanju i štampanju stoji na vrhuncu. Didot-i stvoriše novu antikvu, a od njih potječe i sistem točaka u tipografiji. Sl. 57.

Koncem 18. i početkom 19. vijeka stvara u Italiji ženijalni Bodoni novu antikvu, koja je vladala cijeli 19. vijek. Sl. 58.

U Bodonijevim knjigama nema ilustracija; on je ženijalni tipograf u duhu klasicizma.

Današnje se pisano pismo razlikuje od humanističke kurzive time, što mu je duktus slobodniji, što je veća razlika između tankih i debelih crta (a to je u vezi sa šiljastim metalnim perom mjesto prijašnjega tupog) i tu su slova bolje povezana, a to povezivanje sjeća na gotsku kurzivu. Čitava zapadna Evropa i Amerika, a i Germani pišu latinicom, samo Nijemci zadržaše gotsko pismo. Ali i oni pišu latinicom, osobito u naučnim djelima. U g. 1928. bilo je od njemačkih štampanih knjiga 56.8% u frakturi, a 43.2% u antikvi, a od časopisa 59.8% u frakturi, 40.2% u antikvi.

Pobornici njemačkoga pisma dokazuju, da njihovu jeziku bolje pristaje gotica negoli latinica; njemački jezik

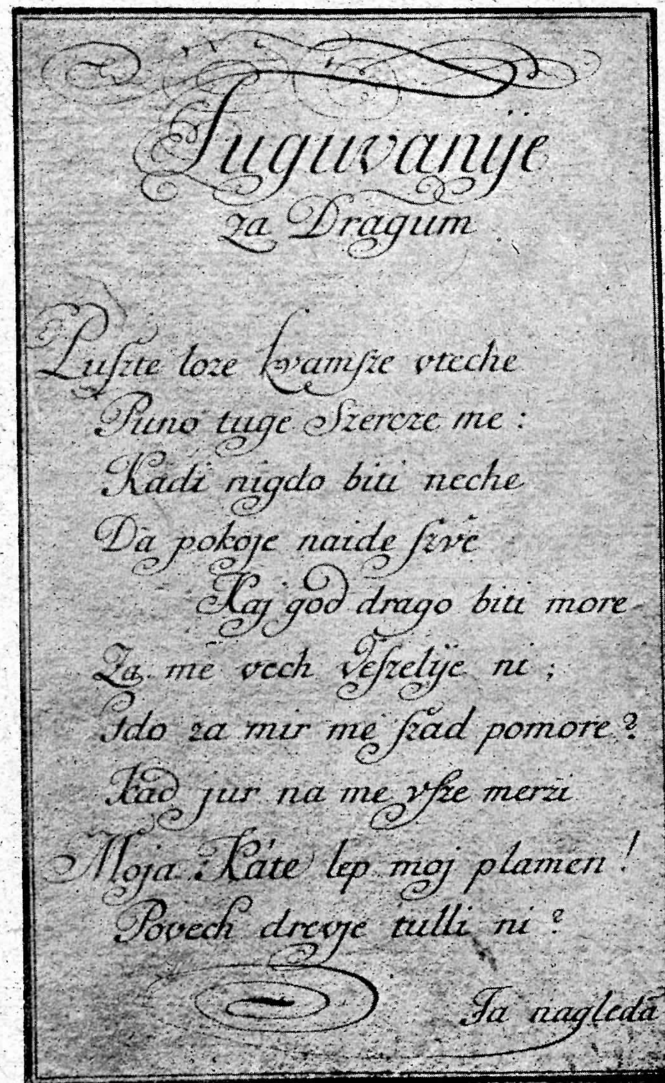

IDYLLEN
von dem
Verfaſser
des
Daphnis.

Zürich bei Geſsner.
1756.

S. Geſsner fecit.

Sl. 54. Rokoko. Naslovni list (iz Wetziga)

Tuguvanje
za Dragum

Luſzte loze kvamſze vteche
Puno tuge Szercze me :
Kadi nigdo biti neche
Da pokoje naide ſzvé
Kaj god drago biti more
Za me vech veſzelje ni ;
Tdo za mir me ſzad pomore ?
Kad jur na me vſze merzi
Moja Káte lep moj plamen !
Povech drevje tulli ni ?

Ja nagledá

Sl. 55. Iz pjesmarice Katarine grofice Patačić: Pesme horvatzke (posvećene Adamu barunu Patačiću). Rukopis Sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Sign. R 4087

Rep.ue le 5. May

L'Imperatrice Reine 5. avril 1766.

Serenissime ac Potentissime Princeps Frater & Consanguinee charissime. Tot jam sunt inter Nos necessitudinis ac mutuae amicitiae vincula ac quasi pignora, ut, quae Mihi, Meaeque domui laeta accidunt, non ingrata fore Majestati Vestrae, certissime Mihi persuasum habeam. Sane Serenissima Maria Christina Filia Mea perdilecta, Cum Serenissimo Alberto Regio Poloniae Principe Saxoniaeque Duce matrimonium acceptum sibi esse, jam pridem declaravit Majestas V.ra hinc de ejus celebratione die 8.va hujus mensis peracti nuncium differendo minime duxi, Eandemque ut novos conjuges, tam arcta propinquitate Sibi junctos, Regia benevolentia prosequi velit, rogo, uno pro amicitiae Nostrae jure postulo. Summo illi semper studio eam demereri satagenti, Meo exemplo ad id instituti, utpote qua nullum officii genus desiderari a Me sinam, quo Majestati V.rae ostendam, quam sinceris Eidem votis a divino Numine majora semper felicitatis incrementa cupiam. Datum Viennae die 9. Aprilis 1766.

Majestatis vestrae
bona soror et consanguinea
Maria Theresia

Sl. 56. Pismo Marije Terezije

ističe čitavu riječ, dok se kod Romana to isticanje zbiva na slogu.

Goticom se, kažu, bolje dolazi do figurativnog izražaja pojedine riječi, jer u njoj više varira slika pisma: u latinici polovica slova (a c e i m n o r s u v w x z) stoji između dvije linije, a u njemačkom pismu samo trećina alfabeta. Slika napisane riječi treba da je to karakteristič-

ÉPÎTRE

SUR LES PROGRÈS

DE L'IMPRIMERIE.

A MON PERE.

CET art qui tous les jours multiplie avec grace
Et les vers de Virgile et les leçons d'Horace;
Qui, plus sublime encor, plus noble en son emploi,
Donne un texte épuré des livres de la Loi,
Et, parmi nous de Dieu conservant les oracles,
Pour la religion fit ses premiers miracles;
Des grands événemens cet art conservateur,
Trop ingrat seulement envers son inventeur,
N'a pas su nous transmettre avec pleine assurance
Le génie étonnant qui lui donna naissance.
Toi qui sus concevoir tant de plans à la fois,
A l'immortalité pourquoi perdre tes droits?

Sl. 57. Didot (l' Aîné) 1786 (iz Milkau)

Ma 'l capitan delle cristiane genti,
Vôlto avendo all' assalto ogni pensiero,
Giva apprestando i bellici instrumenti,
Quando a lui venne il solitario Piero;
E, trattolo in disparte, in tali accenti
Gli parlò venerabile e severo:
Tu movi, o capitan, l'armi terrene;
Ma di là non cominci, onde conviene.

Sl. 58. Bodoni, iz La Gerusalemme liberata (iz Milkau)

nija, da se u čitavom nizu slova lakše shvati; zato da je njemačko pismo čitljivije.

Kao što prepoznajemo čovjeka, što smo ga samo jedamput vidjeli, po njegovim najkarakterističnijim, a ne po svim crtama, tako pročitamo riječ, uhvativši samo glavne karakteristike te napisane riječi. Čovjek može kod lakog štiva da pročita u jednoj sekundi redak od 60 slova, premda nije nikako moguće, da čovječje oko u jednoj sekundi primi i razlikuje 60 podražaja, odnosno 60 slova.

Dalje ističu, kako se u antikvi (latinici) pravilno izmjenjuju obline i uspravne crte, što odgovara glasovnom ritmu romanskih jezika, dok u njemačkom nema toga ritma, već konzonanti imadu svoju određenu funkciju i karakteristiku. Zato moraju slova njemačke riječi da budu jače istaknuta i individualnija, a i riječ u Nijemaca ima veću individualnost negoli kod Romana, u kojih je riječ svojom fleksijom, položajem i pomičnim akcentom (ili

intonacijom) podređena cjelini (rečenici). Pismo u antikvi ne će da djeluje na oko, već na razum; fraktura djeluje više na oko nego na razum. Različna predispozicija pojedinih naroda prema jeziku stvara sebi adekvatno pismo. — Dr. Kirschmann dokazuje na 154 stranice, da je fraktura čitljivija od antikve.

Pristaše antikve u Nijemaca navode merkantilne, naučne, formalne i tehničke razloge, jer trgovina, nauka i pisaći stroj upotrebljavaju antikvu.

Novo doba.

Latinica 19. vijeka uglavnom je jednaka pismu 18. vijeka, te se upotrebljava u cijeloj zapadnoj Evropi i u novom koloniziranom svijetu. Samo jedno se pismo odvaja, a to je littera Sancti Petri, scrittura bollatica, kojega su potezi nagnuti na lijevo i nepovezani u jednom i istom slovu. To se nečitljivo pismo upotrebljava od 16. vijeka do 29. XII. 1878., kada ga je papa Lav XIII. ukinuo. Ono se osniva na gotskom pismu iz kraja Srednjega vijeka i produkt je baroka.

Sve do konca 18. vijeka može se pisanje promatrati i s umjetničke strane. U 19. vijeku privredni interesi i svemoguća tehnika pa pomanjkanje velikih ideja duševnog karaktera nisu dali maha i slobode novom umjetničkom stvaranju, a kako i pismo stupa uvijek paralelno s umjetnošću, u 19. vijeku nema novog pisma. Uvođenjem metalnoga šiljastog pera i pronalaskom brzotiska nestalo je svake umjetnosti u pisanju i knjizi; sad se može govoriti samo o vještini. I otkako je država organizirala pučke škole, stvara se za svakoga samo jedan, normalan duktus, i nestaje svako lično i umjetničko stvaranje. Svrha pisanja je sada samo čitljivost i brzina, a kako je pisaći

stroj preuzeo zadaću pisanja, to se još manje može govoriti o gajenju umjetničkoga pisma.

Čovjek i narod može da bude ili zadovoljan sa sadašnjošću ili pak traži novu sreću. To se može izraziti i sa dvije riječi: statika-dinamika. Takva je i umjetnost: umjetnik u sreći stvara dio stvarnosti; u protivnom slučaju, kad nije zadovoljan sa stanjem kakovo jest, hoće da svoju unutrašnjost (tugovanje, čežnje) prenese na drugoga. Dakako da između ove dvije skrajnosti imade mnogo nijansiranih kompromisa.

Ta se dva pola ogledaju i u pismu:

1) antika, karolina, renesansa, klasicizam,

2) starokršćansko pismo, merovinško, gotsko, barokno i današnji ekspresionizam.

Iz Engleske dolazi savršena tehnika štampe, ali protiv te tehnike diže se sama Engleska.

G. 1891. Morris štampa knjige novim umjetničkim slovima »Golden Type«, uzevši za uzor najstarije štampane primjerke. On je držao, da se samó ručnim slogom mogu stvarati lijepe knjige, ali je njegov protest protiv nove tehnike bio uzaludan.

Što se tiče knjiga, danas uglavnom nema više ilustriranih (izuzev Francusku, a i sovjetsku Rusiju za propagandu svojih ideja i nastavu u pučkim školama), već se sve težnje obraćaju čisto tipografskoj knjizi.

Engleski pokret za umjetničkim pisanjem prihvatiše i Nijemci, koji stvaraju nove tipove i novu obuku u pisanju, gdje se narinuti normalan duktus već izbacuje iz škola i uzima u obzir individualna predispozicija djeteta.

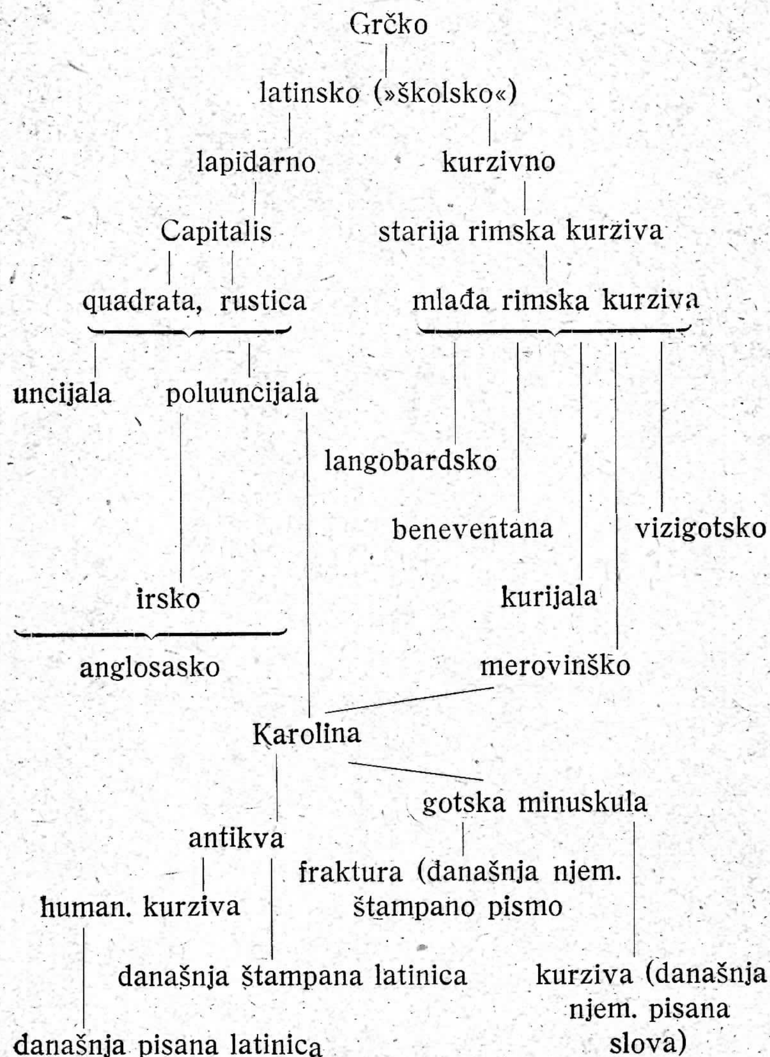
Sl. 59. Razvitak prvoga slova alfabeta sve do 4/5. vijeka (iz Schiaparelli)

I.	A	B	C	D	E	F	G	H	I	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	V	X
II.	A	B	C	D	E	F	G	H	I	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	V	X
III.	a	B	C	d	e	f	G	h	i	l	m	N	O	P	q	R	S	T	U	X
IV.	a	B	C	d	e	F	g	h	i	l	m	N	O	p	q	R	S	T	U	X
V.	a	b	c	d	e	f	g	h	i	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u	x
VI.	a	b	c	d	e	f	g	h	i	l	m	n	o	p	q	r	r	t	u	x
VII.	a	b	c	d	e	f	g	h	i	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u	x
VIII.	a	b	c	d	e	f	g	h	i	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u	x
IX.	a	b	c	d	e	f	g	h	i	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u	x

Sl. 60. Razvitak latinice i postanak minuskule (iz Wetziga)

I. capitalis quadrata. — II. capitalis rustica. — III. rimska uncijala, 3. vijek. — IV. mlađa uncijala, 7. vijek. — V. francuska kurziva, 6. vijek. — VI. francuska uncijala, 5. vijek. — VII. irska uncijala, 7. vijek. — VIII. Karolinška minuskula, 9. vijek. — IX. Gotica, 13. vijek.

Razvitak latinskog pisma.

Slavensko pismo.

Valjda ni o jednom pismu na svijetu nije se pisalo toliko rasprava i toliko vremena, kao što se piše o slavenskim pismima. Već prije 165 godina Hrvat Grubišić piše o tračko-frigijskom izvoru glagolice, a i drugi dokazuju predćirilovsku starost glagolice, tako n. pr. Szulc (traži joj izvor u Trakiji), Linhart (stavlja je u 5. v.), Grimm (misli, da je iz doba, kad se pisalo od desna na lijevo), Hanuš (drži, da je od sv. Jeronima, +420.), Kopitar i Pertz (prije Ćirila), Geitler je izvodi iz arbanaškog pisma, Karskij (1928.) i Šegvić (prije Ćirila), Dim. Đurović (1927.), Šufflaj (1929.),*) a posljednji je Rus Požedajev, poji je prigodom preklanjske velike grafičke izložbe u Moskvi razlagao, kako glagolica potječe iz nekoga kavkaskog pisma.

Boguslawski (1909.) hoće, da je glagolica starija od gotskoga pisma biskupa Ulfile (oko g. 370.), i to zato, što je glagolica samonikla, a gotsko je pismo već na prvi pogled slično grčkom kao i ćirilica. Nadalje da su imena i glagolska slova potekla iz gotskoga (nazivi germanskih runa): az=nordijski os, glagol=germanski hagal, iže=is, naš=naud, tvrdo=thorn, frt=pairthr, ižica=eser, buky (od bukve) got. boka, njem. Buch.

*) Šufflaj se g. 1929. ovako izražava: Ovakvi momenti (t. j. Peiskerova dualistička religija u Slavena, bogomili i Strzygowskoga Altslavische Kunst) ustrajnosti upućuju i na to, da je praslavenska „vis a tergo“ surađivala i u zdravim nastojanjima za slavenskom službom Božjom — — — i preko rovaša, pa osobnih i graničnih znakova služila kao aperceptivan faktor u formama za glagolsko pismo.

Boguslawski određuje i doba, u koje su ti nazivi primljeni. To su mogli učiniti samo Hrvati-čakavci, koji su 488.—536. zajedno živjeli s Gotima na Balkanu, a i život cara Justinijana da je bio pisan čakavski i glagolskim slovima. Po tome mišljenju ne bi Slaveni bili došli na Balkan tek u 6.—7. v., već davno prije, ali ta je teorija autohtonizma balkanskih Slavena zabačena od svih slavista.

No ima vijesti, da su Slaveni pisali nekakim svojim pismom, pa zato još ima učenjaka, koji su mišljenja, da je glagolica mnogo starija od ćirilice. U posljednje 2—3 godine idu ovamo Srbin Durović, Hrvat Šufflaj, Rus Karskij, a i Malorus Ohijenko napisao je 1928. raspravu o slavenskom pismu prije Konstantina (Ćirila). Neki se od tih pozivaju pri tom na umjetničku stranu toga originalnog pisma (crte na rovašu), neki opet na onu vijest, da je Ćiril našao na Hersonu (Krimu) ruska pismena; citira se i Titmar, biskup Merseburški (oko g. 1000.), za polapske Slavene, a i arapski pisac Masudi (+956.) i car Konstantin Bagrenorođeni, koji spominje u svojem Chronicon paschale, da su Hrvati g. 635. rimskome caru prisegli posluh i vjernost u svojim rukopisima.

Postojanje pisma prije Ćirila tumači se i ovako: Poganski Bugari poznavahu pismo, jer su njihovi vladari dopisivali s istočno-rimskim carem. Krum šalje caru pismo, a carica Teodora g. 843. šalje pismo bugarskom vladaru. Navodi se, kako su Bugari, čim su primili kršćanstvo, upitali papu, što da čine s knjigama, što ih imaju od Saracena, te mole papu, da im pošalje knjige. Nisu dakle bili analfabeti. Zar je moguće, da već kod drugoga vladara (Simeona) poslije pokrštenja može nastati zlatno doba književnosti, ako nije bilo prije toga kroz dulje vremena za to pripremljen teren.

Dalje se navodi skitski alfabet kosmografa Etika, koji je živio u 4.—5. v., a pristupačno nam je to pismo po sv.

Jeronimu, koji je to preveo iz grčkoga na latinski. Taj Etik mora da je bio Slaven sa južnog Dunava, kao što su bili Slaveni one vođe bizantskoga konjaništva u 6. vijeku (Dobrogost i Vsegurd). Imena toga skitskog (skitski=slavenski kao ilirski=hrvatski) alfabeta javljaju se u imenima glagolice: Becha=buky, lethfu=ljudie, malathi=myslite, req=rci, salathi=slovo.

Osobito se citira traktat prvog filologa slavenskog crnorisca Hrabra, koji govori, da su Slaveni prije kršćanstva pisali slavenski, grčkim i latinskim pismom »bez ustrojenja«.

Ako se i zabace sve te teorije, jedno će biti ipak istina, da su Slaveni već prije Konstantina-Ćirila osjetili potrebu, da u praktičnom životu od nevolje pišu slavensku »svoju riječ« latinskim i grčkim slovima, baš onako, kako prije Iliraca i u naše doba Hrvati iz Istre, koji su polazili samo talijanske škole, pišu svojim kućama n. pr. ovako: Draga maico, za mesez dan bit chu kod cucie (ili cuchie).

A da su Slaveni i prije, nego su postali kršćani, nešto bilježili, iako to nije bilo pravo pismo, opet će imati pravo Hrabar: Prěžde ubo Slověne ne iměhǫ knig',n(no) črtami i rězami čtěhǫ (brojahu) i gataahǫ pogani sǫšte (dok su bili pogani). To se i danas događa kod nepismenih ljudi, kad na podrumskim vratima označe, koliko je kome prodano bačava vina, a i u Zagrebu imadu danas vozači pijeska svoje rovaše.

Možemo nadalje vjerovati, da su te crte i ti izrezi služili i za proricanje, kao što su štapići od bukova drva (Buchstabe), na kojima su bile takove »črte«, i koji bi se štapići bacili na platno, a svećenik bi prama izvučenim štapićima proricao ili gatao.

Našle su se kod Slavena i rune, ali sve to potječe tek s kraja 18. vijeka, osobito iz krajeva polapskih Slavena. Jagić je dokazao, da su to falsifikati, u kojima se odrazuju tadašnji nazori njemačkih arheologa na slavensku pogansku starinu. Pravih se slavenskih runa dosada nije našlo, a ona Hrabrova »črte i reze« mogu se usporediti i sa rovašem, što se kod Srba zove raboš, koji je došao i u srpski građ. sudbeni postupak u § 25. (od g. 1887.): »Hlebari, mesari, mlekari, vodonoše, svećari i ovima podobni mogu dokazivati rabošem (i kvočkom), na kome se potpisao ili svoj pečat stavio onaj, koji je stvari primio«. Rovaš se i danas kod nas upotrebljava n. pr. u Dalmaciji.

Kako glavna podloga slavenskom pismu nisu ni avestijsko, ni jermensko, ni gruzinsko, ni koje drugo kavkasko, ni hebrejsko (samaritansko) ni koptijsko pismo, treba ukratko da nešto kažemo o razvitku grčkoga pisma.

Razumije se samo od sebe, da se na papirosu ne piše monumentalnim pismom. Pero i papir povlače za sobom drukčiji način pisanja nego li dlijeto i kamen. A i praktičan život traži brzinu; pismo postaje pokretnije, crte nastaju po zakonu najslabijeg otpora; nastaje brzopis, i to u početku majuskulni (sve samo velika slova), a kasnije i minuskulni (mala slova, pojedina slova su vezana međusobno), što zbog komodnosti postaje i nečitljivo. Zato se poslije opet nastoji da pismo bude lijepo i čitljivo.

Dok se na Zapadu iz kurzivne minuskule (u listinama 5. vijeka) malo pomalo razvija knjižna minuskula (8 do 9. vijeka), grčko se pismo zaustavi kod razvitka 5. vijeka, da se onda nenadano — u 9. vijeku — javi knjižna minuskula.

Taj skok kod Grka može da znači, da je to pozajmljeno sa Zapada (karolina). Ali s druge strane vidimo, da je

stara grčka kurziva nastala u sirskim samostanima, i da se sirski utjecaj osjeća u Galiji u 9. vijeku.

Prema tome bit će karolina nastala pored ostaloga i pod utjecajem Siraca.

Kurzivom su Grci mogli pisati sve: i praktično pismo i crkvene knjige. Ali kako je crkva konzervativna, crkvene se knjige pišu uglavnom uncijalom (ustavom). Inače vlada minuskula, a majuskula (uncijala) se — poslije prijelaza iz uspravnog u kosi smjer — ukoči i ne ponije više plodova. U tom je stadiju primiše Slaveni za svoju ćirilicu.

Kako mi već od prvoga početka imamo slavenski pisane spomenike u dva pisma, u glagolici i ćirilici, nastalo je pitanje o prvenstvu jednoga od njih. To se pitanje raspravlja već 150 godina: jedni dokazuju, da je glagolicu sastavio Konstantin-Ćiril, a drugi hoće, da je prvo Konstantinovo pismo bila ćirilica.

Glagolsko pismo

Danas gotovo svi slavisti (i to najsolidniji) priznaju prvenstvo glagolici.

Dokazi za glagolicu su ovi:

1) Iz krajeva, gdje su naučavali Ćiril i Metodije, ima samo glagolskih spomenika. I u zemljama, kamo su pošli prvi njihovi učenici i njihove knjige (Hrvatska, Macedonija), vlada glagolica. A onda: najstariji ćirilski spomenici prepisani su iz glagolice (n. pr. Savina knjiga).

2) I u Rusa ima (u 11. v.) ćirilska knjiga, za koju se kaže, da je prepisana iz drugoga slavenskog pisma t. j. glagolice; nadalje ima svuda dosta glagolskih palimpsesta (t. j. najprije je bila glagolica, pa se to izbrisalo, a onda napisalo ćirilicom), a onda ima u ćirilskim rukopisima po-

jedinih glagolskih slova, što znači, da je ćirilica u upotrebi, a starija glagolica da je (u tim krajevima) već na umoru. Konačno imamo u Novgorodu iz 11.—12. v. glagolskih natpisa.

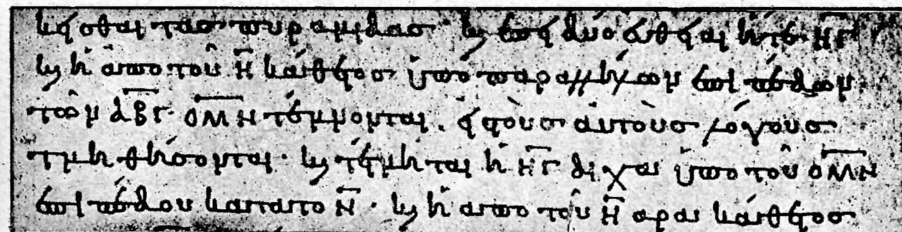
3) U glagolice je veća samostalnost (samoniklost), a i jezik je u njoj stariji nego u ćirilskima najstarijim spomenicima.

4) U slavenskim pismima (kao i u grčkom) brojevi se označuju slovima (nad kojima ima crta). I tu je glagolica samostalnija: u grč. imamo: α, β, γ, δ t. j. 1, 2, 3, 4, a u ćiril. a, v, g. = 1, 2, 3. t. j b (buky) nema brojčane vrijednosti (jer u grčkom nema »b«, budući da je u Srednjem vijeku β=v), dok je u glagolici naravan red: a, b, v, g = 1, 2, 3, 4,... Isto tako kod »ž«: premda su b, ž, za slav. jezike važni glasovi, ćirilica im ne poznaje brojčane vrijednosti, jer se ropski drži grčkog alfabeta.

Glagolica je svijesna, samostalna, dok je ćirilica bojažljiva, ropska prema grčkom alfabetu: ona umeće slova, koja slavenskom jeziku ne trebaju, a to zato, jer se slučajno nalaze u grčkom alfabetu, a nema brojčane vrijednosti za prava slavenska slova i glasove, jer ih u grčkom alfabetu nema.

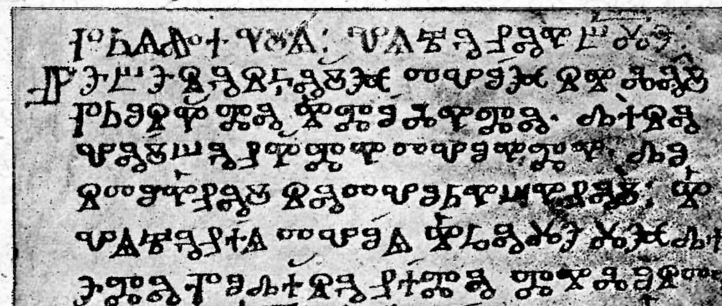
Danas se općenito priznaje, da je slavensko pismo sastavio Konstantin-Ćiril, i da je sastavljeno uglavnom prama grčkom pismu, i to glagolica prama kurzivnom minuskulnom 9. vijeka, a ćirilica prama uncijalnom. Sl. 61, 62; 63, 64.

Obično se uzima, da je ćirilica lakša, a glagolica teža, što bi se moglo ispraviti ovako: ćirilica odgovara štampanom, a glagolica pisanom pismu. Kako je za praktičnu upotrebu pisano pismo lakše, brže i udobnije, takva je po prilici i glagolica. Glagolica je dakle za pisanje lakša, a ćirilica je lakša za oko, za čitanje.

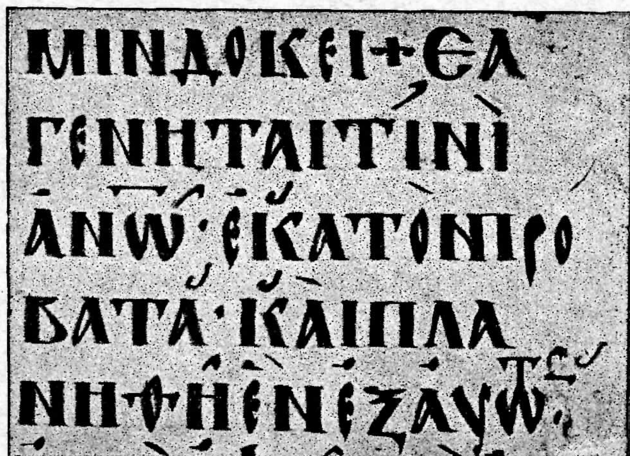
Sl. 61. Grčka minuskula (kurzivna), g. 888 (iz Thompsona)

Κεισθαι τὰς πυραμιδας. Κ(αι) επει δύο ἐυεθιαι ἣ τε ΗΓ
Κ(αι) ἡ ἀπο τοῦ $\overline{\text{Η}}$ κάθετος ὑπο παραλλήλων ἐπιπέδων
τῶν $\overline{\text{ΑΒΓ}}$ $\overline{\text{ΟΜΝ}}$ τέμνονται. εἰς τοὺς ἀυτοὺς λόγους
τμηθήσονται. Κ(αι) τέτμηται ἡ $\overline{\text{ΗΓ}}$ διχα ὑπο τοῦ $\overline{\text{ΟΜΝ}}$
ἐπιπέδου κατα τὸ $\overline{\text{Ν}}$. κ(αι) ἡ ἀπο τοῦ $\overline{\text{Η}}$ αρα κάθετος

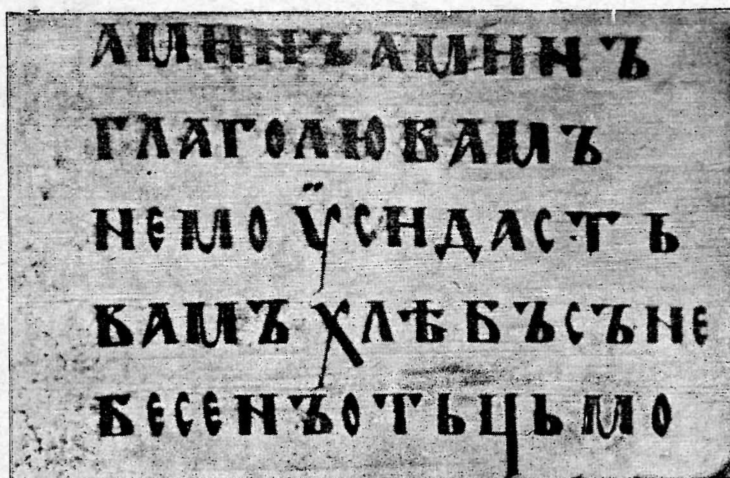

Sl. 62. Kijevski listi (iz Jagića)

Prefacię: več'ny bže
Nebes'skyję tvoję sily
prosim' i molim' da s'
vyš'nyimi tvoimi do
stoiny s'tvoriši ny: i
věč'naě tvoě ih'že žęda
em'podas'nam' milosti

Sl. 63. Grčka uncijala, evanđelijarij iz g. 995 (iz Thompsona)

Sl. 64. Ćirilica. Ostromirovo evanđelje, g. 1056—1057 (iz Karinskoga)

amin', amin'
glagolju Vam itd.

K slici 63.

μιν δοκεῖ + ἐα (ν)
γενηται τινὶ
ἀν(θρωπ)ω. ἑκατὸν προ
βατα. και πλα
νηθη ἕν ἐξ ἀυτῶ(ι)

Konstantinu-Ćirilu bilo je stalo, da što prije prevede svete knjige (i da ih napiše), a za taj posao mogao je upotrijebiti samo minuskulno pismo (kao što su i Grci to činili), a ne uncijalu, koje se sporo piše za svečane zgode i kao ukrasno pismo. No kako su Grci u isto doba (za različitu svrhu) upotrebljavali i uncijalu i kurzivu, a ipak su govorili o jednom pismu kao i mi danas što govorimo o jednom (i ako ima štampano i pisano), misle neki, da je i kod Slavena bila već u početku i glagolica i ćirilica, i ako se govori o jednom pismu. To je mišljenje Rusa, koji danas ne može da pregori »želju ljutu« i da se smiri s istinom, da je ćirilica mlađe pismo. To je analogno onome, kako su se Rusi (i to akademici) snebivali, kako Jagić katolik može biti Slaven.

Nego svakako po naravi svojoj Slavenima je najprije trebala kurziva ili glagolica, a da li su već u prvom početku dopustili sebi luksus — kod tako potrebnog velikog posla — da sastave i ćirilicu, teško je vjerovati. A i gore spomenuti momenti govore, da je glagolica samostalnija, slavenskija od ćirilice.

Slavensko je pismo svojom odličnom fonetikom tako savršeno, da mu nema premca ni prije više od 1000 godina, a ni danas.

I ako je ono sastavljeno prema grčkom pismu, Konstantin-Ćiril nije samo registrator i reformator grčkoga pisma za slavenski jezik; on nije samo odredio za svaki slavenski glas stalno slovo, nego je on tome pismu dao i

svoju ličnu notu: on ga je stilizirao, a i slova nisu vezana kao u grčkoj kurzivi, dok je ćirilica samo grčka uncijala prenesena bez promjene na slavensko pismo (samo nadopunjeno onim slovima, kojih nije bilo u grčkom). Ćirilica je tako slična grčkom pismu, da na prvi pogled (ako ne čitaš jezik pisma) ne znaš, je li to ćirilica ili grčka uncijala (isporedi Sl. 63 i 64).

Takovo savršeno pismo, kao što je glagolica, mogao je stvoriti samo orijentalist, kakav je bio Konstantin-Ćiril, dok bi se kod zapadnjaka, gdje nije bilo smisla za lingvistiku (da se poslužim modernim izrazom), već samo za stilistiku, vrlo teško ili nikako izveo taj posao.

Trebalo je, kako rekosmo, more rasprava i čitavo stoljeće, dok se priznalo, da je glagolica starija, jer u pitanju pisma ljudi su vrlo konzervativni, a u našem predmetu bila je angažirana ćirilica, kojom piše preko 100 milijuna pravoslavaca, dok se glagolicom služi (i to samo u crkvi) oko 400.000 Hrvata-čakavaca.

Kakovo je radi toga neraspoloženje vladalo u Rusa, citirat ćemo ruskoga prof. Bjeljajeva, kojem je glagolsko pismo: neudobnoe, vyčurnoe, formy bukv strannyja, čudoviščnyja, bezobraznyja, nekrasivaja forma i kudrjavyje zavitki, pa bi samo, lišennomu razuma i zdravago smysla moglo pritti v golovu peredjelyvat prostoj, čotkij, krasivyj i jasnyj kirillovskij alfavit v bezobraznuju glagolicu.

Ali ne samo g. 1886., kad je Bjeljajev to pisao, već i danas ima ljudi, kojima se nikako ne će da priznadu prvenstvo glagolice. Rus Karskij napisao je g. 1928. djelo od 500 stranica (Slavjanskaja kir. paleografija), pa još uvijek daje prvenstvo ćirilici, a i odlični slavist ruski Durnovo kao da je teška srca pripravan priznati prvenstvo glagolici.

Kad je Konstantin-Ćiril sastavljao glagolicu, uzeo je sva ona grčka slova, koja su označivala istovjetne glasove jednoga i drugog jezika, a za slavenske glasove, kojih nije bilo u grčkom jeziku (prema tome ni odnosnih slova), morao se poslužiti ili ligaturama i kombinacijama iz grčkih slova ili kojim orijentalnim alfabetom. Sl. 65a, 65b.

Znamo, da su Grci i Rimljani stavljali slova za svoje specijalne glasove (kojih nije bilo u feničkom, odnosno grčkom) na kraj alfabeta (feničkoga, odnosno grčkoga). Tako je nekako postupao i naš Konstantin-Ćiril, ali ipak samostalnije od Grka i Rimljana: n. pr. b, ž, dz, i »j« (za grčke riječi, gdje dolazi taj glas, koji će biti nekako jednak čakavskome »j« u jigla, jime) umetnuo je u sam grčki red slova, prama njihovoj glasovnoj srodnosti. Ostala slavenska slova metnuo je na kraj (c, č, š, tvrdi i meki poluglas, jery, ě, ju, i nazale). No zadržao je i grčka slova za glasove, kojih nemaju Slaveni, jer su mu se činila potrebna za grčke riječi sv. Pisma: dva »o«, dva »i«, »y«, i »ϑ«, koje u to doba nije više haknuto »t«, već interdentalni spirant (kako to lijepo dokazuje ljubljanski profesor Nachtigal), od kojega se je razvio ili dentalni spirant »s«, ili labiodentalni »f«: isporedi engl. the i starogrčki Theodor prema novogrčkom Fedor. Odbacio je i ξ i ψ, jer je kao ženijalan fonetik razabrao, da su tu po dva glasa i da se te skupine moraju pisati sa dva slova (k+s, p+s); s istoga razloga u najstarijem pismu nema posebnog znaka za št, žd.

Nachtigal dokazuje, da su neka slova uzeta iz starog hebrejskog pisma, koji nije očuvan u poznatom kvadratnom, već u samaritanskom, i to š-šin, c-sade (tom emfatičkom »s« bila je blizu dentalna afrikata »c«), a ono f (Teodor > Feodor) poteklo je od semitskoga »pe«, koje ima istu brojnu vrijednost (800) u oba alfabeta. A i slovo za

Glagolska i stara ćirilska azbuka.

Bugarska glagolica	Hrvatska glagolica	Brojna vrijednost	Stara crkvena ćirilica	Brojna vrijednost	U latinskom pismu	Imena slova
Ⰰ	Ⰰ	1	а	1	a	az
Ⰱ	Ⰱ	2	б	—	b	buky
Ⰲ	Ⰲ	3	в	2	v	vědě
Ⰳ	Ⰳ	4	г	3	g	glagoli
Ⰴ	Ⰴ	5	д	4	d	dobro
Ⰵ	Ⰵ	6	є, ѥ	5	e, je	est
Ⰶ	Ⰶ	7	ж	—	ž	živěte
Ⰷ	Ⰷ	8	ѕ	6	dz (ζ)	zělo
Ⰸ	Ⰸ	9	з	7	z	zemlja
Ⰹ Ⰺ	Ⰹ Ⰺ	10	і	10	i	iže
Ⰻ	Ⰻ	20	и	8		
Ⰼ	Ⰼ	30	—	—	đ, j	đerv, jerv
Ⰽ	Ⰽ	40	к	20	k	kako
Ⰾ	Ⰾ	50	л	30	l	ljudije
Ⰿ	Ⰿ	60	м	40	m	myslite
Ⱀ	Ⱀ	70	н	50	n	naš
Ⱁ	Ⱁ	80	о	70	o	on
Ⱂ	Ⱂ	90	п	80	p	pokoj
Ⱃ	Ⱃ	100	р	100	r	rci
Ⱄ	Ⱄ	200	с	200	s	slovo

Sl. 65 a.

Bugarska glagolica	Hrvatska glagolica	Brojna vrijednost	Stara crkvena ćirilica	Brojna vrijednost	U latinskom pismu	Imena slovâ
Ⱅ	Ⱅ	300	т	300	t	tvrdo
Ⱆ	Ⱆ	400	оу	400	u	uk
Ⱇ	Ⱇ	500	ф	500	f	frt
Ⱚ	—	—	ѳ	9	th, f	thita
Ⱈ	Ⱈ	600	х	600	h	hěr
Ⱉ	Ⱉ	700	ѡ	800	o	ot
Ⱋ	Ⱋ	800	щ	—	št, hrv. šć, ć	šta
Ⱌ	Ⱌ	900	ц	900	c	ci
Ⱍ	Ⱍ	1000	ч	90	č	črv
Ⱎ	Ⱎ	—	ш	—	š	ša
Ⱏ	Ⱏ	—	ъ	—	ŭ	jer (tvrdo)
Ⱏⰺ, ⰟⰋ, ⰟⰊ	—	—	ꙑ, ъи	—	y	jery
Ⱐ	I	—	ь	—	ĭ	jer (meko)
Ⱑ	Ⱑ	—	ѣ, ꙗ	—	ě, ja	jat
Ⱓ	Ⱓ	—	ю	—	ju	ju
Ⱔ	—	—	ѧ	900	ę	ęs
Ⱙ	—	—	ѫ	—	ǫ	ǫs
Ⱗ	—	—	ѩ	—	ję	jęs
Ⱘ	—	—	ѭ	—	jǫ	jǫs
—	—	—	ѯ	60	ks	ksi
—	—	—	ѱ	700	ps	psi
Ⱛ	—	—	ѵ	—	y ʋ	ižica

Sl. 65 b.

meko »g« uzeto je iz samaritanskoga, jer ono ne stoji na mjestu, koje bi mu pripadalo po redu grčkog alfabeta, t. j. kraj »γ«, već stoji pred »k« kao i samaritansko jod. Analogni je položaj gore navedenog th (kao engl. the), koje-ga je izgovor bio za Slavene nezgodan, pa se je zato kasnije izgovarao kao f. Pa kako je već postojao poseban znak za »f« (Φ), jedna je dubleta Θ bila suvišna, t. j. ono th je u latinskoj sferi (Panoniji) bilo nepotrebno, jer su se tamo grčke riječi sa th izgovarale prama slavenskom izgovoru t. j. sa »t« (Teodor, Metodij), dok se u grčko-slavenskoj sferi već za učenika Konstantinovih izgovaralo »f«: (Fedor, Mefodij). Ono najstarije »f« (th) sačuvalo se u hrvatskoj glagolici. S tim mišljenjem o glasovima th i ph ne slaže se Meillet, koji tvrdi, da prvotna glagolica ima slova samo za slavenske glasove. Po Nachtigalu bit će slova za č i ž uzeta iz koptijskoga, a onaj trokut, koji imadu slovo »i«, »jat«, »ju«, »jǫ«, označuje jotaciju i odgovara samaritanskom »ajin«.

Da je š uzeto iz samaritanskoga, a i onaj trokut u ona 4 slova da označuje jotaciju, prihvatiše i drugi učenjaci. Židovski izvor slova »k«, »e«, ne prihvaćaju svi, a osobito što se tiče vokala »e«, ne može biti direktan utjecaj samaritanskoga, jer — kako je poznato — Semiti ne bilježe vokala. Može se dakle uzeti grčko ε, za koje je Konstantin mogao znati, da potječe iz sem. he, pa onda zagledao i u taj praizvor grčkoga ε. Neki dakle tumače i slova k, e iz orijentalnih, dok se slovu »b« traži izvor i u grčkom μβ i u orijentalnim pismima.

Tumačenje oblika i glasovne vrijednosti »jata« (koji ima danas reflekse: e, je, i, ja; jad, jed; ijem, jim; dete, dite, dijete; orah, oreh, orih) zadavalo je valjda najviše muke. Rezultati posljednjeg decenija bili bi ovi: jat (Ѣ) je nastalo od a (ⰰ) i onog trokuta što označuje jotaciju i

u »i,« »ju«, »jǫ«, a kako to »jat« stoji i ondje, gdje je u hrvatskom ja i je (ije), bit će da se u jeziku Konstantina-Ćirila (koji je on svakako poznavao već kao dijete) ono »jat« izgovaralo kao »ia« (ja). Zato se »jatom« pišu i riječi, kojih glas »ja« nije etimologijsko ě, na pr. Marija.

Tome valjda najsavršenijem alfabetu staroga i novog svijeta ima samo jedan prigovor t. j. da manjkavo izražava jotaciju kod e, ę, i, ali i tu nije taj prigovor posve opravdan, jer Konstantin-Ćiril nije sastavio alfabet za današnji naš jezik, već za ondašnji, u kojem u početku riječi vjerojatno nije bilo jotacije.

On je dakle sastavio specijalna slavenska slova modifikacijom i kombinacijom grčkih slova; n. pr. ondašnji grčki »beta« izgovara se v-vita, ali ima u grčkom mb=b, pa je Konstantin mogao da to uzme za buky, to više što u slavenskom nije bilo grupe mb, nadalje nosno e, o, jo. sastavljeno je od e+n, o+n, jo+n. A mogao je nešto stvoriti i prema semitskim alfabetima.

Ni jednoga posve novog znaka ne će biti da je izmislio, dok je stilizacija slova (sva mogu da stoje u četverokutu) Ćirilova, jer u grčkoj kurzivnoj minuskuli nema ni geometrijskih oblika ni simetrijskih krugova.

Otud se vidi, da je Konstantin-Ćiril dobro poznavao originalne oblike i glasovnu vrijednost grčkih i semitskih slova, čak i njihovu povijest, zatim fonetiku slavenskih glasova. On je svojom jakom individualnošću stilizirao i stvorio slavenski alfabet (azbuku) samostalnije i bolje od svih reformatora prije i poslije njega.

A onda vidimo, da legende imaju posve pravo, kad ga prikazuju jezikoslovcem, orijentalistom (da u sv. Sofiji i na Hersonu čita pisma, koja nitko ne može da pročita), i da je istinito, što Hrabar govori o popravljanju i usavršavanju Konstantinova alfabeta: ako tko reče, da nije do-

bro uredio, jer se još poboljšava, odgovorit ćemo im: Lakše je poslije popraviti, nego iz početka stvoriti.

Iz našeg razlaganja vidimo napokon, da je prva slavenska azbuka rezultat rada jednog lica, koji je stvorio pismo najveće naučne vrijednosti, bez obzira na to, da li je prije bilo pokušaja, da se piše slavenski. Pismo, koje je sastavio Konstantin-Ćiril, zovemo danas glagolicom, koja se uglavnom osniva na grčkom minuskulnom pismu 9. vijeka.

Razvitak glagolice.

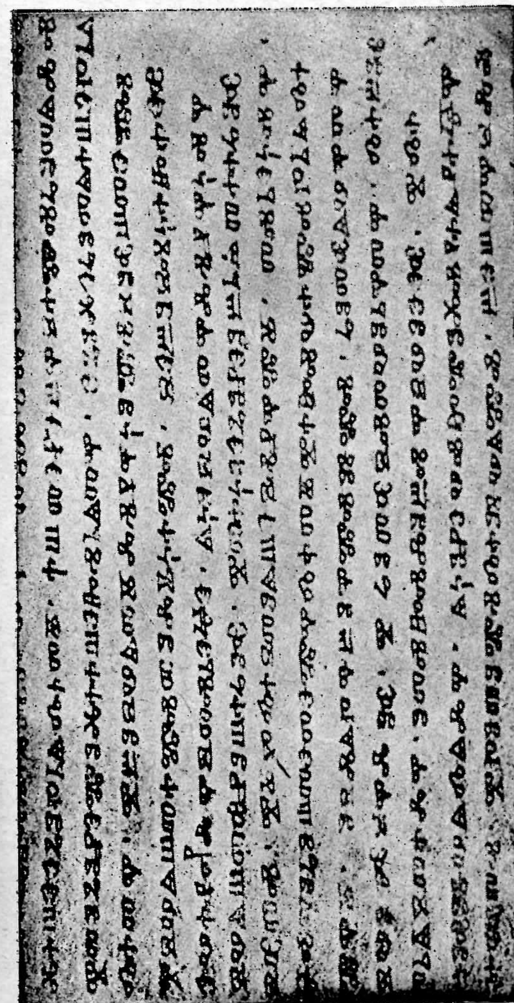
Glagolsko pismo nije ostalo uvijek jednako: razlikujemo oblu ili bugarsku i uglastu ili hrvatsku glagolicu. Bilo je dakako prijelaza iz jedne u drugu, pa obli tip imademo i na Baščanskoj ploči i u Bečkim listićima, koji su hrvatske provenijencije, a Mihanovićevi ulomci i Gškovićev odlomak oble glagolice bit će iz Hercegovine ili Crne Gore.

Glagolica se upotrebljavala ne samo u Moravskoj, Panoniji, Hrvatskoj, Macedoniji, Zeti, Rusiji, nego i u Bosni kod bogumila (koji pišu uglatom, ne baš čakavskom, ali na istoj strani i pravom hrvatskom glagolicom).

Glagolica je bila stvorena na Balkanu za Moravljane (863. g.).

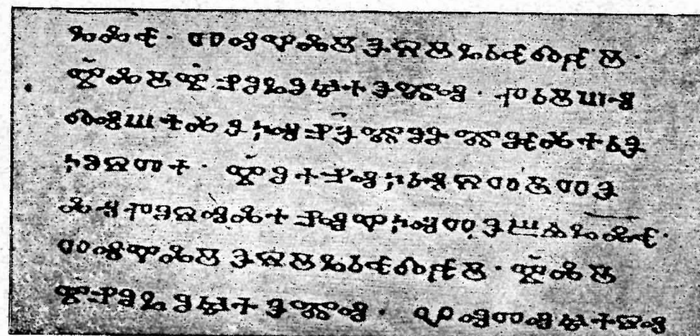
Od sačuvanih spomenika idu u moravsko-panonski period Kijevski listi, koji su pisani ne posve oblom glagolicom. Ta je dakle nepotpuno obla glagolica najstarija. Dijelovi Kločeva glagoljaša i Praški odlomci spadaju isto tako onamo. Sl. 62, 66.

Drugu vrsta glagolice nalazi se n. pr. u Asemanovu i Zografskom evanđelju, gdje je oblost potpuna, a bit će da je nastala u Macedoniji, kad su tamo došli učenici

Žaše ego prědati ašte nebi sam'hotěl.
I togo ne možaaše z'rěti egože hotěaše prě
dati. ibo světil'nikom'sǫštem'
i svěštam tolikam' se bo skazaję
evan'jlist' reče. ěko světil'niky
svěšt nošahǫ i tako ego ne obrětaahǫ
sęt.' i ijuda stoěše s nimi. t'reky
č'to hoštete mi dati i az' vam' prěda
m(i)j. oslěpi bo im' um'. hotę javiti
svojǫ silǫ i hotę s' tvoriti da bǫ
prěstali ot' z'loby svoeję i da
bo uvěděli ěko ne v' zmožnaě nači
najǫt i po tom' da uvěm' beštisl'

Sl. 66. Kločev glagolaš (iz Jagića)

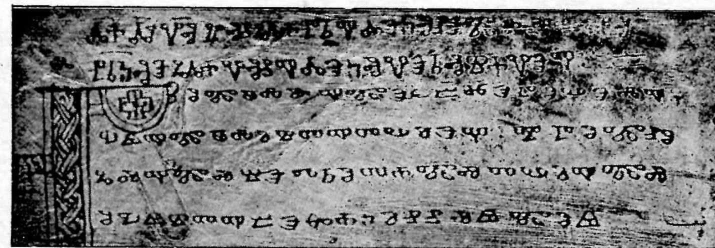
Sl. 67. Zografsko evanđelje (iz Jagića)

G(lago)lę ty li esi grędĕi
ili inogo čajem' priš'
d'ša že k'nemu mǫža re
kosta. ioan'kr'stite
l' pos'la ny k'tebĕ g(lago)lę
ty li esi grędĕi. ili
inogo čajem' v't'čas'

Metodija i Ćirila iz Moravske, odakle ih je protjerao Svatopluk. Sl. 67.

Treća je vrsta opet obla — kao prva — i nešto uglasta, koja se nalazi u Macedoniji (n. pr. Sinajski psaltir i Sinajski euhologij) i kod nas Hrvata na Jadranu n. pr. Bečki listovi, Baščanska ploča. Kako i u Macedoniji i kod nas Hrvata dolaze u toj glagolici 2—3 slova latinskog izvora, bit će da su Hrvati utjecali na macedonske pisce. Sl. 68, 69.

Ta se poluobla glagolica upotrebljavala i u Bosni, koja je i u ćirilskim spomenicima (paleografski i jezično) bliža hrvatskoj pismenosti nego li specijalno srpskoj, kako ćemo to još vidjeti, kad budemo govorili o ćirilici. Sve ove tri vrste pokazuju prirodni razvitak: nema među njima nikakva prekida.

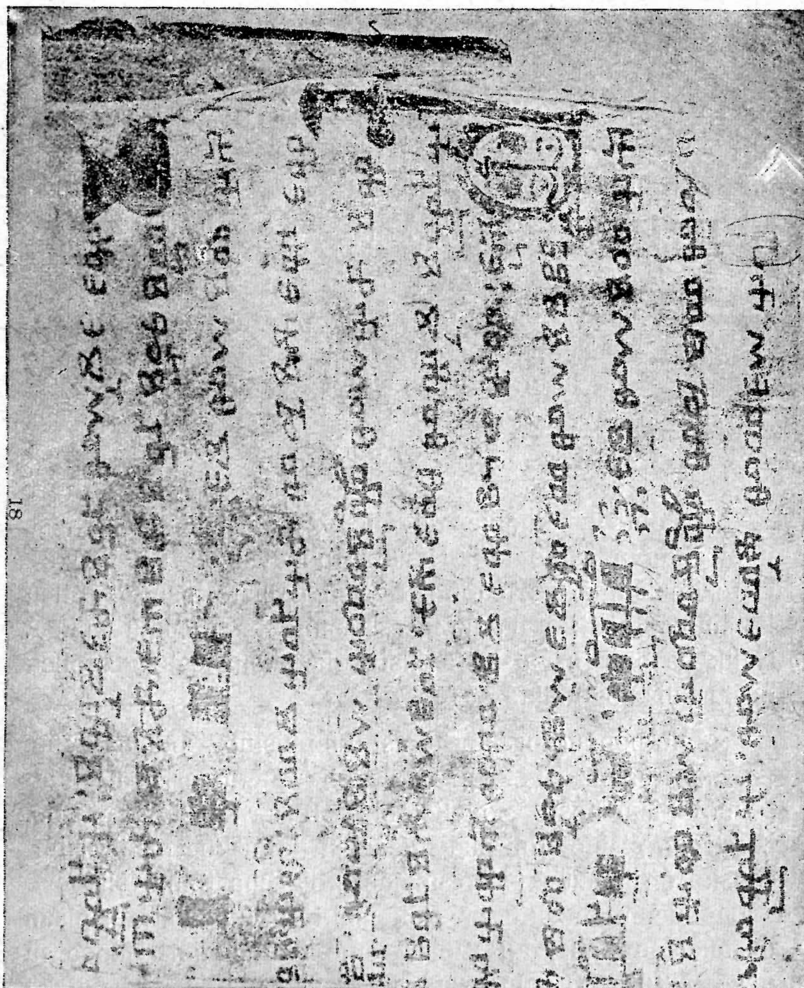

Sl. 68. Nepotpuno obla glagolica. Sinajski psaltir (iz Jagića).

DADOV' V'NGDA PRIDE K'NEMU NATAN'
PRK' EGDA V'NIDE K'VERSAVEI
Pomilui mję b[o]že po veli
cĕi milosti tvoei i po mno
gym' štedrotam' tvoim'
ocĕsti bezakonn'ĕ moĕ

Iza oble i poluoble glagolice dolazi uglasta, koja se upotrebljava samo kod Hrvata (počevši od 12. vijeka). U to doba ima u zapadnoj Evropi uglasto pismo (gotica i beneventana), i na njoj se kasnije i štampaju knjige. Nalik na ovu hrvatsku uglastu glagolicu jeste glagolica bosanskih bogomila.

Malo pomalo prelazi to ustavno pismo u poluustavno, dok se tijekom 14. vijeka razvija — najprije u svjetovnoj pismenosti (povelje, statuti) — kurzivno pismo. Kurzivno pismo stoji pod utjecajem latinskog pisma i bosanske ćirilice t. zv. bosančice, koja ima toliko sličnosti s glagolicom, da su n. pr. Poljičani (koji imaju statut pisan bosančicom) nazivali svoje pismo glagolicom. Uopće su veze kulturne (i paleografske i jezične) između Hrvatske i Bosne tako uske, da je Hrvat počeo pisati glagolicu i nastavio bosančicom. Nekako je karakteristično, da je posljednja glagolska listina napisana — u Izačiću — 1566.,

Sl. 69. Bečki listići (iz Jagića)

K slici 69.

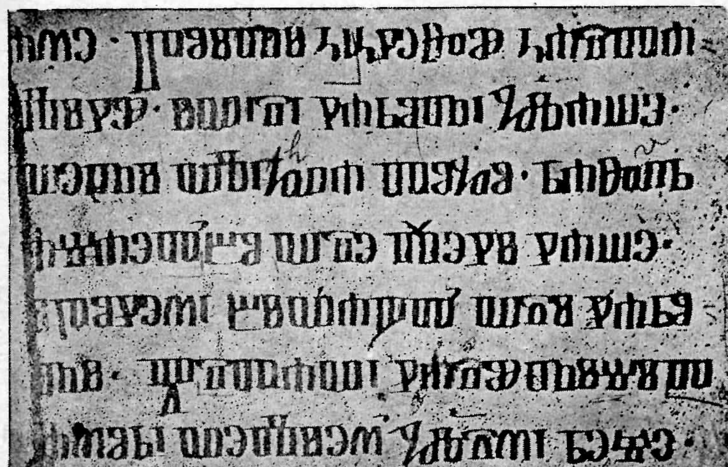
[P]amet' č' tem'. apl' t[vo]
ih' : těh' litvami da iz
bavim' se. Ma : B : APM[']
Prosim' te v' semugi věč['ni]
be: da ěkože sut' blaž[eni]
apli slzeće pomoći pros[i]
t
li. nam' litvami ih' o [na]
ležećih, napasti da iz
bavim' se. TAJ
Sti gi prinošeniě naša [ě]
že es'm prines'li : apl.

a god. 1567. napisan je bosančicom katolički molitvenik Ortus anime.

Već je prije rečeno, da između sve tri vrste najstarije glagolice (poluoble, oble i opet poluoble) nema prekida u razvitku, i da druga poluobla glagolica (Bečki listovi, Baščanska ploča) ima veza s macedonskom, ali tada se (12.—13. v.) te veze raskidaju, i Hrvati se samostalno razvijaju (odbacuju nazale i jery, jer tih glasova nema više u hrvatskom jeziku, a mjesto dva poluglasa ima jedan).

Karakteristično je za istočnjačku ukočenost s jedne, i zapadnjački slobodni duh s druge strane, da najstariji srpski spomenici vrlo rijetko imaju e mjesto »ě«, dok već u najstarijoj hrvatskoj glagolici imademo ikavsko fonetsko pisanje (mjesto ě ima i), što je analogno u Srba proveo tek prošloga vijeka Vuk Karadžić, a u Rusiji se to dogodilo prije samih 15 godina (odbaciše ě).

Najstariji sačuvani primjer uglaste glagolice jeste Ljubljanski odlomak (dva lista časoslova), koji će biti iz 13. vijeka, a iz istog vremena bit će i »Život sv. Tekle«. Sl. 70.

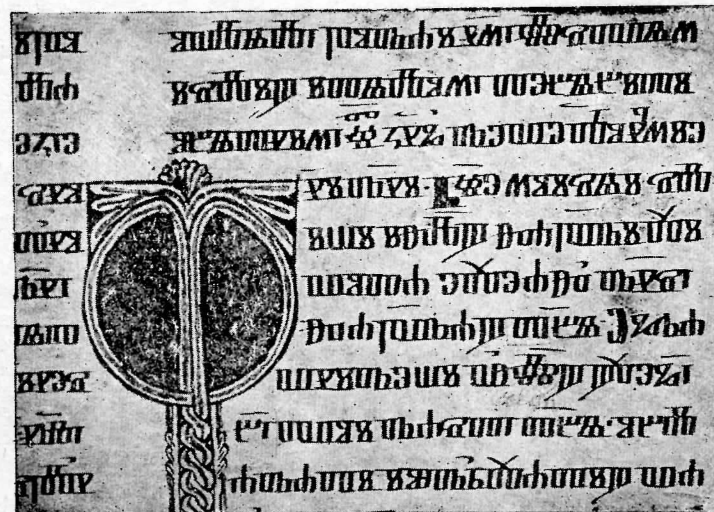

Sl. 70. Život sv. Tekle (iz Jagića)

a me. Poiti k' knezu kasta
linu. i v's' narod' g[lago]laše
vedi vl'hva togo. razvr
aćajet bo vse ženi naše.
i po nem' bivajut vsi naro
di. I stav' na sudišći t
amor' veliem' gl[a]s[o]m reče.

Hrvati su dakle već u 13. vijeku (ako ne i prije) imali svoj narodni jezik u književnosti, što znači, **d a j e o d s v i h ž i v i h s l a v e n s k i h j e z i k a h r v a t s k i n a j s t a r i j i k n j i ž e v n i j e z i k.**

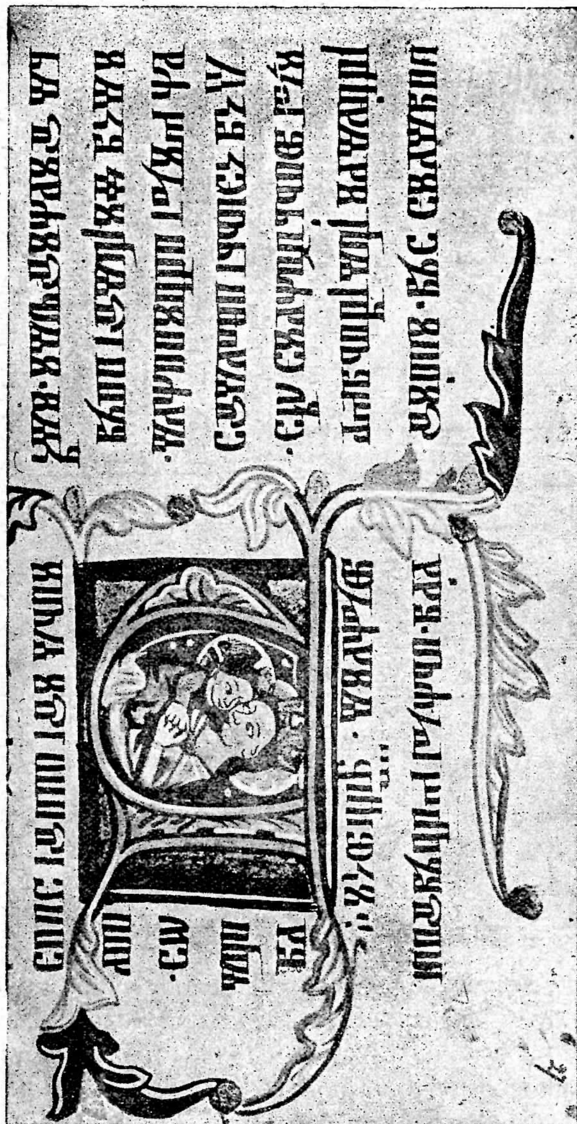
U 15. vijeku ima bogata literatura u hrvatskom glagolskom pismu; rukopisi su kaligrafski napisani, s ilustracijama, što je nažalost još neproučeno. U tom vijeku nastaje štampa, što odmah prihvaćaju i naši ljudi tako, da je naš misal od god. 1483. štampan samo 8 godina iza prvog lat. misala. Sl. 71, 72, 73, 74, 75, 76.

Sl. 71. Misal kneza Novaka, g. 1368 (iz Jagića)

. i po	ovlěl podai nm'mstve m
. . . la	isliju i tělom' tebě biti
	t
. . ek' e	obětnim' č kng devetronomie
sio	V ni dni. Rče moisěj sl
t'no	iši izlju zapvdi ži
dn	vota eže az' dns,
ět	zapvdaju tbě. Egda
i neș	vnideši v' zmju juže g'
idl'	b' tvoi dast' tbě. obl
sp'ln	adati i uzdržati ju va

Sada po prvi put ima i kurzivnih slova u crkvenim knjigama, a kad mjesto kista i kože dolazi pero i papir, dolazi poluustav i zatim kurziv: brzo se piše, pismo nije ukočeno, dobiva poluokrugli oblik i pero veže jedno slovo s drugim. Kurziv preotima mah u svjetovnim tekstovima početkom 15. vijeka, dok je u duhovnoj (ne čisto liturg.

točnie ego i v is
plněni prpodobn
ih' udržanie moe
Ěko kedr' vznese
na bih' v livaně
i ěko čipres' v go
re sinaiscěi, i ěko

nno dah' blgost'
uhaniě ot luki
[v]no
vre
me
vn
ide is v' vs' ete

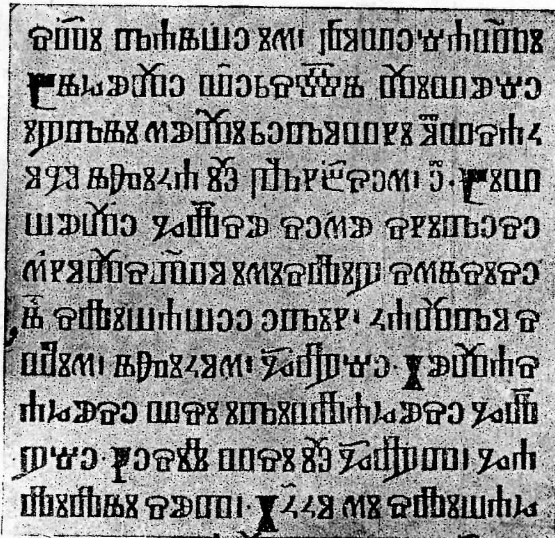
Sl. 72. Reimsko evanđelje (Texte du sacre), 14. vijek (iz Karinskoga)

Sl. 73. Vrbanski misal, g. 1456 (iz Jagića)

sem' kameně saziju crikav' m
t
oju. aě ns. sgo. ejě o mtěě
Ono vr. pride is'v'str
ani Kesarie pilipovi
i v'prašaše učnik' svo
ih' gle. Kogo i gljut' čc
i biti sna čskgo. Oni ž
e rěše. Ovi ivna krs'
tla. Ovi že iliju. dru
t
zi že eremiju ili edinogo o

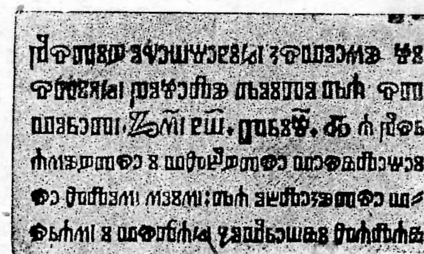
knjizi) pismenosti kurziv umjereniji, te se može nazivati i poluustavom. Kurziv se upotrebljava sve do kraja 18. vijeka, dok ga ne potisnu latinica, koja se pojavljuje već u 14. vijeku. Sl. 77, 78, 79, 80, 81.

Sl. 74. Prva hrv. štampana knjiga. Misal, g. 1483.

sti daěse im' proveščavti
Běhu že v erslmě živušće
ijuděi, muži redovni ot vsak
t
ogo ězika, iže pod nbsem, e. Biv
šu že glsu semu snidese
množstvo i misliju směsise
ě[ko]slišaše e edin' každo s
voim' ězikom' gljušće. I užas
ahu se vsi i divlaahu se gl.
jušće. Ne si li vsi iže gljut ga
lilěi sut'. I kko mi slišah

Ali glagolicom pišu na Krku i u 19. vijeku; mi smo poznavali ljude, koji su prije naučili pisati glagolicom nego latinicom († prof. Milohnić i Milčetić). Danas se hrvatska glagolica upotrebljava uglavnom u krčkoj i senjskoj biskupiji, prema tome od 170 milijuna Slavena upotrebljavaju

Sl. 75. Hrv. misal, štampan u Rijeci 1531 (iz Karinskoga)

postiju oceščenih k svoemu či
stnih' počelu doito da st
voret. Gm, nš. Prič Da posr
amuet se i vzbojutse vesěleščěi
se zlom' moim', da oblekut se v
sram i v strah govoreščěi zalaě

pismo sv. Ćirila samo Hrvati, koji se njime služe besprekidno već preko tisuću godina.

Ali moderni se svijet tako unificira (aeroplani, Zepelini, kino, radio), da će svjetsko pismo — latinica — posve potisnuti glagolicu i iz crkve (1927. štampan je misal u staroslovenskom jeziku hrvatske recenzije, ali latinicom).

Glagolsko i ćirilsko pismo.

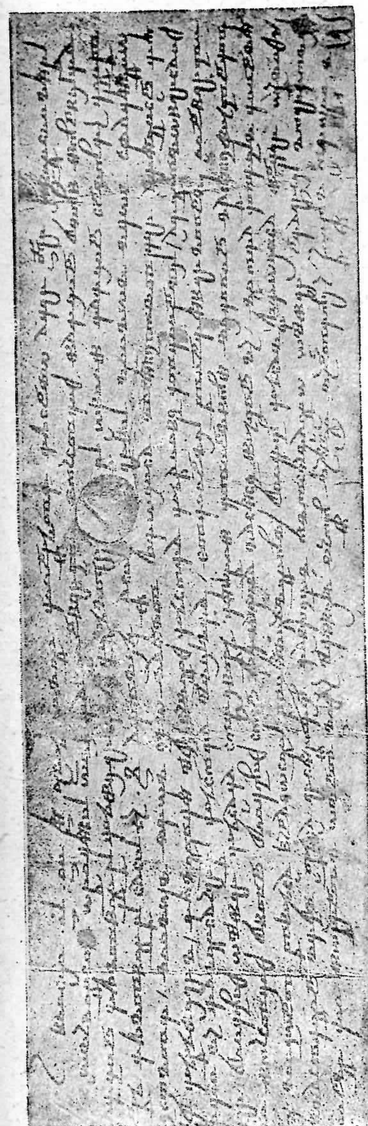
Naziv »ćirilica« doduše je neispravan, jer ćirilicu nije sastavio Ćiril, ali ga mi upotrebljavamo, jer je tako običaj.

U 11. vijeku se pod riječju »kurilovica« razumijeva glagolica. Riječ »ćirilica«*) poznata je tek iz 16. vijeka (kijevska škola), a riječ bukvica ili bosančica označuje posebno ćirilsko pismo, u upotrebi u Bosni, u kojem ima mnogo utjecaja glagolice.

*) u današnjem smislu

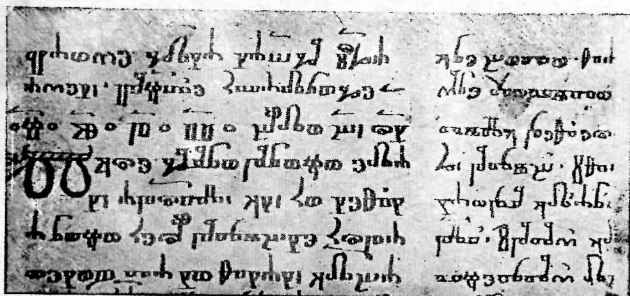
Sl. 76. Glagolica iz 16. vijeka, Klimantović (iz Jagića)

notariju nšem napisati i va ovu pupliku fu r'mu. takoe v' štan'pu položiti i pečata nše ga okrugloga prisnutiem' ut'vrditi s'tvoris' mo i zapovidasmo. Da rečnim kopiěm iz'ne tim' rečnih brevi. i v'sakomu od'nih. ošće [tako] i š tanpanim i pod'pisaniem' i pečatom' utvr enimi. i timi v svoei věrnosti tako prebiva jućimi. tako kako nihovim početkom auten: tikom' od' sada v'sagde na pravdi. i iz'vana prav'de pununo verovanie da dast se. Kako se dos'toino ima dati. Ob'last'na kup'i sl oženie nše. v'nutar' položismo i postavi smo. Dan v'rimi v'polači našoi stoga mar'ka lěto roistva gna č. f. e. to. Dan v ist inu i. e. ti miseca ijuna Va in'dikcion z. ti ppst'va prvorečnoga prestoga gna nšega juli ě b. ga Lěto v. to

Sl. 77. Kurzivna glagolica, g. 1393 (iz Jagića)

Mi tomaš i butko krbavski lički buški i pročaě knzi vsim i vsakomu ta list' [ki bi vidili činimo otvoreno da]
prišadši pred nas duěm'mlničević i mrmona btratučed negov i juraj slavenić [ispovidali jesu nih živim']
ězikom da su netrmaca i nega bratju i bližičtvo plemensko negovo v smrti i [ubojstvi jurmana brata ńih]
čista i prava našli, ki svrhu rečeni netrmac sebe z bratju svoju za vekšu [tvrdost očisti po pravom zakonu]
va svrhu rečenoj stvari ubojstva u tom ča govoraše na ńega duěm z bratju da [jući svrhu te riči za veću]
tvrdost' i svidočastvo pristave. najpriě našega podknežina ki tad [a biše, grda z bužan, stanka]
z nedomišlan', pristava rotnoga našega z like, jurě čavlića, i drugoga jur [ě sletkovića i radmana sulti]
ća s elčan' da više rečeni netrmac vični mir imaj imiti, a više re [čeni duěm, z bratju svoju vično]
mlčanie imaj imiti pod penu grivan „i“ ke pene polovica gosp [odstvu da imaj biti]
vola ka bi se strana u tom' podvigla, a druga polovica strani [i ka u tom' stala bi. ke liste]
na prosbu obiju stranu za vekšu tvrdost' našim pečatom velikim' uč [inismo zapečatiti, dan pod]
počitelom „di“ dan miseca avgusta lit gnh č. t. p. treto.

Sl. 78. Kurzivna glagolica, g. 1493 (iz Jagića)

Va ime gdna našego i^{s}ha
amen. počte kvadrige
č. u. p. v. B^{u}di b' sn
To se govori p^{o} riči eda
n' apostl' on' ki ne zn
a riči ke s^{u} p^{o}trěbne k spa
seniju ta ni znan' od ba

ore biti za . .
more živěti . .
tělo prez' es . .
h' p^{o}trěb'. Iz . .
naiprv^{o}od' ar . .
plv. I po tom' od . .
v četrt^{o}m de . .

Već smo rekli, da je ćirilica postala na temelju grčkog uncijalnog (ustavnog) pisma, a što se tiče slavenskih glasova i slova, kojih nema u grčkom pismu, udara u oči, da su ta slova analogna i u glagolici i u ćirilici.

Kad ne bi bilo utvrđeno, da je glagolica starije slavensko pismo, moglo bi se reći, da je ona pozajmila te glasove iz ćirilice. Tko bi tako tumačio, morao bi za genijalnog Konstantina-Ćirila tvrditi, da nije stvorio savršeno pismo, i da se takav čovjek mora boriti za prvenstvo s kojim neznatnim licem, kojemu povijest nije zabilježila ni ime.

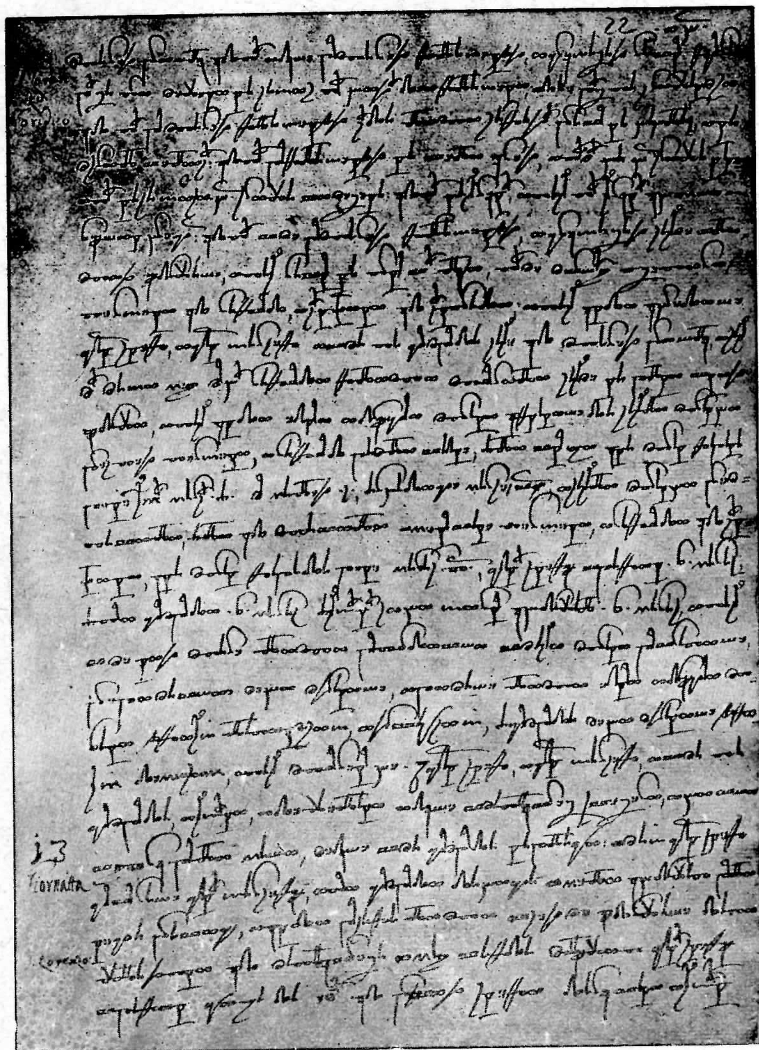
Misliti, da je već u samog Metodija, u Panoniji, nikla ideja o sastavljanju ćirilice, kako neki hoće, znači ne poznavati Metodija, koji nije bio književnik ni filozof, već vrstan diplomat, koju je vještinu on imao da primjenjuje u čitavom svom životu, bez prekida i bez pardona.

Ćirilicu su podupirali Boris i Simeon, jer je ona bila prijaznija grčkom duhu, s kojim su oni morali računati, kao što je hrvatski kralj Tomislav morao računati sa zapadnom kulturom i latinskim biskupima, da ne spomenemo Svatopluka, koji je čak protjerao slavenske učenike, uvjeren, da moravski narod sa svojom mladom i neizgrađenom kulturom ne može da prkosi velikoj germanskolatinskoj kulturi, ne će li da potone u tuđem moru, kao što se to poslije dogodilo Polapskim Slavenima.

Iljinskij dokazuje, kako je Simeon odmah na početku svojega vladanja sazvao u Preslavu narodni sabor u jeseni 893, gdje je određen slavensko-bugarski jezik državnim jezikom, a u crkvi uvedene slavenske knjige mjesto grčkih, kojima su se služili Bugari već tridesetak godina (pokršteni g. 864).

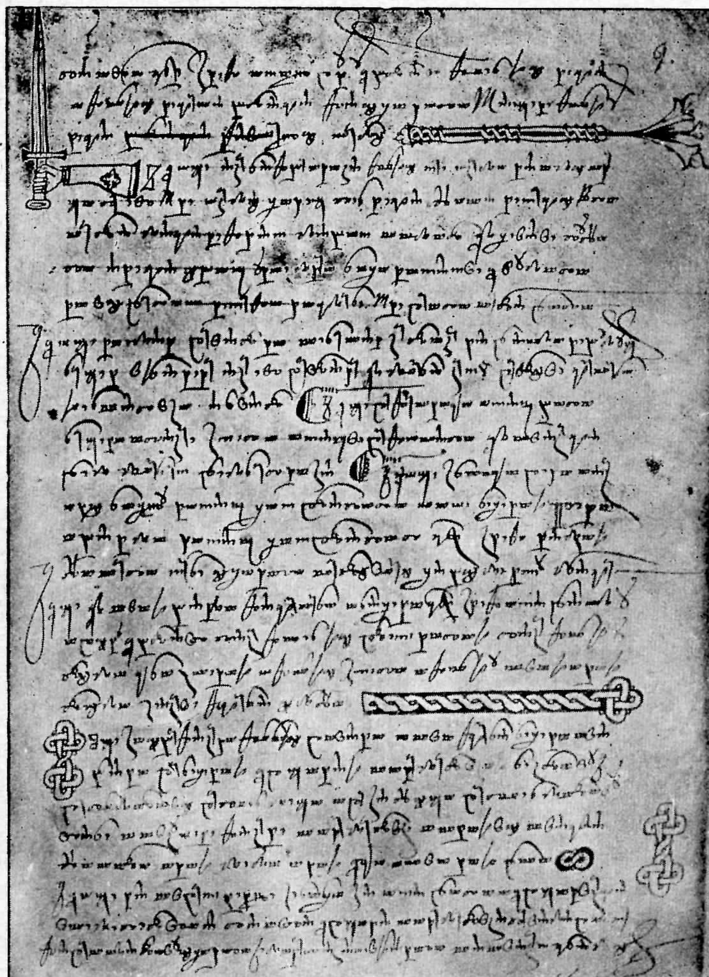
Svećenstvo je u Bugarskoj bilo grčko, koje je vrlo nerado moglo primiti zamjenu grčkoga jezika sa slavenskim, ali ono bi to moglo ipak lakše podnijeti (jer je u trideset godina ipak moglo naučiti jezik većine) negoli da primi i pismo (glagolicu), koje je dosta udaljeno od općenito u crkvi upotrebljavane uncijale. Zato da je Simeon — po svojem odgoju i obrazovanju polugrk — predložio kompromis tj. nek se sastavi slavenska azbuka, koja će biti grčka uncijala nadopunjena pismenima za specijalno slavenske glasove. Taj posao mogao je da preuzme samo koji učenik sv. braće Ćirila i Metodija, u prvom redu Kliment. Kako su odbili da obave taj posao i Klement i Naum, ostajući vjerni tradicijama sv. braće, prihvati se te reforme njihov mladi suvremenik presviter Konstantin.

Ali nije bilo dosta, da se sastavi nova azbuka, već je trebalo i prepisati sve crkvene knjige. Taj je posao morao trajati za cijeloga vladanja Simeonova, zato je

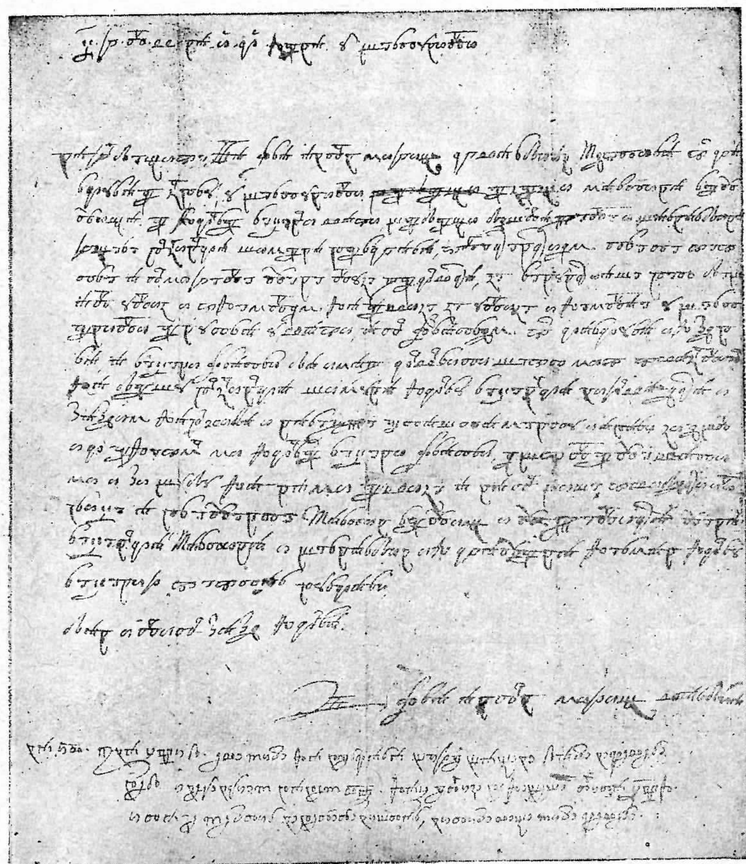
Sl. 79. Istarski razvod, prijepis 16. vijeka (rukopis Sveučilišne knjižnice u Zagrebu)

stareh prišlo. Od tu idoše po stareh zlameněh i gromačah ravno zgora
puča tri seženi na kamik, tu bihu dvi zlameni, i da e puč ta križanski,
od tu po stareh zlameněh, kuda listi kazahu, pravo na Bablak, i na
Skril veliku; od tu po zlameněh na veli oreh i tu su b. [2] križa na nem,
i tu na kamiki b. [=2] križa visečena; od tu na koronu, i tako tu
koronu obemši
Ružin breg, od tu vse po stareh zlameněh i gromačah, kako se v li
stih udržaže, i tako ravno na Trnovu loki. tu se svršuju četiri
termeni od razvod i kunfini od kuntradi. i tako ondi obrediše
g[ospo]d[i]n knez i g[ospo]d[i]n markez i vsa ta gospoda, kako e od
stareh prišlo, i kako
su sami meju sobu razvodi z listi stvorili, kako se naplni v nih
udrži. i tako ondi ednoi i drugoi strani oznaniše, da ka koli stran bi
prek teh termeni i razvod pasli va dne ali v noći, ona stran zapada
pene komunu marku. a [=1], so [=soldin] maleh. k. [=40] arbadige
marke v. [=3] i kakoli stran bi pres
tavili ali odstavili imenovane termeni i razvodi od kun
fini, ona stran zapada pene marak. t. [=300]: g[ospo]d[i]nu knezu v
Pazin r. [=100] marak;
a toi gospodi. r. [=100] marak, a komunu, ki bi mirno obdržal. r.
[=100] marak, i tako
vse nih stare listi potvrdivši, vsakoi strani povratiše
prepisavši e sebi shraniše. i pisaše listi ednoi i drugoi st
rani ězikom latinskim i hrvackim, a gospoda sebi shraniše ězi
kom nemškim, i tako stvoreno be. i g[ospo]d[i]n knez i g[ospo]d[i]n
markez i vsa ta
gospoda i komun i deželani idoše v Satlovreč k večeri. I bivši
v jutro poli maši, sedoše vsa gospoda na placi, i sam g[ospo]d[i]n
knez
govoraše g[ospo]d[i]nu markezu i toi gospodi, da bi ga imeli obdržat
poli
nega pravic, i ondi pokaza listi, v keh se udržaše, da ti
žlahtni od Satlovreča imaju vazda služit g[ospo]d[i]nu knezu
v Pazin cića da esu od prvih knezi darovani, i komun

Sl. 80. Vinodolski zakon 1288 (prijepis iz 16. vijeka) (rukopis Sveučilišne knjižnice u Zagrebu).

ta isti g(ospo)d(i)n knez imij punu oblast zverhu nega
i zvrhu negova blaga za učiniti mašćen(j)e zvrhu
nega na svoju volu.
Iošće: ako razboinika zvrhu moe škodi naidu v
noći, to est mne škodu čineć, ter nega živa ne mogu ěti
vola da ga ne znam, da bim vidil od česa se tuži
ti, a nega ubiju: u niednoi riči nimam se osuditi,
ni suprotiv nemozi nigdore mne poiti vola priti.
Iošće: niedan posal ni verovan koliko na pravdi, ne buduć
roćen shraneno ako est poslan od dvora, komu poslu se govori
hervatski arsal. Iošće: pozovnici imaju biti
roćeni . . i takoe kmeti imaju se pozivati od vsakoga
pred dvorom pred rotnika. Iošće: krivi peni i (bandi) ako
inu ričju nimaju čim platiti više rečenih peni
i bandi nimaju čim platiti g(ospo)d(i)n knez nad nih
životi more učiniti volu svo(j)u ča bude nemu drago.
Iošće: od svih bandi, zagovori i račeni g(ospo)d(i)n knez ima pravdu
i punu oblast tako zverhu plemenitih tako zvrhu
ludi crikvenih i zvrhu kmeti i zvrhu vsih inih
ludi, kako se zgora udrži.
Iošće: ki ubo zakoni zvrhu pisani i vsi zgora rečeni i sa
brani po rečenih općinah vinodolskih rekli su i
potvrdili su potvrdeći i pokažući potvrdili su
stare i iskušene zakone vinodolske i v nih su vsagda
živili i nih dedi i nih otci i vsi nih prvi
Iošće: na vspomenenje ke riči, ka ima priti i općinskoga
svedetelstva ta ista općina vinodolska to sada pismo
zapovidali su učiniti i edino taka(i)še shraniti va vsakom gradu.

Sl. 81. Kurzivna glagolica iz Kopra u Istri, 18. vijek (iz Jagića)

č̄. h̄. l̄. v̄. na ī. ḡ. zuna u bertunili
Nahodeći se ja fra anton mihić gvardian Mostira s̄ ga
rgura u. Kopru u bertunili u kući martina ruž
žića u zgoru rečenoi vasi budući došla jele i barnardina
hćere pokoinoga šimuna purgara s lecenciom trete ses
tre a to mihele žene luke juugovca ke renunciaše pet deb
al ulik i s zemlom za ulike ke ulike i zemle u bert
unili unutra u vasi, a to fratrom s̄. gargura iz kop
ra, a rečeni fratri da imaju govoriti šest mis svako lito
za dušu pokoinoga šimuna zgoru rečenoga nihova oca i
kako im zapovida i narejuje u taštamentu i apari ki obl
ig uzesmo mi zgoru rečeni fratri obsluževati.
mi i ki budu za nami u vike a nato biše svidoci ili
priče a prežente Martin ružić i jelica žena
rečenoga Martina i bernardin iz gažuna zerman zgoru
rečenih sestar purgari.
dan i lito kako zgora
Ja fra anton mihić vardia(an)
Na īv. juna č̄. w̄.*)ī. d̄. Ove mise za purgara bihu
bаćene da se ne govore
pod inocenciem papom. v̄ ī. zač ulike pozeboše lita č̄. w̄.*) z̄.
i tako mostir ne poteže ništar, niti se veće mise govore.

glagolica dugo vremena živjela — nesamo u Macedoniji, već i u istočnoj Bugarskoj — pored nove, po stilu čisto grčke azbuke (ćirilice).

Konstantin filozof (u samostanu Ćiril) sastavio je prvu slavensku azbuku (glagolicu), a drugoj je slavenskoj azbuki (ćirilici) auktor presviter Konstantin. Kako je kod najvećeg dijela Slavena glagolica pala u zaborav, naziv ćirilica, koji je još u 11. vijeku označivao u Rusiji našu glagolicu, prenesen je na drugo slavensko pismo (današnju ćirilicu), koje je zavladalo kod svih pravo-

*) slovo „ot“

slavnih Slavena. Oba sastavljača slavenskih azbuka zvala su se Konstantin.

Tijekom vremena pomiješala se ta dva Konstantina, te je naziv ćirilica (za našu glagolicu) prenesen za oznaku pisma drugoga Konstantina tj. naše ćirilice.

Zavisnost slavenskog pisma od grčkoga vidi se i po tom, što su neka slova iz grčkog alfabeta uzeta u slavenski, premda ih nije trebalo; tako su n. pr. Grci imali dva »i« (iota i eta, što se u to doba izgovara isto). Slaveni imaju dakle dva slova za jedan glas »i«, pa onda dva slova za jedan glas »o«; u grčkom je to posve opravdano, jer su tamo dva »o« t. j. dugo i kratko, a i ona dva »i« opravdana toliko, što je zadržan stari alfabet, kad se eta izgovaralo kao e. Vaillant drži, da su Slaveni ipak imali dva različita glasa »i«. Slaveni pišu glas »u« po uzoru grčkom s pomoću dva slova (o + y). Posebnog znaka za »j« nema, kako ga nije bilo ni u Grka. Bit će doduše da je tome pridonijelo i to, što u macedonskom govoru sv. braće (na početku riječi) nije bilo jotacije (kao što je nema u današnjim bugarskim govorima). To pomanjkanje »jote« bilo je na smetnju drugima slavenskim jezicima, koji su i te kako imali u svojem jeziku glas »j«.

Tek poslije 1000 godina Vuk uvodi u srpsko pismo slovo »j«, i to iz latinice, zašto je imao okapanja sa čitavom srpskom inteligencijom, koja je u tome vidjela polatinjenje Srba. U zapadnoj se Evropi slovo »j« za oznaku suglasnika ustaljuje u 17. vijeku.

Iz onih grčkih slova, koja ne odgovaraju nikakvome slavenskom glasu, nastojalo se, da se učine slova za specijalne slavenske glasove, n. pr. od grčkog ϑ učinili su slavensko »z« (zemlja), dok je grčko ζ = slav. dz (dzelo); a grčko ξ (ksi) upotrijebilo se u glagolici za glas đ, kojih (dz, đ) u najstarijoj ćirilici nema, već je u njoj bez potrebe i ropski uzeto i »ksi« i »psi«. Glagolica kao samostalnija tih slova nema.

Druga su slova nastala kombinacijom dvaju slova (u, jery; nazali on, en, što je valjda najmlađe).

Glagolica ima posebni znak za »jat«, koji označuje »ě« i »ja«, jer su ta dva glasa gotovo svih današnjih južnoslavenskih narječja odgovarala jednom glasu Ćirilova jezika (i u današnjim je bugarskim narječjima oko Soluna nešto slično). Ćirilica ima za jedan i za drugi glas poseban znak (slovo), što znači, da ona nije sastavljena za prvo književno narječje Slavena. Da nema drugih dokaza, već bi taj osobiti izgovor glagolskoga »jata« bio dovoljan, da utvrdi, kako je glagolica nastala prije ćirilice.

Sam oblik glagolskoga A (jata) tumači se u najnovije doba iz grčkoga a + jota subscriptum, dakle po prilici izgovor »ja«, a tako se n. pr. i čitalo jam, a ne jem (— jedem). Sam oblik ćirilskoga jata sastavljen je po istom principu kao glagolsko ě, t. j. trokut + a = ja).

Jotirani glasovi isto su tako bolje označeni u ćirilici negoli u glagolici (u Ćirilovu jeziku nema jotacije kao ni danas u bug. eden — jedan, ezero, ezik). Istina je, da ni ćirilica nije u početku imala provedenu jotaciju, pod utjecajem glagolice.

Iz svega se vidi, da su glagolica i ćirilica stvorene za različite govore, a kad je tome tako, onda nitko pametan ne će tvrditi, da je Konstantin-Ćiril za kratkoga svog vijeka mijenjao narječje i svoj književni jezik, to više, što je u Moravskoj mogao na nj djelovati samo koji zapadno-slavenski govor, a nikakav južno-slavenski.

Glagolica je dakle najstarije pismo, i to ono, koje je stvorio Konstantin-Ćiril: on je sasvim naravno mogao upotrijebiti samo minuskulno pismo, jer su se Slaveni njime već prije od nevolje služili, kako kaže već Hrabar

u 10. v.: grъčьskimi pismeny nǫždaahǫ se slověnsku rěč bez ustrojenija.

S druge strane novija istraživanja pokazuju, da je najstarija ćirilica bila bliža glagolici, negoli ćirilica iz spomenika 11. vijeka, a i sami najstariji ćirilski tekstovi zavisni su od glagolskih. Svakako je sastavljač ćirilice imao pred očima glagolicu, koju su učenici sv. braće u Macedoniji i dalje njegovali kao pravo slavensko pismo, dok je ćirilica koncesija grčkome duhu.

Za specijalno slavenske glasove bit će neki znakovi sigurno uzeti iz istočnih jezika (neki hoće iz sirskoga, drugi iz armenskoga i georgijskoga, treći iz hebrejskoga, četvrti čak iz latinskoga), a karakteristično je, da je upravo u tim slovima za specijalno slavenske glasove ćirilica najsličnija glagolici (š, jery, poluglasovi).

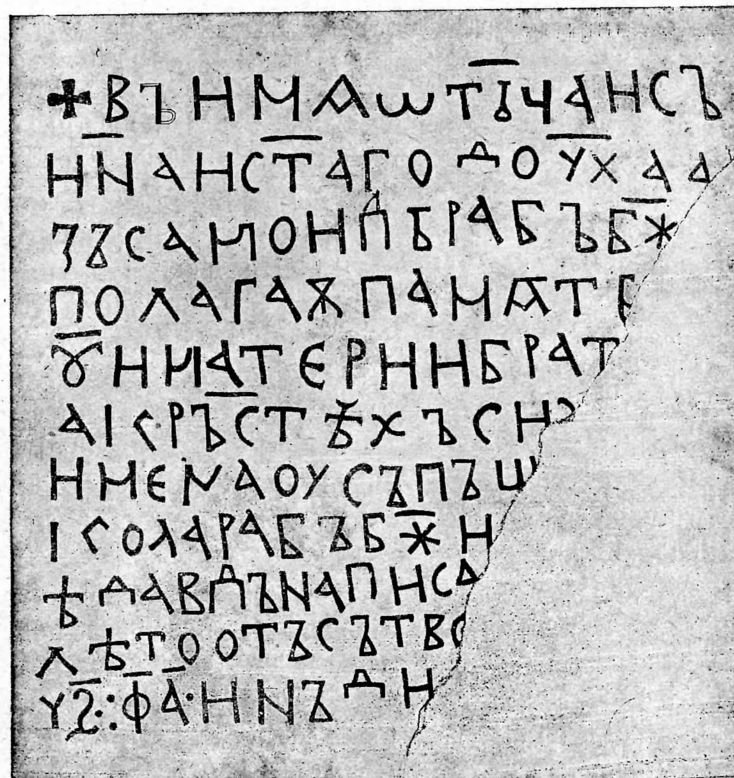
Toliko je trebalo reći o postanku i obliku slova slavenskih azbuka, da se uzmogne vidjeti postanak slavenskog pisma. Dalje tumačenje tih i drugih slova ne spada u ovo djelo, već u posebnu nauku, koja se zove paleografija.

Kao kod glagolice, tako i kod ćirilice ne možemo pokazati na prve spomenike, jer nam se nisu sačuvali.

Ćirilica.

Pravoslavni Slaveni upotrebljavali su više ili manje i glagolicu, ali nje nestaje u njih u 12. vijeku. Mjesto nje dolazi ćirilica, koja se je dotle upotrebljavala pored glagolice. Na današnjem ćirilskom teritoriju glagolica je nekako poznata i u 14. vijeku.

Najstariji datirani ćirilski spomenik jest natpis bugarskog cara Samuila iz god. 993. Nađen je u selu »German« blizu Prespanskoga jezera, a drugi spomenici datirani (čitavi kodeksi) i nedatirani potječu iz 11. vijeka. Sl. 82.

Sl. 82. Samoilov natpis, g. 993 (iz Karskoga)

† v' imę ot'ca i s'
ina (= syna) i s(vę)tago duha a
z' samoil' rab' b(o)ž(i)
polagaǫ pamęt (ot'c)
u i materi i brat(u n)
a kr'stěh' si(h) (si)
imena us'p'š (ih' ni)
kola rab'b(o)ži(i) — —
ě dav(y)d' napisa (šę sę v')
lěto ot' s'tvo(renija mir)u 6501 (t. j. od rođ. Kr. 993) in'di..

Preklani je u Preslavi, stolici Simeona, cara bugarskoga, nađeno malih ćirilskih natpisa, koji su valjda iz doba Simeonova. To su svakako najstarija ćirilska slova, ali pored njih imade i nešto glagolice, što je dokaz, da je u prijestolnici istočno-bugarskog carstva, koje je podupiralo ćirilicu, bila poznata i starija glagolica.

Kako je ćirilica stvorena prema grčkom ustavnom (uncijalnom) pismu, tako su i ovi spomenici pisani u ustavu. Slova su uspravna, s pravilnim geometrijskim crtama, i svako slovo stoji za se; glavna je briga, da slovo bude lijepo, uglavnom za crkvenu upotrebu, sa malo kratica. Taj se ustav upotrebljava u Rusiji (koji je tamo došao iz Bugarske) sve do 17. vijeka.

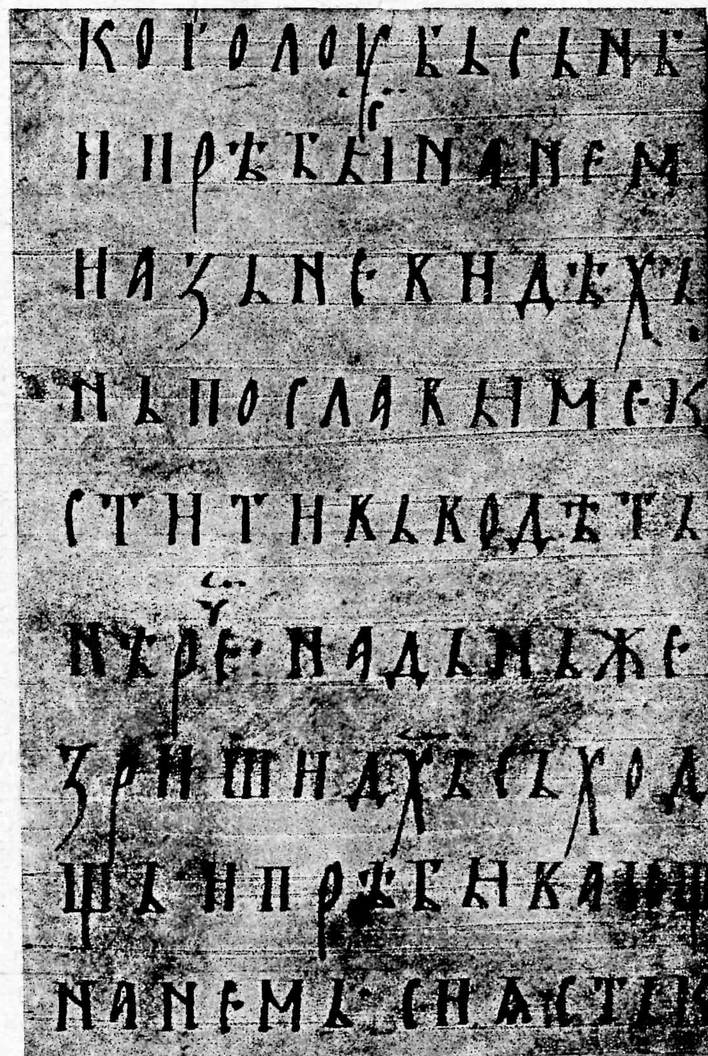
Ruska se ćirilica nešto malo odvaja od one kod južnih Slavena (neke bugarske glasove ispuštaju, pišu ljepše od bugarskih).

Dok je Bugarska u 10. vijeku imala svoje zlatno doba književnosti (bugarski car Simeon je vršnjak hrvatskoga kralja Tomislava), Srbija se je tek koncem 12. vijeka okupila i ujedinila za Stefana Nemanje.

Srpsko ustavno pismo 12.—13. v. veoma se malo razlikuje od bugarskoga (najstariji srpski pisani spomenici: Miroslavljevo i Vukanovo evanđelje prijepisi su sa staroslovenskoga). Sl. 83, 84.

Bosančica.

Osobit je tip bosanska ćirilica, koja ima svoj osobit duktus; ona odbacuje staroslovenska slova, kojih ne treba za hrvatski jezik, a uvodi nove znakove za svoj jezik. U vezi je s glagolicom, koja opet ima u Bosni i hrvatski i posebni bosanski karakter. Kao što je Bosna i državno i kulturno i vjerski (bogomilstvo) posebna jedi-

Sl. 83. Miroslavljevo evanđelje, 12. vijek (iz Lavrova)

Sl. 84. Vukanovo evanđelje (iz Lavrova)

nica, tako imade i pismo u Bosni svoj originalni razvitak. Tu posebnu ustavnu ćirilicu (i svojim duktusom i novim poslovima i ikavštinom) upotrebljavaju u Bosni u 12. vijeku (1189. listina Kulina bana) i u rukopisima 13.—15. vijeka bogomili i katolici, dok pravoslavni upotrebljavaju običnu srpsku (ili sada srpsko-bugarsku) ćirilicu (osobito poslije Kosova). Ta se bosanska ćirilica upotrebljava i u južnoj i srednjoj Dalmaciji (znamenit je Poljički statut, natpis na otoku Braču).

Najstariji datirani ćirilski spomenik našega jezika pisan je u čakavaca, na Braču. Iz istoga je doba i natpis iz Polica u Hercegovini.

Bosanski se rukopisi razlikuju od srpskih i pismom i pravopisom, n. pr. slova ě, i, y (jat, iže, jery) mogu stajati jedno mjesto drugoga, i to zato, što je jery dalo u hrvatskom jeziku »i«, a kako su ti spomenici pisani ikavskim narječjem, ě daje »i« (na pr. leto čitaj: lito).

U staroslovenskom glagolskom pismu jat je glasilo »ja«, a u Bosni označuje glas i slovo »j«. Nadalje ima u Bosni novo slovo ꙉ, koje znači »ć« i »đ«. Bosančica razvija nove oblike za č, v, ž, nema n. pr. ф, ъ; i neki brojevi slažu se s glagolicom, a ne s ćirilicom. Bosančica se razvija nezavisno od srpske ćirilice; ona ima obilno ligatura, dok srpska ćirilica ima samo kratice.

Ustavno se pismo posve razvija u 14. i 15. vijeku, i kao lapidarno pismo na stećcima (nadgrobnim spomenicima). Sl. 85. Bosančicom štampaju fratri svoje knjige, a njome pišu i za muslimane, kako se vidi iz spomenika u kojem je i latinski tekst pisan bosančicom. Sl. 87, 88.

Kurzivna bosančica javlja se još prije dolaska Turaka; njome se pišu isprave bosanskog plemstva i vladara. Sl. 86.

Bosančicom se piše i u Dubrovniku, u Makarskoj biskupiji, u Poljicima i na otocima; dok ona u Bosni pokazuje organski razvitak (imamo samostansku i begovsku), u Dalmaciji ostaje nepromijenjena. Sl. 89, 90.

Dok se kod fratara pismo učilo u školama, kod muslimanskog plemstva ono se predaje od koljena na koljeno. Stoga je begovska kurziva dobila čudnovate oblike tijekom vremena, a ima i razlika između begovskog pisma u Krajini i onog u Hercegovini. Franjevci pišu bosančicom sve do polovine 19. vijeka, a neke su je muslimanske plemićke porodice sačuvale do današnjeg dana.

Latinska pismena	Grčka pismena	Ćirilska crkvena pismena	Ćirilska gragjanska pismena	Bosanska pismena XIV. vijek	Bosanska pismena Početak XV. vijeka	Bosanska pismena Konac XV. vijeka	Tipski oblici
A	Α	А	А	ɋ	ɋ, ɋ	ɋ, ɋ	ɋ
B	Β	Б	Б	Б	Б. Б	Б	Б
V	—	В	В	В	□, В	□	□
G	Γ	Г	Г	Г	Г	Г	Г
D	Δ	Д	Д	А	Д	А	Д
				variante	ᗅ	⩓	✡
Gj	—	—	Ђ	·	·	·	
E	Ε	Є	Е	Э, Є	Є	Є	Є
Ž	—	Ж	Ж	Ж	Ж	Ж	Ж
				variante Ж Ж Ж Ж Ж Ж			
Z	Ζ	З	З	З	З З	З	З
I	Η	И	И	Н	Н	Н	Н
J	Ι	І	Ј	І	·	·	·
K	Κ	К	К	К	К, К	К	К
L	Λ	Л	Л	Л	Л	Л	Л
Lj	—	—	Љ	·	·	·	·
M	Μ	М	М	М	М	М	М
N	Ν	Н	Н	N	N	~	N
Nj	—	—	Њ	·	·	·	·
O	Ο	О	О	О	О	О	О
Ō	Ω	Ѡ	—	Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ
				variante Ѡ Ѡ Ѡ			
P	Π	П	П	П	П	П	П
R	Ρ	Р	Р	Р	Р Р	Р	Р
				variante Р Р Р			
S	Σ	С	С	С	С	С	С
T	Τ	Т	Т	Т	Т	Т	Т
Ć	—	Ћ	Ћ	·	Ћ	Ћ	Ћ
				variante Ћ Ћ Ћ Ћ Ћ			
U	—	Ѹ	У	Ꙋ	Ꙋ	Ꙋ	Ꙋ
F	Φ	Ф	Ф	·	·	Ф	·
H	Χ	Х	Х	Х	Х	Х	Х
C	—	Ц	Ц	Ч	Ч	Ч	Ч
Č	—	Ч	Ч	V	V	V	V
Dž	—	Џ	Џ	·	·	·	·
Š	—	Ш	Ш	Ш	Ш	Ш	Ш
Ju	—	Ю	—	Ю	Ю, Ю	Ю	Ю
Je, ja	—	Ѣ	—	Ѣ	Ѣ	Ѣ	Ѣ
	—	Ь	—	Ь	Ь	Ь	Ь

Sl. 85. Lapidarna bosančica (iz Truhelke)

Latinica	Pismena na kamenom spom. XVIII. vijeka	Pismo na staroj olovnoj ploči	Manastirsko pismo	Begovsko pismo u Krajini	Begovsko pismo u Hercegovini
A	ɋ	ɋ	ɋ	ɋ	ч
B	—	ɑ	ɑ	ɑ	б б 8
V	□	#	П	#	# #
G	Г	Г	Г	Г	г г
D	ꝉ	А	А	А	А А
Gj	·	·	·	·	·
E	є	є	є	є	є є
Ž	—	ж	ж	ж	з ж
Z	—	з	з	з	з з
I	И	И	И	И	И = :
J	·	·	·	ε	ε
K	к	к	к	к	к к
L	л	л	л	л	л
Lj	·	·	·	·	·
M	м	м	м	м	м
N	ф	N N	N	N н	И =
Nj	·	·	·	·	·
O	о	о	о	о	о
P	П	П	П	П	П П
R	Р	Р	Р	Р	Р Р
S	С	с	с	с	с
T	т	т	т	т	т т
Ć	—	ћ	ћ	ћ	ћ ћ
U	ꙋ	ꙋ	ꙋ	ꙋ	ꙋ
F	ф		·	·	ф
H	—	х	х	х	х
C	—	ч	ч	ч	ч
Č	—	у	·	v	v
Dž	·	·	·	·	·
Š	ш	ш	ш	ш	ш ш

Sl. 86. Kurzivna bosančica (iz Truhelke)

Sl. 87. Bosančica, štampana u Mlecima 1616.

Besiede
DIVKOVIĆA
svarhu evanđelia nedieljnieh
Priko svega godišta, koe Besiede iz razlikieh diačkieh knjiga privede, ispisa; i složi bogoljubni Bogoslovac fra MATIE Divković iz ielašak. Reda SVETOGA FRANČEŠKA, iz Provincie primenkom Bosne Arđentine. U koiese Besiedah zdarže mnoge stvari vele vriedne, i korisne koliko za redovnike, toliko za svietovnje ljude, kako se očito vidi čatenjem ove knjige.

Povijest pisma, a osobito povijest različnih alfabeta — kako smo vidjeli — pokazuje, kako alfabete nije nitko »izmislio«, već su oni postajali. Svi su alfabeti pozajmljeni, ali ako nisu prosto prepisani ili prevedeni, već ako se u novom alfabetu ogleda samostalnost pri fiksiranju znakova za posebne glasove, ako se vidi originalan duktus i određena volja, onda možemo govoriti o »iznalasku« ili bar o sastavljanju posebnog alfabeta. Takovo je samostalno djelo i Konstantinovo, a s istih je razloga i ćirilica bosanskih katolika, bogomila i muslimana, posebno pismo, koje nije ni glagolica, ni bugarska ili srpska ćirilica

Sl. 88. Bosančica u muslimana, zapisao katolički duhovnik (Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini g. 1906)

. . . i Muratov' i Pe
rhatov', Kasomo'v Ju
nuzov, Velin', Jahin'
molitva o(d) treska
i o(d) groma i o(d) besa i o(d)
grada sija slovesa Hr
istos zapisa nekomu ca
ru va Erusolimu čt
o glase Ezus' be
atuš' eš (= es) rekš' (= rex)
Abagarono ku (= qui) me no
n'vidišti et ili (in) m
e kredere vuišti (voluisti) mu
lti onim' (= enim) šunt'
ku (= qui) me videront' et
in me kredere nolu
erunt' mižišti (misisti) ad'
me ut'venirem a . .

I ovoj je zakon, da se ne ima pušćati živina po tujih tezih, gdi more šćetu učiniti. Ako li se najde živo u tegu gdi čini šćetu, ovo je zakon: najprvo živina velika, ča su goveda i konji i tovar(j)ci, gdi se najdu u vinogradu zimi ali kada nije u grozdje, tada svaka glava plaća dinar.

Sl. 89. Poljički statut; Kapituli od popaše (iz Glasnika zem. muzeja u Bosni i Hercegovini g. 1908)

Sl. 90. Kurzivna bosančica u herceg. muslimana (iz Truhelke)

Uranijo buljubaša Mujo
Prije zore i prije sabaha,
Do sabaha četiri sahata,
Viž njeg Halil podviš ruke staše;
Dok mu kucnu halka na vratima,
Mujo bratu govori Halilu:
„Moj Halile, moje gledovanje,
Hajde, sine, na avlinska vrata
Pa ti vidi, ko je na vratima."
U Halila pogovora nema;
Vet udari niz bijelu kulu;
Dok je sišo na avlinska vrata;
U duvaru mandal podignuo.

Poluustav.

Kad se pored crkvenih knjiga pojavljuju i književni radovi, ustavno pismo ustupa mjesto poluustavnome; pisci hoće i da raspačaju svoja djela, zato pismo postaje komodnije, prostije, crte su manje pravilne, slova kosa, čak neproporcionalna, slovo od slova je udaljenije, ima više kratica; gdje je prije bilo oblo, sada je uglasto, ili

obratno; ne pazi se na ljepotu, već na čitljivost. U to se doba čuva ustav samo u sjajnim crkvenim knjigama, dok inače vlada poluustav, i to u južnih Slavena već u 12./13. vijeku, a u Rusa tek od konca 14. vijeka.

U 13. i 14. vijeku Srbi i Bugari utječu jedni na druge. Dok je poluustav u Rusa u 14.—15. vijeku čisto rusko pismo, kasnije su ruski spomenici (15. i 16. v.) odjek poluustavnog pisma južnih Slavena 14. i 15. v., što su ga ovi u Rusiju donijeli, pobjegavši ispred Turaka (Camblak, Kiprijan, Pahomij).

Dok je u 14. vijeku u Bugarskoj Evfimij ispravljao crkvene tekstove, a s time i pismo, u Macedoniji preotima mah već od 13. v. srpski utjecaj. Kad je krajem 14. v. pogažena Bugarska, jedni književni ljudi sele među Rumunje (u Vlašku i Moldavsku), koji su bili pravoslavni sa slav. crkvenim jezikom, drugi u Srbiju, kamo donose bugarsku reformu, iz koje se razvija znamenita Resavska škola, a ta širi svoja djela od 15. do 17. v. ne samo po Srbiji i po zapadnim bugarskim krajevima, već i po istočnoj Bugarskoj.

Kad je Srbija prestala biti turskim vazalom i posve izgubila svoju samostalnost, zadržava ipak svoju crkvenu autonomiju; književnost se povlači u samostane; osobito Sveta Gora postaje središnjom nar. knjižnicom.

Rusko je pismo od 11. do 15. v. imalo svoju domaću rusku, neprekinutu evoluciju, samo u početku i na kraju toga četiristogodišnjeg perioda ima utjecaja južnih Slavena.

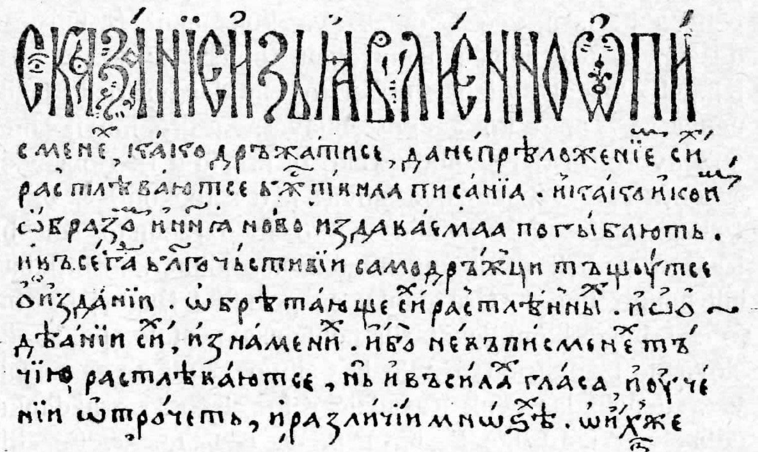
Kad je pronađena štampa, upotrijebilo se za štampanje knjiga poluustavno pismo, koje se i danas pokadšto upotrebljava.

Budući da je ćirilica (kao i glagolica) bila sastavljena za staroslovenski (bugarski) jezik, morala se kod Srba

promijeniti, jer Srbi nisu imali neke glasove (prema tome i neka slova), što ih je imao bugarski jezik: njima su dakle bili suvišni ǫ, ę, ję, jǫ, a mjesto njih dolaze u, e, je, ju. Nadalje nisu trebali dzelo (dz); mjesto dva poluglasa dosta je bio jedan, a mjesto jery obično i.

S druge strane staroslovenski jezik nije imao glasa đ, ć, pa se zato stvorilo (valjda prama glagolskom **đerv**) posebno slovo za đ, koje se u Bosni sačuvalo i bilo u upotrebi za dva glasa (ć i đ). Odatle na koncu dođe zaslugom Vuka u današnju ćirilicu za oznaku glasa ć, dok je za đ došla stilizacija toga slova.

Dakako da se srpsko pismo samo postepeno oslobađalo bugarskoga karaktera, a kad se u 14. v. posve oslobodilo, dođe Bugarska katastrofa i bugarski učeni ljudi unose u srpski jezik i srpsko pismo bugarske elemente (Konstantin Kostenički na dvoru Stefana Lazarevića) Sl. 91.

Sl. 91. Skazanije o pismeneh Konstantina Kosteničkog, 14/15. vijek (iz Karskoga)

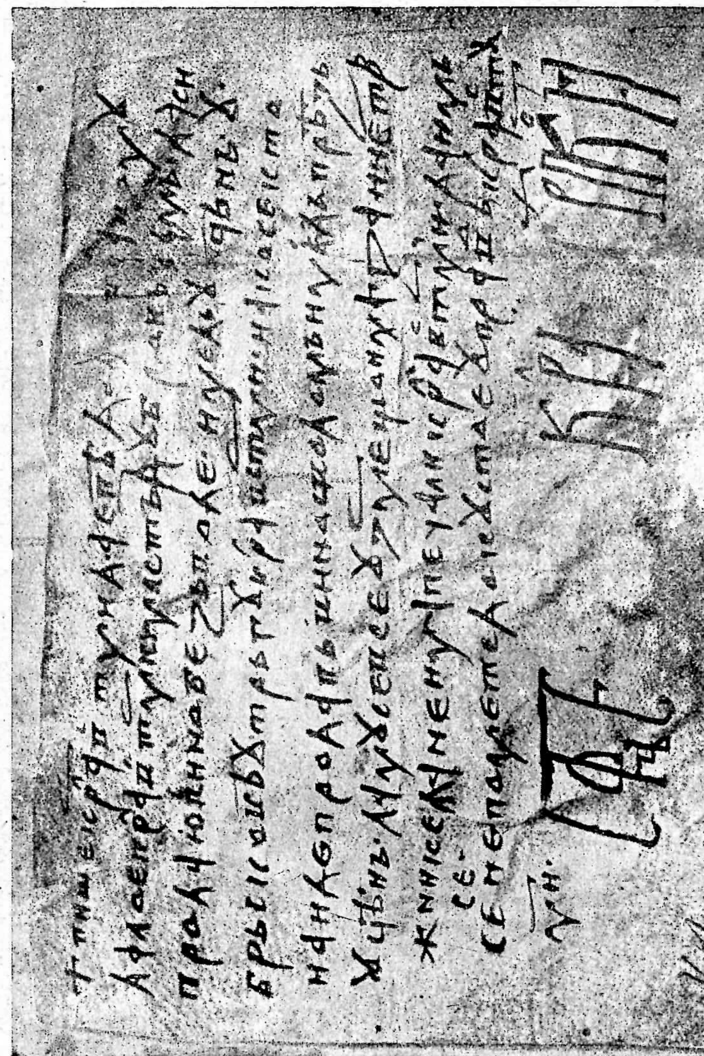
Brzopis.

Kurzivna (brzopisna) ćirilica javlja se paralelno s poluustavom, i to najprije u Južnih Slavena (listine u 13. v., a knjige poč. 15. vijeka). U Rusa je dosta raširena u 15. vijeku, a u 16. i 17. vijeku je u općenitoj upotrebi, i to sve u praktičnom životu (listine, administrativni i sudbeni akti, računi), a u 17. vijeku i za književna djela. Sl. 92.

Kurziva se javlja, kad je pismo dovoljno rašireno, za praktične svrhe, zbog ekonomije vremena. Poslije Resavske škole polovinom 17. v. razvija se u Srba novo pismo, koje prelazi i k Bugarima; i iz njega se razvila kurziva.

Ruski poluustav upotrebljava se u štampi sve do Petra Velikoga, koji u svom nastojanju da se približi Evropi uvodi 1708. za svjetovnu književnost t. zv. graždanku (ugledajući se u ćirilsku i latinsku kurzivu). U ruskom jeziku stvorilo se slovo э za glas e, budući da se slovo »e« izgovara »je«; poluglasi su ostali: oni ne označuju glasa, već ь omekšava konsonant (десять = desjać), a ъ je uopće nepotreban (boljševici su ga već izbacili); nazali su izbačeni, jer takvih glasova ruski jezik nema, ja = я, grčko ѳ upotrebljava se u grčkim riječima s izgovorom f (jer je starogrčko th prešlo u f). Boljševici su god. 1917. izbacili ova slova: i, (i s točkom) ě, ъ, Ѳ. Prije dvadesetak godina netko je izračunao, da bi Rusi prištedjeli 4 milijuna rubalja na godinu, kad bi izbacili nepotrebno ъ. Graždanku su primili i Bugari i Srbi.

U bugarskom je starih poluglasa nestalo, pa se ta slova ne izgovaraju; ostalo je i slovo ѫ, ali ne za nazal, već za poluglas. Vuk Karadžić reformirao je graždanku odbacivši: i, (drugo i), ѣ, ю, я, щ, ъ, ь, ы, ѳ, (jer tih glasova u srpskom nema), i dodao joj za specijalne srpske glasove ova slova: ј, ћ, ђ, њ, љ i џ. Te znakove nađoše

Sl. 92. Kurzivna ćirilica. Povelja srpskog kralja Stefana Prvovjenčanoga, g. 1219—1228 (iz Karskoga)

† piše kralevstvo mi da i t. d. (cf. str. 206)

Srbi — prije Vuka — kod Hrvata (fratara i zagrebačkih jezuita), a jedino џ dolazi sa strane.

Danas se stara ćirilica (poluustav) upotrebljava samo u crkvenim knjigama pravoslavaca.

Brojenje godina.

Poznato je, da pravoslavni Slaveni u starim knjigama (sve do 18. v.) računaju godine — po bizantskom računu — od stvorenja svijeta (od stvorenja svijeta do Kristova rođenja da je prošlo 5508 g.), a katolički Slaveni počinju brojiti godine — kao i ostala Evropa, — od Kristova rođenja.

Najstariji datirani ćirilski spomenik, Samuilov natpis, iz g. 993. ima datum »ot sъtvorenija miru 6501«; odbijemo li 5508, dobijemo godinu od Kristova rođenja 993, a najstarija ćirilska listina kod Hrvata i Srba (listina bosanskoga bana Kulina, koju je napisao Radoje dijak) računa od Krista. (Tako i ostali bosanski spomenici n. pr. u evanđelju od g. 1393: u dni kralja Dabiše ot rojenja sina božija.)

Ćirilica u Rumunja.

Ćirilicu (i slav. jezik) upotrebljavao je i neslavenski narod Rumunja.

Kada su se Rumunji počeli služiti ćirilicom, razilaze se mišljenja (neki su za 10., a drugi za 12. vijek). Svakako je nepobitno, da su Rumunji već od početka stajali pod etnografskim i kulturnim utjecajem Slavena, a nisu se odrekli slavenskog jezika i pisma ni onda, kad su stvorili u 14. vijeku samostalne političke organizacije (Moldavsku i Vlašku). Koncem 15. vijeka javljaju se prva nastojanja, da se Rumunji otmu slavenskom jeziku, a u 17. vijeku imamo primjera i latinskoga pisma.

Kako je slavenski jezik bio tamo ukorijenjen, vidi se po tome, što i u 18. vijeku (kad su Rumunji zamijenili slavenski jezik s rumunjskim, ali još uvijek zadržali za rumunjski jezik ćirilicu) stavljaju na početak i konac rumunjskim jezikom pisanih listina formule na slavenskom jeziku.

Kako vidimo, Rumunji se služe slavenskim jezikom i pismom (ćirilicom), zatim odbacuju slavenski jezik i pišu rumunjski ćirilicom, a oko g. 1780. počinje pokret i protiv ćirilice, dok nije g. 1860. službeno ukinuta ćirilica, koja se na to uzdržala samo u crkvi, odakle je brzo i nestaje (doduše još g. 1911. izašao je jedan rumunjski kalendar ćirilicom.)

Ima slučajeva, da su se Rumunji sporadično služili i glagolicom (u 14. i 15. v. hrvatski je utjecaj bio efemeran i u Rumunja i u Čeha.)

Rumunji su primili slavenski jezik i pismo najprije od Bugara, a kasnije dolazi i srpska redakcija (u Moldavskoj ima nešto ruske redakcije). Rezultat je toga bio, da se bugarska redakcija očuvala samo u liturgičnim knjigama, dok je svjetovna književnost bila srpske redakcije.

Rumunjski politički život pokazuje mnogo elemenata slavenskih; njihovi dostojanstvenici imadu i slavenske nazive (ban, vojvoda, peharnik, a imaju i dvornika i stolnika, koji su poznati samo iz dvora hrvatskih kraljeva).

Kako se iz svega vidi, romanski narod Rumunja ne može danas da proučava svoju prošlost (političku i kulturnu) bez poznavanja slavenskog jezika i pisma.

Protivnici slavenskog pisma.

Iako je slavensko pismo (glagolica) nastalo uglavnom iz grčkoga i sastavljeno od Grka uz odobrenje bizantske crkve, ipak se tome pismu opriješe ne samo Ni-

jemci i Latini, već i Grci, dakle čitava Evropa, što je stara i nova pjesma. Isp. što se dogodilo za svjetskoga rata: kad su centralne vlasti bile blizu pobjedi, odijeliše Rusiju od mora s pomoću t. zv. Randstaaten, a kad je pobijedila Antanta, ona učini isto tako.

Već u 10. vijeku diže se prvi slavenski branilac, da oboružan svim znanjem tadašnje grčke nauke polemičnim tonom napiše apologiju slavenskome pismu. To je crnorizac (fratar) Hrabar, koji govori ovako:

Prěžde ubo Slověne ne iměhǫ knig', n' crtami i rězami č'těhǫ (=brojahu) i gataahǫ pogani sǫšte (dok su bili pogani). Krstivši že sę, rim'skymi i grč'-skymi pismeny nǫždaahǫ se pisati slovenskǫ rěč bez ustrojenija (bez sistema). N' (no) kako možet' se pisati dobrě grč'-skymi pismeny: bog' ili život, ili dzelo, ili crky, ili čajanije, ili širota, ili jad, ili ǫdy, ili junost, ili język i ina podobnaja sim'. Itako bješe mnogo ljeta. Ali čovjekoljubac Bog, koji sve uređuje i ne ostavlja roda čovječjega bez razuma, nego sve k razumu privodi i spasenju, pomilova rod slavenski i posla im svetoga Konstantina filozofa, koji se zove Ćiril, čovjeka pravednoga i istinoga, te im stvori 38*) slova: jedna prema činu grčkih slova, a druga prema slavenskoj riječi. Ovo su imena slav. slova i ovako ih treba pisati i čitati: a, b, v, g i tako dalje do ję (ę).

Zatim nastavlja i pobija različite prigovore: zašto je sastavio upravo 38 slova, a onima, koji tvrde, da su od početka i od Boga samo židovska, latinska i grčka slova, kako je bilo napisano na križu, odgovara, da ni jedan od ta tri jezika nije bio na početku, već da je prvi jezik bio sirski.

*) 36 više dvostruki vokali: oy, ы.

A kako su se poslije gradnje babilonskog tornja pomiješali jezici, tako su se promijenili i običaji i zakoni i vještine: Egipćani se bave zemljomjerjem, Perzijci, Kaldejci i Asirci astronomijom (zvjezdoč'tenjem), astrologijom, vračanjem i čaranjem, Židovi Sv. Pismom, a Grci gramatikom, retorikom i filozofijom.

Ali Grci prije toga nisu imali pisma, već su svoj jezik pisali feničkim slovima. I tako bijaše mnogo ljeta. Zatim im Panamid izumi samo šesnaest slova počevši od alfe i vite, Kadam Milesijski doda im tri slova, Simonid dva, Epiharij tri, Dioniz Gramatik šest dvoglasnika, neki drugi 5 brojnih slova, a na koncu 3: i tako mnogi mnogim godinama jedva sabraše 38 slova. Poslije mnogo godina 70 ljudi prevede sv. Pismo iz židovskoga na grčki jezik.

A slavenska slova stvori i slavenske knjige prevede u malo godina jedan jedini, sveti Konstantin. Kod Grka su sedmorica sastavila slova. To bijahu pogani, a sedamdesetorica su prevela sv. Pismo: slavenska su dakle pismena svetija i časnija.

Kod Grka samo rijetki ljudi mogu znati, kad je kod njih sastavljeno pismo, a kod Slavena znadu svi i kažu: Sveti Konstantin filozof, nazvan Kiril i brat mu Metodije (još su živi oni, koji su ih vidjeli) u doba Mihajla, cara grčkoga i Borisa, kneza bugarskoga, i Rastica, kneza Moravskoga, i Kocelja, kneza blatanskoga.

Djelo Ćirila i Metodija tako je veliko, da nitko nije — ni prije njih ni poslije njih — tako jako zahvatio u život čitavog Slavenstva.

Korifeji slavistike u čitavom slavenstvu već više od 100 godina posvećuju djelu sv. Ćirila i Metodija najveći dio svojih umnih sposobnosti (Čeh Dobrovský, Rus Vo-

stokov, Slovenac Kopitar i najuniverzalniji od svih Hrvat Jagić.)

To je jedina grana naših nacionalnih nauka, koja obuhvata i spaja sve Slavene.

Slaveni nisu nikada bili ni kulturno ujedinjeni. Naša su sv. braća pokušala — a od česti i provela — jednu od najgenijalnijih osnova, što ih je uopće bilo u povijesti čovječanstva (ovako se izražava najžešći protivnik njihova djelovanja Poljak Brückner, berlinski sveuč. prof.)

Njihovom zaslugom dođoše Slaveni do svoga crkvenog i književnog jezika, čega nema ni u kojeg naroda u Evropi: ni u Kelta ni u Germana.

Nema na svijetu ni pangermanskoga ni panromanskog jezika, a evo već prije više od 1000 godina uspjelo je našim prvim učiteljima, da stvore panslavenski jezik i da ga nametnu najprije zapadnim Slavenima, onda južnima, a preko ovih kasnije i velikom ruskom narodu.

Taj se jezik širi i izvan Slavenstva: Litavci i Arbanasi služe se njime, a Rumunji moraju i danas da ga uče, hoće li da upoznadu svoju najstariju povijest i kulturu.

Značenje Ćirila i Metodija.

Djelo je sv. braće veliko i smiono, pače nečuveno u Evropi, jer grčkom i latinskom jeziku — samo ta dva bijahu u upotrebi u Evropi, — pridružuju oni još i slavenski jezik.

A i dandanas je slavenski jezik poslije latinskoga najrašireniji liturgijski jezik u kršćanskom svijetu.

S kršćanstvom su narodi dobivali svoj književni jezik, ali nikome nije došlo na pamet, da za pokrštene Slavene preudesi latinska i grčka pismena za transkripciju slavenske riječi ili da im dade slavenski prijevod sv. Pi-

sma: to su učinila naša sveta braća, koja već pokrštenim Slavenima nose književni jezik i svete knjige u njihovu jeziku. Oni su dakle prije učitelji Slavena (kako ih s pravom nazivlju najstariji slavenski književni spomenici) negoli apostoli.

Posao naših prvih prosvjetitelja nije bio lak: profesor Konstantin-Ćiril i diplomat kaluđer Metodije nisu pošli u Moravsku kao biskupi; nisu imali vlasti, da organizuju slavensku crkvu, kako je to od Bizanta bio zatražio Rastislav, jer su naša sveta braća tek kasnije — u Rimu — posvećena za svećenike.

Germanizacija je u Moravskoj (a još više oko Blatnoga jezera) sve više zahvatila maha, pa je nato Rastislav stvorio načelnu odluku: iz političkih razloga šalje poslanike ne u Rim, već u Carigrad, kako bi se emancipirao od lat.-germanskih susjeda na zapadu i od svojih istočnih susjeda Bugara, saveznika Germana (Bugarska se širila sve do Pešte = Peći).

To je bio pokus, da se obrazuje od pasavske (Passau) lat.-germanske crkve samostalna slavenska crkvena organizacija.

Tu je Rastislavljevu misao dobro shvatio Konstantin-Ćiril, sin vrlo odličnih roditelja (otac je bio drugi najviši vojnički dostojanstvenik istočno-rimskoga carstva.)

Konstantin uči na dvoru carskom, pobija čak svoga učitelja, glasovitog Fotija.

A kad su sveta braća uvodila tu novotariju u Moravskoj, i za to predobili i domaće svećenike, uzbuniše se lat.-germanski biskupi.

Papa zove naše učitelje u Rim, oni se daju na put, ali se na putu dulje vremena zadržavaju kod Kocelja na Blatnom jezeru, prolaze kroz naše krajeve u Istri i na

Kvarneru i prepiru se s protivnicima u Mlecima: neumorni vrše svoju misiju, rade na emancipaciji Slavenstva.

Svetoj je braći uspjelo, da uvjere Rim, od kolike je važnosti njihovo djelo; zato bi odobrena slavenska služba Božja, a za drugoga boravka Metodijeva u Rimu, osnovana bi za nj posebna nadbiskupija, što je kasnije dovelo do sukoba s bavarskim biskupima i franačkom državom.

Nadbiskup i papin delegat Metodije ne vraća se u Moravsku, već ostaje kod Kocelja, jer su se Nijemci bili osilili tako, da su njemački biskupi Metodija bacili u tamnicu (poslavši ga med Švabe držaše ga »pol tretja leta«). Nečuvena je to intolerancija i preuzetnost, kad i laik zna, da biskup biskupa nema prava da kazni.

Slavenski knezovi ne pomogoše Metodiju u nevolji, jer je Kocelj bio slab. Svatopluk služi germanskim vođama, dok mu je prijatelj Rastislav, zbačen s prijestolja, provodio svoje posljednje dane (pošto su ga oslijepili) u jednom franačkom samostanu.

Na intervenciju papinu bio je Metodije poslije dvije i pol godine oslobođen.

Metodije je bio opet pozvan u Rim, ali čini se, da se nije odazvao pozivu. Kad Rimu nije uspjelo, da sebi privuče Bugarsku, i kad je priznao patrijarhom omraženog Fotija, bilo je sada i Metodiju lakše: veliki diplomat Ivan VIII. prizna slavensku službu Božju (880.), ali opet pod uvjetom, da se evanđelje najprije čita latinski. Usto dobije Metodije intriganta Wichinga kao pomoćnog biskupa, a Svatopluk smije za se i za svoju okolinu zahtijevati latinsku misu.

To je bila velika koncesija njemačkoj stranci, koja je paralizirala Metodijev rad: ne daju mu Nijemci mira.

Uza sve to Metodijevo se djelo širi po Češkoj, Bugarskoj i Hrvatskoj, a valjda i po Poljskoj.

Metodije je ostao do smrti lojalan svome caru, jer ga je pohodio u Carigradu, i jer ga je na samrti najprije blagoslovio.

Karakteristično je za prilike u Moravskoj, da se kod Metodijeva pogreba vršila služba Božja u latinskom, grčkom i slavenskom jeziku, i da je Metodije na smrtnoj postelji preporučio za svoga nasljednika Gorazda, jer on osim slavenskog poznaje i latinsko sv. Pismo.

Naši su učitelji time pokazali, da imadu velikoga političkog i diplomatskog smisla.

Poslije Metodijeve smrti Svatopluk nije više imao nikakova obzira prema učenicima, pa ih u društvu Nijemaca prognaše iz Moravske i pod eskortom otpraviše preko Dunava, a druge prodadoše i odvedoše kao robove u Mletke, odakle ih oslobodi bizantski car.

Učenici nastaviše svoj posao u Bugarskoj i Hrvatskoj, dok je slavenska liturgija u Češkoj i Moravskoj životarila još neko vrijeme u zabitnim samostanima.

Dok je na sjeveru bila slavenska liturgija ograničena na uže kolo ljudi, na slavenskom je jugu zahvatila široke vrste naroda; u Macedoniji imao je Kliment 3500 učenika, a hrvatski narod ne ustrašiše sve zabrane.

Kršćanstvo sa slavenskom službom Božjom postade u Bugarskoj saveznikom Slavenstva; pospješilo je slavizaciju gospodske klase turskih Bugara.

Ćirilova azbuka tako je savršeno pismo, da mu nema para ni u kojega naroda; to je mogao izvršiti orijentalist (»lingvist«), a nikako čovjek »de belles lettres«. Iako je Ćiril bio Grk, njegovo tanano poznavanje slavenske fonetike dade se shvatiti samo tako, da mu je slav. jezik bio drugim materinskim jezikom, a to se moglo do-

goditi jedino tako, da je kao nejako dijete naučio taj jezik od svoje »bonne«.

Mi smo dakle prije 1000 godina imali savršeno pismo, kao što imademo i danas najsavršeniju ortografiju na svijetu.

Naša su sveta braća tako dobro poznavala slavenski jezik, da se ne možemo dosta načuditi, kako su oni — početnici — mogli tako da zarone u duh slavenskog jezika.

Svi kasniji prijevodi svetih knjiga — kroz daljih 1000 godina — gori su.

Oni su prevodili iz grčkog originala, a obred je istočni, ali kao ljudi pronicavi i široka vidika prilagođuju se obredu kraja, u kojem su djelovali t. j. rimskome obredu. Tu, i još kojegdje, znali su popuštati. Oni su n. pr. pogledali i u latinski tekst, preveli nešto iz njemačkih molitava, prihvatili i terminologiju, koju su našli u Moravskoj, n. pr. pop, post, crkva, krstiti, oltar, cesar i t. d., ali što se tiče glavne stvari — jezika — tu nisu poznavali koncesija.

Metodije je, premda bizantinac, priznao rimski primat, ali je s druge strane ostao vjeran svome caru.

Jednom riječi: u doba najžešće borbe između Rima i Bizanta, u doba raskola, umjeli su naši prvi učitelji da zadrže uvijek onu mudru i zlatnu ravnotežu, jer sve, što je odlično i prostrano u svijetu, mora da se stalno koleba između krajnosti; njih i dan danas slavi i istočna i zapadna crkva.

Njihov jezik i djela na tom jeziku svojina su i Hrvata i Srba i Bugara i Rusa. Trojansku priču primjerice prevode naši glagolaši na našem moru, a taj tekst primaju kao svoj preko Bugara i Rusi.

Ta je pismenost zajednička južnim Slavenima (Hrvatima, Srbima i Bugarima). Krivo je, kad Hrvati i Srbi počinju u svojim povijestima književnosti sa 12. vijekom, sa Baščanskom pločom, jer su Hrvati i čitali i pisali puna dva vijeka prije toga.

Ta je pismenost uvod u rusku i rumunjsku književnost. Nju proučavaju i Neslaveni: bizantinisti, teolozi, filolozi i historici.

Taj je jezik bio oružje u obrani naše narodnosti kroz 1000 godina, i njemu imademo dosta da zahvalimo za slaviziranje turskih Bugara i balkanskih Romana i Latina uz naše more.

Rastislavljeva Moravska s našom svetom braćom imala je u povijesti čovječanstva misiju svjetske znamenitosti, i da nije tako brzo nestalo Moravske države i u njoj slavenske liturgije, tko zna, ne bi li bio taj jezik postao zajedničkim književnim jezikom za sve Slavene, a time Slaveni prvim narodom u Evropi.

Djelo Ulfile propalo je zajedno s njegovim Gotima, dok plodove rada naše sv. braće uživa još i danas preko 100 milijuna Slavena, a od svih katoličkih Slavena jedino mi Hrvati, koji smo jedini u čitavom slavenstvu sačuvali od Tomislava do danas — i ono pravo slavensko pismo, što ga je sastavio Konstantin-Ćiril.

Kriptografija.

Kriptografija, tajnopis ili šifriranje upotrebljava se valjda još prije negoli je nastalo pravo pismo. U najstarije doba poznavali su pismo samo pojedinci ili uži krug ljudi (svećenici i starješine plemenske), zato je pismo za ostali narod bila tajna.

Kriptografijom može se zvati i onda, kad na pr. Francuz Francuzu piše ćirilicom, a i kad bi tko u nas pisao klinovitim ili hieroglifskim pismom.

Pravi je tajnopis, kad je pismo razumljivo samo onome, koji je upućen u odgonetanje znakova, koji su široj javnosti nerazumljivi.

Ali ima i kemijska kriptografija, t. j. tekst je napisan običnim pismom, ali je nevidljiv, jer je pisan »simpatetičkim« tintama, što postaje vidljivim tek s pomoću kemijskih ili fizikalnih sredstava. Takve su tinte: rastopine alauna, šećera, sapuna, mokraća, mlijeko i biljni sokovi.

U svako doba i kod svih naroda bilo je šifriranja, ali se tajnim pismom služe najviše diplomatske i vojne vlasti, a u moderno doba i u trgovini. Nego i ljubavnici i zločinci, i tajna politička društva i pokreti (nihilizam, anarhizam, carbonari, maffia i framasuni) nastoje da im pismo bude tajno.

Valjda najstariju vijest, kako se sakrivalo pismo, imamo u ovome: glasniku se ostriže i obrije kosa; na goloj se glavi piše biljnim sokovima, koji daju blijedo i neizbrisivo pismo. Glasnik mora čekati, dok mu kosa malo ponaraste, i onda polazi na put. Kad dođe do cilja, adresat ga ostriže i pročita pismo na njegovoj glavi.

Pismo se nadalje sakriva u dijelovima tijela, koji se zbog stida ne pretražuju, a događalo se čak i u prošlom svjetskom ratu, da bi čovjek progutao pismo, zamotano u predmete, kojima ne škodi probava.

Tajno pismo može biti i ovakovo: u novinama ili u knjizi označe se olovkom ili iglom ona slova, koja adresat ima da pročita.

Tajno se može pisati, ako ona slova, koja treba adresat da pročita, napišemo malo neobičnije ili ortografski nekorektno.

A i ženski (mletački) šal, sa svojim dugim resama, osobito je zgodan za ovakav posao; dužina resa, uzlovi na njima, boja njihova i položaj mogu stvoriti čitav alfabet.

I muzikalne note upotrebljavaju se kao tajno pismo; note se prema dogovoru napišu tako, da izgledaju kao pravo muzikalno pismo, ali ipak položaj crte, koja označuje takt, zatim ključ, ponizilicu itd. — sve to može da stvori tajnopis.

Čak i elektriciteta došla je u upotrebu za tajno dopisivanje: s pomoću električno nabijene igle piše se na staklu. Pri tom pisanju zadržavaju se nevidljivi elektroni na izoliranoj ploči, na koju zbog boljeg očuvanja pisma dolazi druga staklena ploča. Adresat razdvoji te dvije ploče i pospe na prvu ploču metalnog praška, koji postaje električan i rasporedi se u crtama, kako je bilo pisano električnom iglom.

Već Herodot i Plinij spominju nevidljiva pisma, koja su se pisala mlijekom, i tek su poslije posipanja ugljenim prahom postajala vidljiva; a i Ovid u De arte amatoria III, 625—630 govori, kako se pišu slatke riječi na leđima

ropkinja. Pisalo se i biljnim sokovima (limunovim, trešnjevim itd.), koje bi pismo adresat toplinom učinio vidljivim.

Caverit haec custos, pro charta conscia tergum
Praebeat inque suo corpore verba ferat!
Tuta quoquest fallitque oculos e lacte recenti
Littera (carbonis pulvere tange: leges),
Fallet et, umiduli quae fiet acumine lini,
Et feret ocultas pura tabella notas. (Ovid.)

Za Spartance se zna, da su znali sakrivati pismo: zamotali bi na osobit način papiros oko cilindričnog štapa i onda napisali tajnu vijest. Taj bi se papiros odmotao, a mogao ga je pročitati adresat, ako je imao isto onakav cilindar, oko kojeg bi na isti način zamotao onaj papiros.

Sistem »Caesar« dolazi od velikog Rimljanina, koji je upotrebljavao redoviti alfabet, samo mu je svako slovo imalo značenje 4. slova pred njim, na pr. a = d, b = e, itd.

U srednjem vijeku ima na pr. i ovaj način: suglasnici b, f, k, p, x stoje mjesto, a, e, i, o, u, ali zadržavaju također svoju suglasničku vrijednost, na pr.:

crchkdkcçpnp = archidiacono

Mletačka vlada upotrebljavala je kriptografiju već u 13. vijeku, a na slav. jugu najstariji je grčki tajni zapis u slavenskom (bugarskom) rukopisu od g. 1322, dok najstariji ćirilski kriptogram potječe iz g. 1371.

Kod Slavena kriptografija je dosta primitivna; mlađa je od grčko-rimskih, a i više zabave radi nego zbog pravog šifriranja.

Ćirilski rukopisi imaju po koji grčki zapis ili latinicom (1727: Ovo e starinski zaconik velmi prav i dobar, potreba e nega se drzati. Pisa sie az Patriara servisii Arsenie meseza genvara 27 v Scople).

Glagolica je kod pravoslavaca u 13. vijeku prestala biti općenitim pismom, zato se u tajnopisu 14. i 15. vijeka nalazi okrugla glagolica 12.—13. vijeka, ali u Bukovini ima Eustahij i hrvatska glagolska slova.

Eustahij ima i svoje tajno pismo sastavljeno od ćirilskih, glagolskih i grčkih pismena.

Kod Rusa se prigodice upotrebljava glagolica od 11. do 13. v., ali tada ona uglavnom nije tajno pismo, već tek od 15. vijeka, kada ima i elemenata hrvatske glagolice.

Drugi način tajnopisa u Slavena sastoji u izmjeni i deformiranju slova, tako da ćirilica izgleda kao glagolica (od 1511.) ili kao turska pismena (u Bosni krajem 17. vijeka).

Zatim imademo monokondilije, u kojima se u jednom neprekidnom potezu pismena tako vezuju i prepleću, da se glavne linije gube u preko mjere izduženim, izvijuganim i isprepletenim sporednim crtama.

Nadalje se pismena zamjenjuju međusobno (a ima i pisanje natraške, na preskok, ili na pr. graničarski kapral potpisuje se 1797. Kaparapanopovipić = Karanović).

Pravi su kriptogrami, kada se brojke upotrebljavaju mjesto pismena, a najprostiji je način, kad se mjesto pismena bilježi određen broj točaka prema brojnoj vrijednosti zatajenog slova. Kako je ovaj način nespretan i za brzo pisanje nezgodan, neka pokaže ovaj primjer: za slovo i, koji ima brojnu vrijednost 10, pisalo se ovako: dvojica i trojica s petoricom (2+3+5=10=i)

Riječ Mojsi (Mojsije) šifrirali bi ovako: petorica osmoricom i desetorica sedmoricom u jedinstvu i dvostruka stotica (dvogubna satnica) i osmorica u jedinstvu:

(5+8 10+7, 8, 100+2, 8)
M O I S I

Prije 2000 godina Eneja Tacticus poznavao je 20 metoda šifriranja, a danas ima na milijarde permutacija.

Premetanjem pojedinih pismena — s pomoću rešetke ili mreže — dobiva se doduše nova slika, i pismo je nerazumljivo, ali za stručnjaka (dešifrera) stvar je veoma laka. U svakom jeziku ima neka stalna frekvenca pismena (glasova): neka se često ponavljaju, neka rijetko. Kad se slova poremete, frekvenca ipak ostaje ista, i tako se lako dolazi do dešifriranja. Nadalje se može šifrirati i tako da nema traga tekstu in claris, već mjesto slova, sloga, riječi dolazi supstitucija, t. j. posebni znakovi, brojevi i kombinacije slova (Cezar, August, Mirabeau, Bacon, Richelieu, Napoleon).

Da se zabašuri frekvenca, upotrebljava se već u 14. i 15. vijeku više alfabeta t. j. svakom slovu (in claris) odgovara više slova. Kada se ima šifrirati jednim, kada drugim alfabetom, ima posebnih pravila.

Jedno takvo šifriranje izumio je prije više stotina godina benediktinac Tritheim, što su Talijani upotrebljavali u ratu (doduše rjeđe) g. 1915. Ime mu je cifrario tascabile.

Na takvo se šifriranje i dešifriranje troši vrlo mnogo vremena, a mala pogrješka ili netočnost može dovesti do toga, da posao ide sporo, čak i nikako. Zato se davno nastojalo, da se nađu mašine, koje brzo, sigurno i bez pogrješke mogu vršiti taj posao (najbolja je Enigma, pisaći stroj, koji šifrira u milijardama ključeva).

Ona gore spomenuta frekvenca stalnih glasova (slova) svakog jezika najbolja je pomoć odgonetaču. Zato se zameće trag toj frekvenci riječima ili šiframa, koje ništa ne znače, već samo zavaravaju odgonetača. Zatim imademo transpoziciju (sigle se premetnu na drugo mjesto), transformaciju (sigla dobiva drukčiji oblik negoli ga ima kod šifriranja, ali frekvenca ipak ostaje ista) i transkripciju (kod brojeva, gdje se brojnoj sigli dodaje ili odbija neki broj).

Nego svi ovi načini vrlo su komplicirani, posao se vrši sporo, da bi čovjek brže ponio sa sobom tekst negoli traje šifriranje, telegrafiranje i dešifriranje jedne vijesti.

Kako se svi spomenuti i slični sistemi mogu lako odgonetati od stručnjaka, došlo se do kodeksa za šifriranje, gdje su kao u rječniku pojedine riječi. A tu ne pomaže odgonetaču ona frekvenca. I ti se kodeksi mogu učiniti tajniji, ako svakoj riječi odgovaraju 2, 3, 4 sigle, t. j. ako svaka stranica knjige ima dvostruku, trostruku, četverostruku oznaku.

Dakako da se ustrajnim radom i dovitljivošću dadu odgonenuti i najtajniji i najkompliciraniji kodeksi.

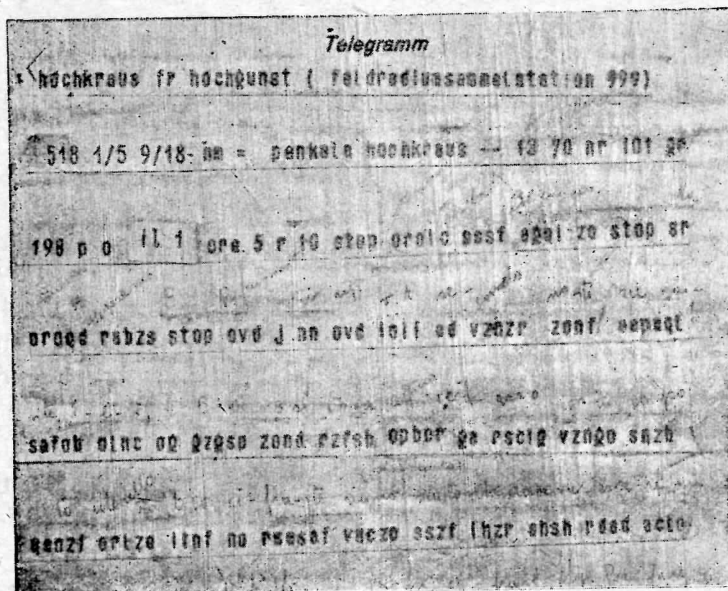
Pisac ovih redaka aktivno je sudjelovao kod takvog posla: kod najviših a. u. vojnih zapovjedništava bilo je odgonetnuto do 50 različnih talijanskih načina šifriranja. Sve se to zbivalo bez ikakve pomoći špijuna; bio je to pravi triumf samostalnog duševnog rada, u kojem je bilo i šaljivih epizoda. Jedan takav primjer navest ćemo ovdje, da se vidi, kako je izgledao chiffrement talijanske vojne depeše. Odgonetači kod najvišeg zapovjedništva protiv Italije (zapovjednik nadvojvoda Eugen) nalaze se 30. 4. 1916. u Griesu kraj Bozena, i tu zbijaju šalu sa svojim drugom Z. Oni izmisle vijest, da je talijansko vrhovno zapovjedništvo (Cadorna) doznalo, kako u vili Wickenburg u Griesu stanuje neki pukovnik Z. (uistinu poručnik), koji poznaje sve talijanske šifre; zato se udara na nj novčana ucjena i određuju aeroplani, da noću bombardiraju njegov stan i okolne kuće.

Mi smo tu lažnu talij. radiodepešu šifrirali talij. cifrarijem, koji je vrijedio onoga dana; dali smo mu adekvatnu

formu ostalim pravim talij. radiodepešama i predali je činovniku u Hughes-aparatu u našoj komandi, da je otipka i pošalje k nama s ostalim pravim talijanskim radiodepešama. Svako je od nas uzeo nekoliko depeša, a našem drugu Z. ostanu 2—4 prave i ona lažna. I mi smo obiješenjački uživali promatrajući našeg druga, kako dešifrira slog po slog mijenjajući boju lica, dok nismo prije završetka prasnuli u smijeh.

Ali nisu se dešifrirale samo vojne depeše, već i diplomatske. Navest ćemo samo jednu.

Comando.... Belluno. Da Comando Supremo. Riferimento.... Secondo notizie giunte ieri, a Bolzano si trova ufficio cifrario con a capo certo colonnelo Z. -cifrante rinomato che doveva essere anche in conoscenza di tutti i nostri cifrari Stop. Per fare inocuo questo

Telegramm

hochkraus fr hochgunst (feldradiumsammelstation 999)

518 1/5 9/18 hm = penkala hochkraus — 13 70 nr 101 ge

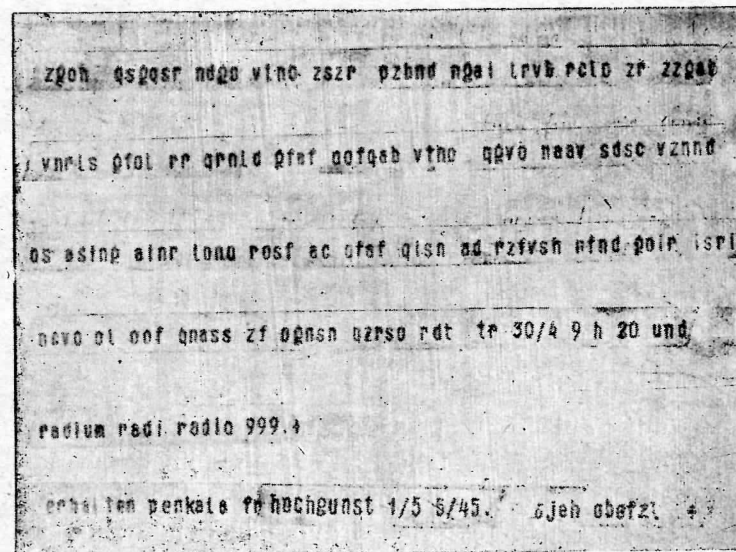
198 p o il 1 ore 5 r 10 stop oroic ssst agai zo stop sr

oroqd rabzs stop ovd j nn ovd ioif ed vznzr zonf aepaqt

safob oinc og gzgso zond rzfsh opbor ga rscig vzngo sazh

genzf ortze itnf no rsesaf vaczo sszf ihzr shsh rded acto

Sl. 93. Početak radiodepeše.

zgoh qsgqsr ndgo vtno zszr pzbnd ngai trvb rcto zr zzgab

vnrts gfol rr qrnld gfaf oofqab vtno qgvo naav sdsc vznnd

os asing ainr tono rosf ac ofaf qisn ad rzfvsh nfnd goir isri

navo ot oof qnass zf ogasn qzrso rdt tr 30/4 9 h 20 und

radium radi radio 999.+

erhalten penkala fr hochgunst 1/5 5/45. ojeh obefzt +

Sl. 94. Konac radiodepeše.

individuo è stato messo a suo capo un premio di 10.000 lire italiane Stop Inoltre si ordina per domani ore 21 un' incursione notturna di tutte le... disegnato esattamente sull' aliegato piano Stop... sarà da bombardarsi in ogni modo possibile adoperando bombe dinamite ed ecrasite. Per ogni (dovle je dešifrirao sam Z., a dalje pisac ovih redaka) buon fine sara consigliabile di annientare tute le case trovantisi in quel rione. Firmato generale Cadorna.

Treba istaknuti, da su svi dešifreri slabo poznavali talijanski jezik, kako se vidi i iz dešifremana ove depeše, pa su ipak mogli postići onako sjajne rezultate. Ova je depeša manjkavo dešifrirana i zbog brzine i uzrujanosti.

Srbi se povlače kroz Albaniju, srpska se vlada nalazi u Crnoj Gori. Diplomate Antante dolaze in corpore k Pašiću i spočitavaju mu defetizam, jer da je govorio

Bratianu-u, nek se ne uzda u pomoć saveznika, koji nisu pomogli Srbima, kada su u Nišu onako željno i uzalud izgledali njihovu pomoć.

DODATAK

Slova i praznovjerje.

Čovjek obično upotrebljava riječi i jezik onako, kako je naučio od svojih roditelja i od svoje okoline, mehanički i automatski: ono, što su prošle generacije privrijedile, postaje vještina, gdje našeg pravog duševnog rada ima vrlo malo. Da nema toga filogenetičkog razvitka, svatko bi morao početi iz početka: čovječanstvo ne bi napredovalo. Ta naslijeđena, da tako kažemo, zanatska vještina tumači nam, zašto čovjek slabijih duševnih sposobnosti i oskudnog bogatstva ideja glatko i sjajno može da govori, dok misaoni čovjek često ne može da drži glatki i besprekidni govor od 5 minuta.

Svakome se događa — nekome češće, nekome rjeđe — da mu najedamput sine pred oči dublji smisao koje poznate i dosad čisto nekako mehanički upotrebljavane riječi ili rečenice. Tu je klica mističnom iskustvu. Ali ne samo riječi, već i slova, i pojedini glasovi mogu da u čovjeku pobude nešto mistično i misteriozno; zato ćemo ovdje navesti i poglavlje o slovima u magiji i sl.

Čovjek sve oduhovljuje, a osobito ono, što mu nije jasno, pripisuje nekoj nadnaravnoj sili: to nî prez vraga, rekao bi čakavac. Čovjek racionalna mišljenja ima

respekt prama pismu, on cijeni korist toga kulturnog djela. Kako su za antiknog čovjeka sve kulturne tekovine dar bogova, izumitelj pisma bio je bog ili bar heroj: babilonski bog Nebo, egip. Thot, u Židova Jahve i Mojsije; Muhamed, jermenski sv. Mesrop; Kadmos, Hermes, Palamed, Sizif, Prometej, Heraklo, Foiniks Musaj, Orfej, Lin, Euander i Atena.

Kad primitivan čovjek i analfabet vidi, kako oni znakovi (slova), što ih je netko napisao daleko u nekom selu, izražavaju riječi i govor u njegovu selu, čini mu se, da tu govori neki duh. A i svaka slika mistično djeluje: ima neku, dobru ili zlu, moć. Čovjek se n. pr. ustručava poći k fotografu, a i hiperkulturnog čovjeka stavlja na stotinu muka zrcalo ili njegova vlastita slika (isporedi Oskara Wilde-a). Tako kod svih naroda vidimo, da sve na svijetu može imati svoje simboličko značenje: zvijezda (astrologija, »to je moja zvijezda«, »on se rodio sirotinjske noći«), potkova znači sreću; mačka nam donosi nesreću, kad nam prijeđe preko puta; tražimo četverolisnu djetelinu, svaki cvijet nešto znači u našem životu. Zato i slova nisu od ovoga svijeta, osobito u onih naroda, gdje je pismo privilegij jedne kaste. U starih naroda pisar nosi posebno odijelo; kod starih Židova ima lanenu odjeću — da ne bude na njemu ništa životinjsko. Pisar nad pisarima je bog (u Babelu Nebo, u Egiptu Thot) na nebu, gdje su zvijezde.

Preradović u pjesmi »Djed i unuk«: Zagledaj se u svijetla nebeska ... iz njih čitaj, iz zlatnih pismena, zlatnu pjesmu zlatnih uspomena.

Mažuranićevo 14. pjevanje Osmana počinje ovako:

Nebesa su knjige od vijeka
Gdje svojim prstom Višnji piše,
neka vidi, tko ga nijeka
čijim duhom stvor saj (ovaj) diše.

Vjekovitijem na njih slovi
Kijeh ne izbrisa ikoje vrime,
ki sagradi vas svijet ovi,
štije se višnje Stvorca ime.

U Egipćana je svaki hijeroglif božja riječ, a u našoj staroj apokrifnoj književnosti Adam je izmislio pismo.

Kod Židova imaju kamene ploče, na kojima je sam Bog napisao 10 zapovijedi; a iz kasnijeg doba ima knjiga jubileja, u kojoj se spominju nebeske ploče, na kojima su napisane sve zapovijedi i imena svih grješnika. Samarićani pričaju, kako je Mojsije govorio s Bogom u trnju (Zisyphus spina Christi) i u vatri razabrao 22 slova hebrejskog alfabeta. Drugi Židovi dobiše alfabet od Adama.

A i kasnije kvadratno židovsko pismo, kažu, da je došlo vrhunaravnim putem: anđeo je napisao ono Mene-Tekel, koje je mogao samo odabranik Danijel da pročita. Po židovskom mišljenju slova živu na nebu posebnim životom, a njihova upotreba na zemlji je sjena i kopija onako po prilici kao i Platonove ideje. Pripovijeda se u legendi, da poslije razorenja hrama jerusolimskoga dođoše pred Boga sva slova, da svjedoče o grijesima Izraela, ali ih Abraham pobi.

»Jedan je alef, jedan je Bog, jedna je thora; zato je alef glava svih slova«.

Prva riječ (u dekalogu) je »anokhi«, koja sastoji od 4 slova (alef, nun, kaf, jod); alef je Bog, jer se kaže: čuj Izraele, JHVH je naš Bog; nun i kaf znači 70, a to je 70 naroda, što ih je Bog stvorio; jod = 10, to je 10 generacija (od Adama do Noje, i od Noje do Abrahama), a od svih tih naroda Bog je odabrao samo Izraelce.

Židovi u 2. vijeku poslije Krista tumače, da je Bog stvorio svijet s pomoću glasa (slova) »he« i to zato, što izgovarajući konzonante moraju se usta stisnuti, samo ne kod izgovora »he«; i tako je Bog stvorio svijet s malo muke (kod izgovora »he« ne miču se ni usne ni jezik).

Ima u Židova ovakvo razlaganje:

Kamene ploče, na kojima je bilo napisano 10 zapovijedi Božjih, bile su teške 10 centi, a Mojsije ih je mogao nositi, jer su tu težinu nosila sama slova. Kad su se Izraelci stali klanjati zlatnome teletu, slova su odletjela, ploče su Mojsiji postale teške; on ih spusti na zemlju, te se razbiju.

Slova su mogla i govoriti: perzijskom kralju Ahasveru su se slova njegova spomenara čitala sama.

U kabalističkoj literaturi čita se i ovo: Bog je stvorio svijet s pomoću slova: alef za stvaranje atmosfere, mem za zemlju, šin za nebo. Sa 7 dvostrukih slova odredio je Bog planete, dane u sedmici, sedmera nebesa, sedam zemalja, 7 sedmica (od Uskrsa do Duhova); zato je broj 7 svet: 7 dana je trajalo stvaranje svijeta, k duši ide sedam otvora (2 oka, 2 uha, jedna usta i 2 nozdrve). Ima 12 jednostavnih slova i njima stvori Bog 12 znakova zodijaka, 12 mjeseci i 12 vodiča duši (dvije ruke, dvije noge, dva bubrega, slezenu, jetra, žuč, drob, želudac, crijeva).

Navodi se i (subjektivna) neizmjernost kombinacijâ sa slovima: 2 slova grade 4 kuće (ab, ba), 3 slova 6 kuća (abg, agb, bag, gba, bga, gab), 4 slova 24 kuće, 5 slova 120 kuća, 6 slova 720 kuća itd., dok dobiješ brojeve, što ih ni usta ne mogu izgovoriti, ni uho slušati.

Alef je Bog, jer on je prvi i posljednji; on je vladar nad hiljadama. Kao što je alef glava svih slova, tako je Bog glava svih svjetova. Zašto se alef označuje jednim znakom, a ime mu je od tri slova (alf)? Kao što je Bog jedan i trojak, tako je i alef.

Grci upotrebljavaju slova i za brojke i za note u glazbi, a kad je Pitagora otkrio zakon, da visina glasa

zavisi od duljine žice, i da su glasovi samo utjelovljeni (upućeni ili, slavenosrpski, ovaploćeni) brojevi, nastao je takav preokret u nauci, da je odsele broj bio sve: on je najvažniji u svemiru, samo broj postoji; iz njega se dade sve na svijetu izvesti i protumačiti.

Kako se note u glazbi bilježe slovima, tražili su Pitagorejci u slovima veze sa svemirom, pa kad su utvrdili, da riječ stoiheion znači i slovo i dužinu naše sjene, a ta je sjena samo projekcija visine sunca ili, drugim riječima, projekcija prevaljenog puta u zviježđu, onda je razumljivo, da su slova došla u vezu sa zvjezdama.

Vokali su tonovi sfera, koji se spajaju s konzonantima, kao što se duša spaja s tijelom.

I oblik pojedinih slova tumačio se na različite načine: Delta je semitsko »daleth« — vrata, zato to slovo i danas znači u medicini τὸ γυναικεῖον αἰδοῖον, dok su Pitagorejci u njemu vidjeli trokut. Delta znači stvaranje, njegova tri kuta pokazuju trojstvo i 6 dana stvaranja svijeta, a kao četvrto slovo u alfabetu označuje simbol četiriju elemenata grčkih filozofa.

Theta (Θ) je kružnica — simbol svemira, a u njemu zmija, dobar demon, koji svijet drži na okupu.

Slovo thav (T) slično je križu. To se židovsko slovo dovodi u vezu s kršćanskim križem i u onom pasusu »prođi posred grada Jerusalima i zabilježi znak thav na čelo onih, koji uzdišu i koji ridaju radi svijeh gadova, što se čine usred njega«.

X je kratica za Christus, i to u latinskom jeziku, gdje to slovo znači »ks«. Grčko X (h) uzdržalo se zbog svetosti i inače, n. pr. piše se Xristus (a ne Christus), Xristiana religio, xb-Christe benedic. Španjolci još u 17. vijeku dodaju svomu potpisu: SSASXMJ — Supplex Servus Altissimi Salvatoris Xristi Mariae Josephi. U Engleskoj ima kratica sa X sve do danas: X, Xt — Christ, Xtian — Christian, Xmas — Christmas.

A i u Gabelsbergerovoj stenografiji ima X = Krist.

Slovo ipsilon (y) ima simboličko značenje: čovjek ide u životu putevima, koji su nalik na Y. Najprije ide ravnim putem, a onda dođe na raskršće i koleba između zla i dobra puta.

U Grčkoj su pogađali, tko će biti pobjednikom prema vrijednosti slova u imenu pojedinog borioca. Ili: Dva su se Grka borila, i tek onda je jedan podlegao, kad su mu skinuli slova, što ih je bio pričvrstio za pete.

I izgovor pojedinog slova našao je tumačenje: Panojih je svoje kaluđere razredio u grupe (prema njihovim karakteristikama), koje je označio slovima, n. pr.: priprosti imaju jota, njihovi antipodi su »hi«.

A i francuski simbolist Rimbaud, Verlaine-ov prijatelj, sastavlja Sonnet des voyelles:

A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu, voyelles,
Je dirai quelque jour vos naissances latentes
itd.

Alpha (a) je prvo slovo, jer je Bog čovjeku stvorio usta s onim glasom, za koji treba usta najviše otvoriti. Alpha se pisalo 5 puta u različitom položaju tako, da su činila peterokut (pentalpha). A je prvo slovo, jer je i Adam prvi čovjek.

Neko slovo dobiva svoje osobito značenje zato, što njime počinje koja osobita riječ ili izreka, n. pr. Θ (theta) je crno slovo, jer njime počinje riječ »smrt« (thanatos); suci dodaju Th imenu onoga, koga hoće osuditi. Jota se piše na novcu, jer je to prvo slovo u riječi Jesus.

Ima i sva sila običnih šala i drugih igara s pomoću slova: tri loša W: Wein, Weib, Würfel, tri pogibeljna D: diavolo, danaro, donna; dobra njemačka žena ima tri K:

Kirche, Kinder, Küche, a njem. carici (g. 1917.) američki poslanik Gerad pripisuje 4 K: Kaiser, Kirche, Kinder, Küche; tri loša P: parlament, presa, puk, za ženu tri B, od kojih bar jedan ne može biti povoljan, imamo u salonima rokoko-a: belle, bonne, bête; ili šale su SHS: Sie halten Sitzungen i slično; K. u. K. AOK ili u Srba SSSS.

Osobito se vokali (α, ε, η, ι, ο, υ, ω) mistično upotrebljavaju. Njima se u Egiptu zovu bogovi, a osobito židovski tetagram (Jahve), koji se grčki piše Ιάω, što u koptijsko-gnostičkoj književnosti 3. vijeka glasi ovako: Usliši me, oče, αεηαου ιαω ιαω. I anđeli se zovu vokalima. Apolon se zove: ααχαααα, εεεεεεε, ιιιιιι, ooooooo, υυυυυυυ, ωωωωωωω.

Slična formula od vokala poznata je već od 1450. za Austriju: A E I O V, što se svakako čitalo: Austriae est imperare orbi universo; Austria erit in orbe ultima. Alles Erdreich ist Österreich untertan; Aller Ehren ist Österreich voll, a i đavo se u Faustu smije: Aa! Ee! Ii! O. U.

Takva je igrarija i ova:

Divljak vidje nešto lijepo i uskliknu: A! Približi se, prepozna i kaže: E! Obojica se sastanu, dotaknu i poviču: I! Jedan drugoga hoće da svlada: O! Pobijeđeni kriknu: U!

Novoplatonski mistici tvrde, da vokali odgovaraju planetima: A mjesecu, E Hermesu, H Afroditi, I Suncu, O Aresu, Y Zevsu, Ω Kronosu.

Kako smo vidjeli, u Egiptu svećenici zazivaju bogove izgovarajući redom 7 vokala, jer obično ime ne pristoji bogu, a ni čovjek ne smije da profanira božje ime; zato se za boga upotrebljavaju samo vokali: nešto općenito, univerzalno.

S druge strane imade aliteracije (ponavljanje konzonanata) bez ikakva smisla, što će značiti, da čovjek u

ekstazi govori nešto nesuvislo, a slušaoci to tumače kao da u toj glosologiji sam bog govori iz njega. Nego u tome poređaju glasova ima i neki sustav, do čega se došlo, kad su se te formule stale bilježiti. Da se moć vračanja pojača, počele se s tim napisanim slovima činiti kojekakve operacije, n. pr. promijenili su red slova, da se napast, demon ili bolest odvrati.

U zapadnoj Češkoj ima ovaj recept: Cedulja sa slovima:

Abraham Julita
Abraham Julit
Abraham Juli
Abraham Jul
Abraham Ju
Abraham J
Abraham
Abraha
Abrah
Abra
Abr +
Ab +
A +

Ta se cedulja nalazi u maloj vrećici, koja se 9 dana nosi na leđima. Devetog dana, i to baš u onaj isti sat, kad je čovjek bio metnuo na sebe taj recept, treba poći na jednu tekuću vodu i baciti recept u vodu. Groznice će nestati: kao što riječi Abraham Julita postaju manje i manje, tako će i groznica padati. Slično su još nedavno kod nas na Krku liječili bolest: Kako su šle sestre sv. Petra od 9 na 8, od 8 na 7.... od dvi na jednu, od jedne na niš, tako neka gre i ova bol.

Takvih redova besmislenih glasova imade i u dječjim igrama.

S pomoću onih 7 vokala nastajale su bezbrojne varijacije i permutacije tako, da je mogao biti spomenut svaki bog i sve veze tih vokala sa kozmosom.

Čaroban može da bude i broj slova nekog imena, i na kojem se mjestu riječi nalazi ominozno slovo.

I palindromi, t. j. riječi koje jednako glase, čitamo li ih od lijeva na desno ili obratno: Sator arepo tenet opera rotas, koju neko nadopuni i pročita kao pravilo benediktinaca: Sat orare poten(ter) et opera(re) rat(io t(u)a s(it). Kad se pročita od desna na lijevo, odvrati se pogibao.

Ima i t. zv. silabara, na pr. τὸν Θαϑ τὸν Φαϑ τὸν χαϑ (obraća se Jahvu), ili orurmerphergarmaphriurhits (slogovi s krajnim »r«: ar je Horos, bog sunca). Nadalje »Kad ti teče krv, napisat ćeš in charta virgine ψα, ψε, ψη, ψε, ψη, ψα.

Bizantski recept za bolesna magarca glasi:

barbaros barbarizusa zabahora barbaron pyri pyritumole soze ton forunta.

I čitav alfabet upotrebljava se u magične svrhe: kad je vrač Branchos oslobodio Milećane od kuge, zapjeva himnu, a narod ga je pratio ovim riječima:

bedy zaps hthôm plêktron sfinks
knaksbih thytpês phlegmo drôks.

Taj nemušti jezik sastoji od svih slova alfabeta u svakom stihu.

U jednoj knjizi iz 6. vijeka tumače se 22 slova (24 manje ξ, ψ, ili bolje zato, što Židovi imaju 22 slova) ovako: ima ih 22, kao što je 22 djela stvorio Bog, ima 22 knjige Staroga Zavjeta, Solomon je imao 22.000 volova.

Praktično i opravdano je pravilo, što ga je caru Augustu savjetovao neki filozof: Kad si srdit, tiho izreci alfabet.

Već su pogani (Babilonci, Grci) označivali gradilište prema 4 strane svijeta, a kako je kuća mikrokosmos, napisao se alfabet kao simbol kozmosa. »A Ω« bio je tada simbol svemira (od početka do kraja), a pisanje alfabeta imalo je magičnu moć. Mistična bit će i ona dioba homerskih epa u 24 pjevanja (prema 24 slova).

I na starim kršćanskim grobovima ima vrlo često cijeli alfabet, pa na zvonima i novcu. U Siciliji se novorođenčetu meće u kolijevku »abbize« (alfabet), što puk zove la santa croce. Bit će dakle, da alfabet na zvonima, novcu i kod novorođenčeta stoji pod utjecajem A Ω iz Apokalipse. Uostalom ni kršćanstvo nije tako brzo istisnulo i poništilo čarolije starog poganstva, a često ih je svelo na bolje značenje.

To upotrebljavanje alfabeta tumači nam u jednoj knjizi izdanoj u Strassburgu g. 1665. neki Hrvat ovako:

»Wenn ich des Morgens aufstehe, so spreche ich ein gantz Abc, darin sind all Gebett begriffen, unser HErr Gott mag sich danach die Buchstaben selbst zusammenlesen und Gebett drauss machen, wie er will. Ich könnte so wohl nicht, er kann es noch besser«.

U današnjih Grka ima ovo čaranje: Da dijete dobije volju za učenje i da uzmogne lako shvaćati, napiše se alfabet na zdjeli, koja se upotrebljava za blagoslovljeni kruh; ta se zdjela blagoslovi i pismo se čistim vinom opere, što onda dijete popije. Slično je i u starih naroda: za jačanje pamćenja napišu se na hijeratskom papiru čarobne riječi sa dočecima: αα οο υυ ηη ωω; pismo se onda očisti vodom sa sedam izvora, pa se ta voda kroz sedam dana natašte pije.

Gatalo se i germanskim runama i slavenskim »rezama«.

Pitagorejci označiše glasove na fruli s pomoću slova (odatle dolazi alfabet naših nota), brojeve pišu slovima pa kako im je bio broj početak i izvor svega na svijetu, nastaje sve veća veza između broja i slova, za koju se drži, da odgovara zvjezdama i svemirskim pojavama. Kako ima sedam zvučnih planetnih sfera, sedam glasova u oktavi, sedam vokala u jeziku (grčkom), došli su do zaključka, da su glasovi sedam planetskih sfera (kojih mi posebice ne zamjećujemo, jer ih već od prirode slušamo bez prekida) u istinu 7 vokala. Citira se zato psalam (191): »nebesa kazuju slavu Božju i djela ruku njegovijeh glasi svod nebeski«, i na to se dodaje: »a zamjetljivi oblici, koji pričaju, jesu naši vokali«. Zato se i Gospod Bog (po apokalipsi) sam zove alpha i omega. Tako su umovali gnostici.

Svemir se ogleda u ona 24 (grčka) slova, jer ima u zodijaku 12 životinja (ovan, bik, blizanci, rak, lav, djevica, tezulja, jakrep (škorpijon), strijelac, kozorog, vodonoša, ribe), 8 sfera i 4 elementa. Ti dijelovi zodijaka (životinjskog kruga) zovu se stoicheia, a stoicheion znači i slovo; i tako jedna i ista riječ za zvježđe i slova učiniše alfabet čarobnim.

Iz zvijezda su čitali već Babilonci.

Gematrija je iskrivljena riječ geometrija, a označuje pisanje riječi brojkama mjesto slovima, n. pr. Aleksandar Veliki ima da pogodi ime Serapis-ovo, gdje mu kaže: **Zbroj 200 (c) i 1 (α) zatim 100 ( ) i 1 (α) onda 4×20 (π)** i još 10 ( ). . Prvo slovo neka ti bude i posljednje, pa ćeš vidjeti, koji sam bog.

ili

A N	T	I	C	R	I	S	T	U	S
I XIII	XVIII	VIIII	III	XVII	VIIII	XVIII	XVIIII	XX	XVIII

Posljednje slovo u sem. alfabetu je thav (T), a to znači već u Egipćana »život«. Kako je to slovo slično križu, tumači se u kršćana kao križ (koji donosi život). To slovo već u Egipćana vrijedi kao amajlija (čuva život).

Riječi »amen« odgovara broj 99, pa se taj broj piše mjesto »amen«.

Kaže se, da je Napoleon opazio, da riječi Bonaparte odgovara broj 82, a taj broj vrijedi i za »Bourbon«, pa da je prema tome zaključio, da će on postati vladarom Francuske, što se uistinu i dogodilo.

I hronogrami idu ovamo: pojedina istaknuta slova natpisa daju datum.

Onomatomantska t. j. brojna vrijednost slova nekoga imena (već u Egipćana) pokazuju usud čovjeka.

Majci Božjoj je ime 2X76, a piše se ovako: M = 40 + α = 1 + ϱ = 100 + ι = 10 + α = 1 = 152 = 2X76.

Ono: »Ja sam alpha i omega, početak i svršetak«, stalo se tumačiti, kao da je alfabet izvor svega, premda evanđelist jasno kaže za Mesiju: ja sam prvi i posljednji.

To se mjesto evanđelja tumači u jednoj koptijskoj knjizi ovako: Svemir je nastao od α i povratit će se u ω (na koncu svijeta). To Α Ω upotrebljava se kao simbol za Sina Božjega (pored goluba, monogram ribe = ἰχθύς = ἰ[ησοῦς] χ[ϱιστὸς] ϑ[εοῦ] ὑ[ιὸς] σ[ωτῆϱ] = Isus Krist Božji Sin Spasitelj).

Ima pjesma nadbiskupa Hildeberta iz Toursa 11.—12. vijeka:

Alpha et O, magne Deus,
Heli, Heli, Deus meus,
Cuius virtus totum posse
cuius sensus totum nosse

Α — Ω nalazi se na spomenicima, svjetionicima, slikama, u katakombama, kapelama, na grobovima, na nov-

cima. Imajući pred očima riječi iz apokalipse tumače se ova dva slova ovako: kao što ide red od A do Ω i od Ω do A, tako se i sve kreće od početka do kraja, i od kraja do početka. Sveto pismo se prevelo na latinski, ali ovo A Ω nije nikada prevedeno u A Z.

Djeca su se učila u školi (kako piše sv. Jeronim): alfa, beta pa sve do omega, a onda radi boljeg pamćenja: alfa-omega, beta-psi, gama-hi itd., a i pecivo je dobivalo oblik slova, kako bi djeci bilo učenje lakše i tečnije. Uspomenu na to imamo u današnjim alfabetskim slovima u juhi.

Počevši od renesanse ima amajlija sa židovskim i latinskim slovima. I u Goethe-ovu Reinecke Fuchsu ima židovskih slova, što se nalaze na jednom prstenu, koji čuva od strijele i groma i čaranja. Faust je naučio od teologa, kako se slovima može dozvati đavao. Kod Francuza ima u 16. vijeku kabalistička riječ Agla, koja čuva kršćane od zlih duhova. Istu moć imadu slova C M B (Gašpar, Melhior, Baltazar). U Francuskoj još u početku 19. vijeka ljudi ne će da strižu nokte na dane, u kojima ima R. Kod naših ribara su sardele najbolje u mjesecima, koji imaju R (dakle izuzevši maj, jun, jul i august).

Poznati njemački liječnik Paracelsus (16. vijek) ispunio je 20 stranica folio-formata talismanima za različite bolesti.

I alkimisti upotrebljavaju A Ω, a i Židovi (3. vijek poslije Krista) tumače slova (od alef do thav) kao Platonove ideje, koje su najprije stvorene, i samostalnim životom živu u nadnebesju.

U prvim vijekovima kršćanstva ima hereza gnostika, koju osobito zastupa neki Markos. On je imao osobit utjecaj na žene, kod kojih se na besavjestan način služio u erotične svrhe, čaranjem, pseudoproročanstvima i seksualno-mističnim načinom govora. On iznosi misterije i stvara kosmološki sustav (spoznaja božanstva je nuzgredna); zato imaju gnostici velik utjecaj na mase. On uči: Ima 24 slova, u kojima je sadržana savršenost svih stvari, zato Krist reče: Ja sam A i Ω. On pripovijeda, kako ga »tetrada« (to mogu biti grčka 4 elementa i 4 slova, od kojih se sastoji riječ židovskoga boga) poduči o svemiru. Ta tetrada sastoji od arretos, seige, pater, aletheia, u kojima su sadržana 24 slova t. j. cijeli alfabet.

I u njega čitamo, da se sedmera nebesa oglašuju sa 7 vokala.

Osim one prve tetrade ima i druga: logos, zoe, anthropos, ekklesia (opet 24 slova), a emanacijom iz onih dviju tetrada posta Jesus. Da je 24 slova tih tetrada prešlo na Isusa, pokazuje golubica, koja se po evanđelistu sama od sebe rodila, a ona i inače ima u sebi sve elemente, jer golub (peristera) ima brojčanu vrijednost 801, a to se grčki piše ω α t. j. A i Ω iz Ivanove apokalipse. Da = Ἰησοῦς ima 24 slova, vidi se, ako se to napiše »per expansionem«: ἰῶτα ἦτα σῖγμα οὖ ὔψειλὸν σάν. Nadalje tumači se ovo: Prvo slovo od Ἰησοῦς (piše se inicijala mjesto cijele riječi) ima brojačnu vrijednost 10; to je znak, da je Ἰησοῦς nastao iz tetrade, jer 1+2+3+4=10.

Riječi Christus i Jesus (Ἰησοῦς) tumače ovako: u njima je I i η, a to su eoni (ι = 10, η = 8), zato je i rekao Spasitelj: ni jota ne će proći.

Neki je gnostik na temelju tajnog alfabeta proračunao, koliko godina postoji svijet.

Dovodilo se i vikanje djeteta, kad se rodi, u vezu s vokalima; zato se citirao — doduše bez razloga — psalam 8, 2.

Inače se vikanje djece tumači kao izražaj onog općenitog ljudskog osjećaja, da je čovjek rođen da trpi (Leopardi: Negletta prole nascemmo al pianto).

I pojedina se slova tako tumače, na pr. »O« kaže čovjek, kad ga nešto zaboli, jer se zbog veze kozmosa i toga vokala čovjek može nadati pomoći odozgo.

Kad bi tekla krv iz nosa, napisalo bi se na pergameni grčki ψα, ψε..., i to bi objesili oko vrata.

Kod Židova su slova sveta, i biblija, koja se radi upotrebe istrošila, ne smije se uništiti, već ima u sinagogama posebna soba, gdje se čuvaju takvi egzemplari. Slovo zakona je kod Židova tako razvijeno, da se sveta knjiga smatra nevrijednom, ako ima u njoj ma i jedno slovo više ili manje. Knjige što se upotrebljavaju u sinagogi, ne smiju se ni danas štampati, već pisati na pergameni (ne na papiru).

I u Kitajaca su slova sveta. Komad ispisanog papira ne smije se upotrebljavati za obične svrhe (pakovanje itd.) već se mora sažeći. Ima u Kitaju posebnih društava, koja šalju agente, da sakupljaju stari papir, koji se onda zakopa ili sažeže.

Kad su se iznašla slova, kažu Kitajci, zemlja, nebo i svi duhovi bijahu uzbuđeni: iz neba je od radosti padala kiša od pšenice.

Kad kitajski liječnik ne može za svog bolesnika da pribavi lijek, misli, da može nadoknaditi taj lijek, ako naziv lijeka napiše na papir, koji se onda sažeže, a pepeo se njegov popije u tekućini.

U sibilinskim knjigama ima ovo:

Zatim će vladati onaj, kome početno slovo označuje 3 (C — Gaius Caesar), zatim onaj, koji ima 20 (K-Klaudius), napokon onaj, koji ima znak 50 (N—Nero) itd.

Onda ima ovakovo tumačenje: Abraham je obrezao 10,8 i napokon 300 ljudi. To znači: 10-I, 8-H, a 300-T, koje slovo ima oblik križa. Sve to znači, da je Abrahamu bilo tim brojevima prorečeno: Isus, Križ.

I kršćani pod utjecajem pasusa u evanđelju sv. Mateja 5, 18 (.... ni jote ne će nestati....) imaju veliko strahopočitanje od slova.

Pojedina slova u jednoj riječi tumače se kao početna slova više riječi: n. pr. ihthis (riba) J(esus) H(ristos) th(eu) i(os) s(oter), Makabi (čekić, poredi Karlo Martello) = Mij kamokah Baclim Jahve (tko je između bogova, kao što si ti, Jahve); Maria-Mediatrix Auxiliatrix Reparatrix Illuminatrix Adiutrix; Jesus-Iucunditas maerentium, Eternitas viventum, Sanitas languentium, Ubertas egentium, Satietas esurientium. To se zove »notarikon« (od notarius, koji je kod brzog pisanja upotrebljavao početna slova mjesto cijele riječi).

Notarikon se upotrebljava i danas (najprije kod Engleza): Ibea-Imperial British East Africa, Hapag-Hamburg amerikanische Paketfahrt-Aktien-Gesellschaft, Hašk — Hrv. akad. športski klub, Kadeti (ruski — konstitucionalni demokrati), a ima i šaljivih čitanja inicijala: K(önigl.) W(ürtemberg.) S(taats) E(isenbahn) = komm, Weible, steig ein ili Kein Würtemberger stirbt ehrlich. Drugi je primjer iz svjetskog rata: K. u. K. AOK (Armeeoberkommando) = Kann unmöglich klappen Alles ohne Kopf.

Slova na vagonima madž. drž. željeznica M. A. V., koja se njemački čitaju: Mein armes Vaterland ili hrv. Madžari azijski volovi.

Zanimljivo je, da su židovska prezimena često nastala na taj način, n. pr.: Sachs-Sera Kadoschim (potomak mučenika), a i imena židovskih učenjaka su takva: Raši-Rabbi Šlomo Jizhaki, Rif-Rabbi Isaak al Fasi (Fez). Onaj »hep-hep« kod pogroma Židova tumači se kao Hierosolyma est perdita.

Slova su se tumačila simbolički i čarobno (to je t. z. kabala) osobito u Židova u Srednjem vijeku. To je došlo

kršćanima (u 15. i 16. vijeku, kad se je počelo učiti hebrejski). N. pr. Čovječje je tijelo pečatnik, koji svoja slova utiskuje u dušu, a ta za života dobiva sva (22) slova, i to prema vladanju u životu jest i poređaj tih slova. Svako slovo označuje fiziognomska ili tjelesna svojstva n. pr. duga spuštena kosa je slovo zajin.

Da nema »He« u imenu Abraham, ne bi Abraham mogao imati djece; dvostruki alef dokazuje, da Mesija potječe iz Nazareta; poredeći Jod i Vav može se dokazati, da je izvor samoga sebe bio mesija, Bog-čovjek.

Reuchlinu, koji je 1517. svoje djelo »De arte cabbalistica« posvetio papi Leonu X., kabala je »simbolička filozofija«.

Po njemu slova i njihov poređaj, broj i oblik nije učinila čovječja samovolja, već ih je Bog stvorio, jer se ona slažu s nebeskim i božjim silama i tjelesima. »Prama obliku zvijezda učinjena su slova, puna nebeskih tajna«.

Astrološka-mistička shema slova grčkoga i latinskog alfabeta: A, E, H, I, O, Y, Ω, odgovara sedmerim planetima, B Γ Δ Z K Λ M N Π Ξ I H = 12 znakova zodijaka, O Ξ Φ X Ψ = četiri elementa i duh svijeta. Latinska A E I O V (U) + konzonanti J V = 7 planeta BCDFGLMNPRST = 12 znakova zodijaka, K Q X Z — 4 elementa; H — duh svijeta.

Kabalističko tumačenje slova proteže se sve do 19. vijeka, a ima učenjaka, koji i u najnovije doba — ne vjerujući doduše u kabalu — dovode alfabet u vezu s pojavama prirode i vjere u sunčanog boga.

G. 1927. dokazuje se, da su u Krećana (u 2. tisućljeću prije Kr.) nastalo 22 simbolička znaka i broja, u čemu se izražava njihova vjera u sunčanog boga. Najprije je glava bika, onda labirint, dvostruka sjekira, brijeg (piramida), stablo, stijeg s rogovima (od bika), mandal (kračun) znak »zemlje« sunčano kolo, ruka bojovnika, otvorena ruka darivaoca, biljka (u Egiptu znači godina), voda, zmija, suho drvo, ženska αἰδοῖον, strijela (sulica), trozub, muška snaga, glava, dvostruki brijeg ili vrata, križ. To je litanija sunčanog boga u životu i na umoru, i čita se po prilici ovako: Ti biku, veliki roditelju (1), koji stanuješ u nebu (2) i vitlaš svetim oružjem (3), koji brijegom vladaš (4) i činiš, da se zeleni (5), veliki pobjedniče nad moćima u kaosu (6), koji si zamandalio gornje i druge vode (7), osnovao svečanosti (8) i zvijezde postavio na nebu (9), bojovniče protiv zla (10), darivaoče svega dobra (11), koji daješ žetvu (12), koji utoneš u moru (13), u zemlji se sakriješ kod zmije (14), koji trpiš sušu (15) i prevaren si od ljubljene žene (16), pogođen od strijele (17), gospodaru sjekire, podzemnog žezla (18), uškopljeniče (19), jadno izgubivši glavu (20), koji si nestao iza bregova i ušao u vrata podzemlja (21), čiji je znak prelomljeno kolo, križ (22).

Ti si najsilniji gospodar, stvoritelj, uređuješ, podržavaš svijet; ti si i najslabiji, jadnik, koji si pretrpio sve zlo ljudsko, izdaju i smrt — uvijek si jedan i isti, uvijek iščezavaš i vraćaš se.

Simbolika brojeva vidi se u ovom:

12 znakova je broj, koji označuje godine, a prvih 9 označuju živog boga prirode, dok se broj 10 odnosi na mrtva boga. Tu je spekulacija brojeva: okrugli broj je 12, a 3 (6, 9) sretan, dok su brojevi izvan 3 (6, 9) nesretni. Zato 3, 9, 12 (žnak godine) 15, 18 i 21 (vrata smrti, pakla i uskrsenja) označuju oblike božanstva, a 4 (8, 12...) znače simbole ženskih božanstva: 4 brijeg i grob, 16 prijevara ženska (4×4) itd. A i 7 (14, 21) su nesretni brojevi: S brojem 13 počinju smrtni znakovi.

Ta 22 znaka početak su i izvor našeg alfabeta, koji su Filistejci prošavši u 13. vijeku prije Krista preko Krete ponijeli u Palestinu i tamo predali Židovima (tjelesnu gardu Davidovu činili su i Krećani i Filistejci). To je ukratko spomenuto kod povijesti alfabeta (pisma), a ovdje se govori potanje, jer po svojoj simbolici spada ovamo.

Božje ime Jahve učvršćuje vjeru u visinama i u nizinama, tisuće i tisuće svjetova, milijuni anđela vise na svakom slovu ovoga imena, koji ih vežu za vjeru.

I kod muslimana je osobito razvijena čarolija slova, što se vidi i odatle, da je o tom predmetu pisalo 200 pisaca: Pismo je došlo iz neba Adamu, koji je bio upućen i u njegovu čarobnost. Adam je predade Setu, i tako ide od generacije do generacije, dok ne dođe do Isusa i Muhameda. Ima među muslimanima čitavih religioznih grupa, kojih sva teologija sastoji u praznovjerju slova. I u narodu je to uhvatilo duboki korijen. Kad obični musliman u Tiflisu prođe kraj pisarne, pokloni se i pozdravi. Pisani papir štuju Židovi kao i Kitajci. Trpi li tko od uroka, pa se ne zna, kojega je dana bio urečen, zbroji se broj slova od oboljeloga i njegove majke; taj se broj razdijeli sa 7, pa ako je ostatak 1, znači da je bio urečen u nedjelju; ako je ostatak 2, onda u ponedjeljak itd. U muslimana se kaže ovo: Sve tajne Božje nalaze se u nebeskim knjigama, a sadržaj je tih knjiga u koranu, koranov sadržaj u prvoj suri, surin u prvom stihu, a njegov sadržaj u prvom slovu toga stiha, a sadržaj toga slova u točki ispod njega.

U jednom rukopisu 1001 noći stoji ovo:

Znaj sinko, da su slova u vezi s anđelima; svakim slovom vlada jedan anđeo, a anđeo je zraka ili izljev kreposti svojstva svemogućeg Boga. Anđeli borave u zemaljskom i nebeskom svijetu, a nebeski vladaju nad zemaljskima. Slova čine riječi, riječi molitve, a samo anđeli

(koji se označuju slovima i sakupljaju se u pismima ili izgovorenim molitvama) čine čudesa, kojima se ljudi dive.

Jedna muslimanska hereza (Šiih) vjeruje, da se iz slova svetih knjiga mogu proricati događaji budućih pokoljenja sve do konca svijeta.

Od Židova možda potječe i pisanje Nomina sacra, koja se skraćuju tako, da se napiše početak i kraj riječi (kontrakcija). Takvih riječi ima 15: theos, kyrios, pneuma, pater, ma[illegible]os, anthropos, David Israel, Jerusalem, Jesus Hristos, h[illegible]ios, soter, stauros (križ), meter. Do tog skraćivanja bit će da je došlo ovako: Sveti tetragram za boga Jahve bio je u Starom zavjetu očuvan od zloporabe, tako da se je čitalo Adonai, što znači: »Gospod«. Da li se to »Adonai« (= gospodin) odnosi na Boga, mogao je Židov razaznati iz posebnog oblika slova. Kad je imao da napiše grčki κύριος morao je taj kyrios (za oznaku Boga) nekako da maskira, a to se učinilo kontrakcijom. Takva je kratica učinila, da je slovo dobilo još veći nimbus.

Omiljela je u Srednjem vijeku poetska forma akrostih t. j. početna slova stihova daju posebnu riječ ili slova alfabeta u nekom određenom sustavu. Oni prvi akrostisi (gdje početna slova daju riječ, obično vlastito ime) bit će da su nastali zbog mnemotehnike: da se olakša pamćenje. Alfabetski se akrostisi pojavljuju prije onih s imenom, zato je vjerojatnije, da je akrostih nastao u onom nimbusu alfabetskog poređaja slova.

Alfabetskih akrostiha ima već u Babilonaca, a poznato je, da se u Velikoj Nedjelji pjevaju Jeremijine lamentacija, gdje se osobitim pjevanjem ističu slova alfabeta. Lamentacije su u latinskom prijevodu, a imena slova ostadoše židovska (aleph, betha).

Ima toga i u psalmima, a u Židova sve do danas, n. pr. u molitvi, koja se ima moliti tri puta na dan. U grčkoj

i latinskoj književnosti se to nastavlja, a u bizantskoj cvate, odakle dolaze i danas pjevane pjesme u pravoslavnoj crkvi. Taj je rad osobito škola podupirala: pravopisna pravila u političkim stihovima, mudre rečenice u florilegijima.

Iz židovskoga preuzeše alfabetski akrostih i Grci tako, da u pučkoj pjesmi istočnjaka vidimo žive tragove njegove.

I prvi zapadnoevropski pjesnik himna (Hilarij od Poitiersa oko g. 350. poslije Krista) ima takvih akrostiha. Sv. Augustin sastavlja g. 393. za puk zbog mnemotehnike svoj Psalmus abcdarius contra partem Donati, a i njegov prijevod psalama na latinski i punski zadržao je židovske akrostihe.

Kasnije ima sva sila duhovnih pjesama s akrostisima (A solis ortus cardine, Agnoscat omne saeculum), u čemu se osobito istakao Hrabanus Maurus i Paulus Diaconus za Karla Velikoga. Ima ih i kod Francuza, Nijemaca, Talijana, pače i u rovovima svjetskoga rata ima nešto slično, a i naši prvi po imenu poznati pjesnici (15. v.).

I kod ždrijebanja upotrebljavaju se alfabetski akrostisi, a ima i u proroštvima pjesama s takvim akrostisima, iz kojih se — valjda ždrijebom — imalo ustanoviti, koje će slovo biti srećno pojedinom vjerniku. U Srednjem vijeku običavale se uzeti svete ili vrlo vrijedne knjige (biblija, Vergil) i nasumce prstom pokazati na koju rečenicu ili riječ otvorene knjige. Slovo te riječi (a ne sama riječ) pokazao je prst Božji, i onda se ono po određenim pravilima tumačilo kao proročanstvo. Grci pripovijedaju, da je Sokrat na taj način prorekao svoju smrt.

Bilo je vračanja i s nekom vrsti roulette: bio je tronog (kao u Pitije) i na njemu zdjela, kojoj na rubu bijahu latinska slova. Nad tom je zdjelom visio na uzici prsten,

koji se je morao gurnuti prama rubu zdjele, da se dotakne slova. Ta bi dotaknuta slova dala riječi, što bi bio odgovor proroštva, koje bi se onda priopćilo u heksametrima.

Navodi se i priča iz života cara Valenta: u Antiohiji rodilo se dijete s jednim okom, s 4 ruke i bradom. Dva učenjaka upotrijebiše taj događaj i napisaše na pijesku 24 slova; oko njih prosuše zrnja i dadoše, da ga pijetao zoblje. Red, kojim je pijetao zobao, dao je riječ »theod«. Car je za to doznao, i kako je ta riječ mogla imati više značenja, car dade poubijati Theodosiusa, Theodora, Theodota, a zaboravio Theodosija Velikoga, koji mu je uistinu postao nasljednik.

Protiv kabale, misticizma i magije diže se crkva (od 16. vijeka osobitom žestinom), a već 1667. tvrdi nauka, da se pismo prirodno razvilo. 19. vijek tumači postanak našeg alfabeta iz egipatskih hijeroglifa, babilonskog klinovitog pisma, iz kiparskog i kretskog.

To pitanje muči čovječanstvo više tisuća godina, dok rješenje nije dano, kako je izneseno u knjizi pisca ove knjige: Pismo i postanak alfabeta, Zagreb 1931.

Addenda et corrigenda:

Mjesto sl. 45 na str. 78 ima doći sl. 95:

Libar Marca Marula Splichianina
Uchomse vsdarsi Istoria Sfete vdo
uice Iuditu versih haruacchi slo
sena: chacho ona vbi voi vo-
du Olopherna Posridu
voische gnegoue:i ol-
lodobi puch israels-
chi od veliche
pogibili.

Prodaiuse vzadri dierolima
mirchouichia.

Sl. 95. Hrvatska gotica. Marulićeva Judita, Mleci 1522, 30. ožujka (III. izdanje)

Prijepis k sl. 92.

Povelja o prodaji vina i meda, g. 1219-1228 (Kralj Stefan Prvovjenčani)

† piše kr(a)l(e)vst(vo) mi da e vědomo vsakomu
dalo e kr(a)l(e)vst(vo) mi m(i)l(o)st' dubrov'čam': da si
prodaju vino bez' vode i med u učěn'. u
br'skově u trgu kr(a)l(e)vst(va) mi ako se kto
naide prodav' vino s vodom' i med prěz'
učěn'. da mu se vse uzme što ima. a za ine tr'
žnike da ne ima pečali kr(a)l(e)vst(vo) mi. da im
se
se ne pomete doku stoe u pravdě kral(e)vstu
mi.

Stefan Kral' Srpski

Sl. 96. i 97. pripadaju tekstu str. 71.

Sl. 96. Svečana biblija zagrebačke stolne crkve, koja se nalazi u Zagrebu već 6 stoljeća (rkp. MR 159)

Sl. 97. Misal XIV. vijeka (rkp. MR 168)

Ad. str. 155. **Razlika u brojnoj vrijednosti ćirilice i bosančice:**

6 = u ćirilici dzelo, u Bosni kao naš upitnik bez točke, u Poljicima „z"
7 = „zemlja" kao arapska brojka 3 (u ćiril. i bosančici)
8 = ćirilsko и i u Bosni, a u Poljicima znak sličan prekriženom slovu „o"
9 = Θ (veliko theta) i u Bosni, u Poljicima „f"
11 = „Ai" u ćirilici, „ia" u bosančici
12 = „vi" „ „ „iv" „ „
13 = „gi" „ „ „ig" „ „
60 = „ksi" u ćirilici, u bosančici „č" (slično Y)
90 = „č" u ćirilici, veličko „č" u Bosni, „c" u Poljicima (oba su znaka vrlo slična)
500 = f (frt) u ćirilici i bosančici, ali u Poljicima „jat"
700 = „psi" u ćirilici, „ot" u bosančici (kao u glagolici)
800 = „ot" u ćirilici, „šć" u bosančici (kao u glagolici)
900 = ę i ižica u ćirilici, Y u Bosni, f (s dijakritičkim znakom) u Poljicima
1000 = a (sa znakom lijevo dolje), „č" u glagolici „a" i „č" u Bosni, „č" u Policima.

Na str. 155, 9 r. odozgo treba reći, da „frt" nema u Poljicima.
Na str. 182, 9 i 10 r. odozgo ima doći na str. 183 kao 4 i 5 r. odozdo.

REGISTAR